

მარიამ ლორთქიფანიძე

**აფხაზები
და აფხაზეთი**

Мариам Д. Лордкипанидзе

АБХАЗЫ И АБХАЗИЯ

Mariam D. Lordkipanidze

**THE ABKHAZIANS
AND ABKHAZIA**

მარიამ ლორთქიფანიძე
აფხაზები და აფხაზეთი

მეორე შევსებული გამოცემა

Мариам Д. Лордкипанидзе
АБХАЗЫ И АБХАЗИЯ

Второе дополненное издание

Mariam D. Lordkipanidze
**THE ABKHAZIANS AND
ABKHAZIA**

The Second Revised Edition

თბილისი – Тбилиси – Tbilisi
2012

უაკ 94479224
ლ-852

ნარკვევი მიზნად არ ისახავს აფხაზეთისა და აფხაზების ისტორიის გადმოცემას. მისი ამოცანა უფრო ვიწრო და კონკრეტულია, სახელდობრ: ცნებების „აფხაზეთი“ და „აფხაზები“-ს მნიშვნელობის წარმოჩენა სხვადასხვა ეპოქისა და სხვადასხვაენოვან წერილობით წყაროებში და მათი თანამედროვე მნიშვნელობა.

Очерк не ставит целью повествование истории Абхазии. Цель очерка конкретна – выявление значения терминов – «Абхазия» и «Абхаз» в раз-
ноязычных письменных источниках разного времени и их современное значение.

The purpose of the essay is not to give an exposition of the history of Abkhazia and Abkhazians. Main goal work is to highlight the meaning of the terms “Abkhazian” and “Abkhazia” in the written sources of various languages and different times as well as their modern meaning.

რედაქტორი:

ლია ახალაძე – ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტი:

ბეჟან ხორავა - ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

ნარკვევი იბეჭდება აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის მხარდაჭერით, აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტროს „აფხაზეთის მეცნიერთა მხარდაჭერის პროგრამის“ ფარგლებში.

© მარიამ ლორთქიფანიძე
© Мариам Д. Лордкипанидзе
© Mariam D. Lordkipanidze

© გამომცემლობა, „მერიდიანი“ 2012

ISBN 978-9941-10-588-3

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინათქმა	4
აფხაზები და აფხაზეთი.....	6
ბოლოსიტყვა.....	65
Абхазы и абхазия.....	70
The Abkhazians and Abkhazia.....	94
ბიბლიოგრაფია.....	114

წინათქმა

1990 წელს გამოქვეყნდა ჩემი ნაშრომი „აფხაზები და აფხაზეთი“, ქართულად, რუსულად, ინგლისურად. 1990 წლიდან 2010 წლამდე აფხაზებისა და აფხაზეთის პრობლემასთან დაკავშირებით მრავალი ნაშრომი გამოქვეყნდა, მონოგრაფიები, სამეცნიერო სტატიები, საგანგებოდ აფხაზეთის პრობლემისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ნაშრომთა კრებულები. სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილია ახალი მასალა, ზოგი საკითხი ახლებურადაა დასმული და გადაწყვეტილი, ამიტომ სასურველად ჩავთვალე, 1990 წელს გამოცემული ნაშრომის შევსება და რედაქტირება.

ამ გამოცემაშიც ქართულს ერთვის რუსული და ინგლისური ტექსტი, მაგრამ არც ერთი არ არის ქართულის მთლიანი თარგმანი და არც რეზიუმე, ეს ქართული ტექსტის შემოკლებული ვარიანტებია.

რადგან თემის აქტუალობის გამო ნაშრომი შეიძლება საინტერესო იყოს არასპეციალისტებისთვისაც, ტექსტი არ გადავტვირთე სამეცნიერო აპარატით და ბოლოში დაფურთე საკუთრივ საკითხთან დაკავშირებული ძირითადი გამოყენებული ლიტერატურის სია. აფხაზეთის შესახებ არსებული ლიტერატურა მაქსიმალურადაა წარმოდგენილი მარინე ბულეიშვილისა და რუსუდან მურღულიას ნაშრომში „ბიბლიოგრაფია აფხაზეთის შესახებ“, თბ., 2009.

საგანგებოდ აფხაზეთის ისტორიისადმი მიძღვნილი კრებულებია: «Разыскание по истории Абхазии/Грузия», Тб., 1999 და „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი“, თბ., 2007. 2009 წელს გამოქვეყნდა მისი რუსული თარგმანი – «Очерки истории Грузии-Абхазия», Тб., 2009. 2011 წელს გამოიცა ამ წიგნის ინგლისური თარგმანი – “Assays from the History of Georgia-Abkhazia”, 2011. აღნიშნული გამოცემები მივუთითე როგორც „კრებულები“ და მათში შესული სტატიები ცალ-ცალკე არ გამოვიტანე. ამ კრებულებში შე-

სულ ყველა ავტორს გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომები აფხაზეთის შესახებ, რაც საგანგებოდაა მითითებული. როგორც 2007 წელს გამოქვეყნებული ქართული კრებულის რუსულ თარგმანშია აღნიშნული, თარგმანი ნაწილობრივ გადამუშავებულია რუსულენოვანი მკითხველის ინტერესების გათვალისწინებით და დამატებულია ორი თავი. ეს დამატებული თავები შეტანილია ბიბლიოგრაფიაში.

შეგნებულად, მაქსიმალურად შევეცადე თავის შეკავება სადავო საკითხებზე პოლემიკისაგან. თუ რამე გამომჩნა უშუალოდ საკითხთან დაკავშირებული ლიტერატურიდან ავტორს და მკითხველს წინასწარ ვუხდი ბოდიშს. ყველა შენიშვნა მადლობით იქნება მიღებული.

აფხაზები და აფხაზეთი

აფხაზეთი მდებარეობს საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონში, ისტორიულ და თანამედროვე დასავლეთ საქართველოში. აფხაზეთი საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარეა, როგორც, მაგ. კახეთი, სვანეთი, სამეგრელო, იმერეთი და ა. შ.

აფხაზი აფხაზეთის მცხოვრებია, ისევე როგორც კახელი კახეთის, სვანი სვანეთის და ა.შ.

დასავლეთ საქართველოს და, კერძოდ, მისი შავი ზღვის სანაპიროს უძველესი ეთნიკური რუკის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს, მაგრამ ეს თვალსაზრისები იმდენად შორეულ ეპოქას ეხება (ძვ.წ. VI-V ათასწლეულები), რომ კონკრეტულ ეთნოსზე მსჯელობის შესაძლებლობა გამორიცხულია, ხოლო ძვ.წ. II ათასწლეულიდან, როდესაც ვითარება შედარებით უფრო ნათელი ხდება, სამხრეთ (ამიერ) კავკასიის დასავლეთში უმთავრესად ქართველური მოსახლეობა ივარაუდება.

ამ დროიდან მოყოლებული (ვიდრე ანტიკურ ხანამდე,) ამ ტერიტორიაზე მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა, იძლევა იმ დასკვნის გამოტანის უფლებას, რომ აქ არსებობდა საერთო კოლხური, ე.ი. ქართველური კულტურა. ამ დიდი არეალის კულტურის შიგნით, სპეციალისტთა დასკვნით, გამოიყოფა ცალკეული რეგიონალურ-ლოკალური ვარიანტები, მაგრამ მთლიანობაში ის კოლხური კულტურაა. ერთ-ერთი ასეთი ლოკალური ვარიანტია საკუთრივ აფხაზეთი. ძვ.წ. II და I ათასწლეულებში ქართველური (საკუთრივ სვანური) ეთნიკური ელემენტი ფართოდაა გავრცელებული დასავლეთ საქართველოს როგორც მთიან, ისე დაბლობ ზონაში, რისი ერთ-ერთი საბუთია ქ. ცხუმის (სოხუმის) სახელწოდების ქართული (სვანური) რცხილადან წარმომავლობა, ასევე აქ გავრცელებული ქართული ტოპონიმები, ჰიდრონიმები, უძველესი დროიდან დაფიქსირებული გვარსახელები.

ასეთი დასკვნის საფუძველს იძლევა ძველი ბერძნული მითოლოგიის მონაცემები არგონავტთა კოლხეთში მოგზაურობის შესახებ და ლინგვისტურ კვლევაზე დამყარებული დებულება არგონავტთა აქ მოსვლის დროისთვის (ძვ.წ. II ათასწლეული), ე.ი. ბერძენ-ქართველთა უძველესი კონტაქტების ხანაში, აქ ქართველური სალაპარაკო ენის არსებობის შესახებ.

აღნიშნულ დებულებას მთლიანად უჭერს მხარს ანტიკური წერილობითი წყაროების მონაცემები (ჰეკატე მილეთელი, ძვ.წ. VI ს., ჰეროდოტე ძვ.წ. V ს., სკილაქს კარიანდელი, ძვ.წ. IV ს., სტრაბონი, ძვ. და ახ. წელთაღრიცხვების მიჯნა და სხვა ავტორები), რომელთა საფუძველზე საკითხის შესახებ არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ამ პერიოდში კოლხეთის სამეფო მოიცავდა მთლიანად დასავლეთ საქართველოს დაბლობს. ამასთანავე კოლხებით, ძირითადად, დასახლებული ჩანს მინა-წყალი დიოსკურიამდე (სოხუმი), რომლის შემდეგ იწყება ეთნიკურად შედარებით უფრო ჭრელი სამყარო, სადაც კოლხებთან ერთად მოხსენებულინი არიან კერკეტები, კორაქსები და სხვა ტომები, რომელთაც მკვლევართა ნაწილი ჩრდილოკავკასიური წარმოშობის ეთნოსებად თვლის. დასავლეთ საქართველოს უძველესი ეთნიკური რუკის განსაზღვრისათვის მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტსაც, რომ II საუკუნის ავტორები ფლავიუს არიანე და კლავდიუს პტოლემეაიოსი ნიკოფსიასთან (თანამედროვე ტუაფსე) ასახელებენ გეოგრაფიულ პუნქტს ლაზიკას, ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ არიანე ამ პუნქტს **„ძველ ლაზიკას“** უწოდებს, რაც აქ უძველესი დროიდან კოლხურ-ლაზური მოსახლეობის არსებობის უტყუარი მოწმობაა.

ანტიკური წყაროების მონაცემებით სრულიად აშკარაა, რომ ძვ.წ. VI-I სს-ში აფხაზეთის მინა-წყალი კოლხეთის სამეფოს შემადგენლობაშია. ამასთანავე, აფსაროსიდან (დღევანდელი გონიო) დიოსკურიამდე (სოხუმი), როგორც უკვე ითქვა, ცხოვრობენ საკუთრივ კოლხები. კოლხეთის

მთებში ცხოვრობდნენ სვანები, რომელთა საცხოვრებელიც დიოსკურიამდე ვრცელდებოდა.

ახ.წ. I და II საუკუნეებიდან დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე მოხსენებულნი არიან აფსილები და აბაზგები, შუასაუკუნოვანი ქართული წყაროების აფშილები და აფხაზები. საკითხი იმის შესახებ, თუ რა დროიდან მოსახლეობენ ისინი აქ, აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ ისინი აქ უძველესი დროიდან მოსახლეობენ, მაგრამ, რადგან კოლხურ ისტორიულ-ეთნიკურ-კულტურულ სამყაროში შედიოდნენ, ადრინდელ წყაროებში არ არიან ასახულნი. მკვლევართა ნაწილის აზრით, ისინი აქ იმ დროიდან ჩნდებიან, როდესაც ზოგი ავტორის აზრით, I-II სს-ში ივარაუდება ჩრდილო კავკასიიდან ადიღური ეთნოსის წარმომადგენელთა ჩამოსახლება შავი ზღვის სანაპიროზე.

აზრთა სხვადასხვაობაა ამ აფსილთა და აბაზგთა ეთნიკური კუთვნილების საკითხთან დაკავშირებითაც. მკვლევართა ნაწილი მათ ქართველურ ეთნოსად, ხოლო ნაწილი ჩრდილო-კავკასიური მოდგმის ადიღეელებად მიიჩნევს. აღნიშნულია, რომ აფშილები და აბაზგები ისეთივე ქართველური მოდგმის ეთნოსები არიან, როგორც მათ ირგვლივ მოსახლე ეგრები (ლაზები), სვანები, ხოლო თანამედროვე აფხაზები (რომელნიც თავის თავს აფსუებს უწოდებენ თავის ენაზე, – მ.ღ.) XVII საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიიდან არიან ჩამოსახლებულნი.

ზოგი მკვლევარი მიგრაციულ-ავტოქთონობის, ნაწილობრივ ადგილობრიობისა და ნაწილობრივ მოსულობის თვალსაზრისზე დგას. ერთი სიტყვით თანამედროვე აფხაზთა (აფსუათა) წარმომავლობის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები შეიძლება შემდეგნაირად დავაჯგუფოთ:

- I. აფხაზები ავტოქთონური მოსახლეობაა და თანამედროვე აფხაზების წინაპრები უძველესი დროიდან ცხოვრობენ აფხაზეთში;
- II. თანამედროვე აფხაზების წინაპართა მიგრაცია

მოხდა ახ.ნ. I-III ს-ში;

III. მიგრაციულ-ავთოქტონობის თეორია, რაც ითვალისწინებს აფხაზთა წინაპრების თანდათანობით ჩამოსვლას და ასიმილირებას;

IV. თანამედროვე აფხაზთა წინაპრები XVII საუკუნეში ჩამოვიდნენ ჩრდილო კავკასიიდან.

კლასიკური წყაროების „აფსილს“ ქართული შუასაუკუნოვანი წერილობითი წყაროების „აფშილეთი“ შეესაბამება. აფშილეთი ქართველ ისტორიკოს ჯუანშერთან მოხსენიებულია VIII საუკუნის 30-იან წლებში არაბი სარდლის მურვან იბნ მუჰამედის (ქართული წყაროების მურვან ყრუს, – მ.ლ.) დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობასთან დაკავშირებით.

აფსილია (აფშილეთი) და მისი მთავარი მარინი იხსენიება აგრეთვე VIII ს-ის ბერძენი ისტორიკოსის თეოფანე ჟამთააღმწერლის თხზულებაშიც, შემდეგ იხსენიება მისი ვაჟიც. ამის შემდეგ ქართულ და ბერძნულ წყაროებში აფშილეთ-აფსილია აღარ გვხვდება, რაც გამონვეულია იმ გარემოებით, რომ ამ დროიდან ის, როგორც ეთნო-ადმინისტრაციული ერთეული წყვეტს არსებობას, მისი ნაწილი აბაზგიის (აფხაზთა) საერისთავომ მიიერთა, ხოლო ნაწილი ლაზიკამ (ეგრისმა). ასევე ქრებიან წყაროებში სანიგები, რომლებიც VI საუკუნიდან ჩამოდიან ისტორიის სარბიელიდან, რომელთა მინა-წყალიც ასევე აბაზგიის საერისთავოს შემადგენლობაში შევიდა. ამ დროს იწყება ცნება „აფხაზეთის“ მნიშვნელობის გაფართოება.

ერთიანი კოლხეთის სამეფოს დაშლის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში რამდენიმე, პოლიტიკურად რომის იმპერიაზე დამოკიდებული სამთავრო შეიქმნა, რომელთა შორის, როგორც უკვე ითქვა, ფლავიუს არიანე აფსილებს და აბაზგებს ასახელებს.

IV საუკუნეში დასავლეთ საქართველო ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოდაა გაერთიანებული. საკუთრივ აფშილეთი ეგრისწყლიდან (ღალიძგა) მდ. კოდორამდე უშუალოდ შედიო-

და ეგრისის სამეფოს შემადგენლობაში, ხოლო კოდორის ჩრდილოეთით აფშილეთი აფხაზეთთან იყო გაერთიანებული, რომელიც ლაზთა სამეფოს დაქვემდებარებული ქვეყანა, მისი ვასალი იყო.

ბერძნული წყაროების ლაზიკის (ქართული ეგრისის) სამეფო კოლხეთის უშუალო მემკვიდრეა. V ს-ის ბიზანტიელი ანონიმი, VI საუკუნის ისტორიკოსები: პროკოპი კესარიელი, იოანე ლიდე, აგათია სქოლასტიკოსი, როდესაც ლაზიკასა და ლაზების შესახებ მოგვითხრობენ, როგორც წესი, აღნიშნავენ, რომ ლაზები ძველი კოლხების მემკვიდრენი არიან, რომ ძველად მათ კოლხებს უწოდებდნენ, რომ კოლხები ლაზების წინაპრები არიან, ისინი ამ ორ ცნებას სინონიმური მნიშვნელობით ხმარობენ. მაგ: VI ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი წერს: „კოლხიდა, რომელსაც ახლა ლაზიკა ეწოდება“.

VI ს-ში ეგრისის სამეფო, მის მიწა-წყალზე მიმდინარე ბიზანტია-სპარსეთის იმ ომის შედეგად, რომელშიც თვითონაც მონაწილეობდა, თანდათან დასუსტდა. საუკუნის დასასრულისათვის მას გამოეყო აფხაზეთი, რომელიც ბიზანტიის იმპერიის ვასალი გახდა, იმპერიის ხელისუფლება აქ თავის ადმინისტრაციულ ხელისუფლებს - არქონტებს ნიშნავდა (ქართული წერილობითი წყაროებით „ერისთავი ბერძენთა“), რომლებიც იმპერატორის ვასალები იყვნენ. ეგრისის შემდგომი დასუსტება ბიზანტიის მიერ ეგრისის სამეფოს გაუქმებამ და არაბთა თავდასხმებმაც განაპირობა. ბიზანტიის ხელშეწყობით, თანდათან გაძლიერება დაიწყო აბაზგიამ, რომელიც მოიცავდა სანიგეთს, მისიმიანეთს და აფშილეთის ნაწილსაც. შეწყდა მათი ცალკე არსებობა, გაფართოვდა ცნება აფხაზეთის მნიშვნელობა. ალბათ ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ XI ს-ის ისტორიკოსი ჯუჰანშერი, როდესაც VIII ს-ის 30-იან წლებში არაბი სარდლის მურვან იბნ მუჰამადის (მურვან ყრუს) დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობაზე მოგვითხრობს წერს, რომ მურვანმა დაანგრია ქალაქი „აფში-

ლეთისა და აფხაზეთისა ცხუმი“. ასეთი წაკითხვა, რომ დაან-
გრია ქალაქი „აფშილეთისა და აფხაზეთისა ცხუმი“ არის
„ქართლის ცხოვრების“ ჩვენთვის ცნობილ უძველეს, ანასე-
ულ ნუსხაში ცხუმი აფშილეთის ქალაქი იყო, მაგრამ მურვან
ყრუს შემოსევის დროს, ის უკვე აფხაზეთის საეროსთავის
შემადგენლობაში შედიოდა, და ეს ცნობა შემოგვინახა „ქარ-
თლის ცხოვრების“ ანასეულმა ნუსხამ.

VIII ს-ის 80-იანი წლებიდან, როდესაც განხორციელდა
ორი დასავლურქართული სახელმწიფოს საკუთრივ აფხაზე-
თის და ეგრისის გაერთიანება, შეიქმნა სახელმწიფო, რომე-
ლიც მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს, რომელიც
გადაჭიმული იყო ნიკოფსიიდან (ტუაფსესთან) ჭოროხის ხე-
ობამდე (ქალდიამდე) და შავი ზღვიდან ლიხის ქედამდე და
აღიარებდა ბიზანტიის იმპერიის სუვერენიტეტს. იოანე სა-
ბანისძე ამ სახელმწიფოს „აფხაზეთს“ („ქუეყანა აფხაზეთი-
სა“) უწოდებს, მის მეთაურს „მთავარს აფხაზეთისას“ და აღ-
ნიშნავს, რომ „არს ქალაქები იგი და ადგილები საბრძანებე-
ლად ქრისტეს მსახურისა იონთა მეფისა, რომელი მოსაყდრე
არს დიდსა მას ქალაქსა კოსტანტინოპოლისასა“.

ქართული წერილობითი წყაროს ცნობით (სხვა წყაროე-
ბი კი არ არსებობს), ამდროინდელი ქართლის ერისმთავარ-
თა (სამეფო) სახლის უკანასკნელმა მამაკაცმა წარმომადგე-
ნელმა არჩილმა, ანაკოფიის ბრძოლაში მიღებული ჭრილო-
ბით გარდაცვლილი უფროსი ძმის მირის ანდერძის თანახ-
მად, გაათხოვა და გაამზიოვა მირის ასულები. ერთერთი
ასული, უფროსი გურანდუხტი, ცოლად მიათხოვა აფხაზთა
ერისთავს ლეონს, რომელსაც გადასცა ბიზანტიის იმპერა-
ტორის მიერ მირისთვის გამოგზავნილი, მისი ხელისუფლე-
ბის ცნობის დამადასტურებელი გვირგვინი. ამ აქტით ლეონ-
მა სიძობით, მემკვიდრეობით მიიღო ეგრისი, რაც სიმბოლუ-
რად და რეალურად ეგრისის და აფხაზეთის, ამ ორი დასავ-
ლურ-ქართული სახელმწიფოს, გაერთიანებას ნიშნავდა, ეს
ფაქტი ადასტურებს, რომ დასავლეთ საქართველოს ორი ის-

ტორიული კუთხის – ეგრისის და აფხაზეთის გაერთიანება ნებაყოფლობითი აქტი იყო განხორციელებული დინასტიური ქორწინებით.

აღნიშნულთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ბიზანტიის საიმპერიო კარი V-VI სს-ში დასავლეთ საქართველოში ხელს უწყობდა აბაზგიის საარქონტოს (აფხაზთა საერისთავოს) გაძლიერებას ეგრისის წინააღმდეგ, რათა შეექმნა საფუძველი თავისი ბატონობისათვის მთელ დასავლეთ საქართველოზე. მაგრამ სამხრეთ კავკასიაში არაბთა სახალიფოს გააქტიურების, ალბანეთსა, სომხეთსა და ქართლზე მათი ხელისუფლების დამკვიდრების პირობებში, ბიზანტიის იმპერიამ შეცვალა თავისი პოლიტიკა დასავლეთ საქართველოს მიმართ. ახლა უკვე, როდესაც მას გაუძნელდა სახალიფოსთან დაპირისპირება, ბიზანტიას სამხრეთ კავკასიაში ესაჭიროებოდა შედარებით ძლიერი ქრისტიანული სახელმწიფოს არსებობა, რომელიც იქნებოდა მისი მოკავშირე მაჰმადიანებთან ბრძოლაში და ამიტომ, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ამ ორი დასავლურქართული ქრისტიანული „ქვეყნის“ გაერთიანებას და იქ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს, ე.წ. „აფხაზთა“ სამთავროს შექმნას. „აფხაზთა“ სამთავროს და შემდეგ სამეფოს წარმოქმნა ამ დროს მთელი ქართული ქვეყნების ფარგლებში ახალი ქართული სახელმწიფოების შექმნის პარალელურად მიმდინარეობდა. VIII ს-ის ბოლოს და IX ს-ის დასაწყისში შეიქმნა კახთა, ქართველთა (ტაო-კლარჯეთი), ჰერთა სამთავრო-სამეფოები, რაც სახალიფოს და ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლის პირობებში მიმდინარეობდა და წარმოადგენდა ქართული სამყაროს ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებისათვის ბრძოლის პირველ ეტაპს. ბიზანტიის საიმპერიო კარმა, სცნო ქართლის ერისმთავართა (მეფეთა) სახლის კანონიერი უფლებები ეგრისზე, რის დასტურად მირსა და არჩილს სამეფო გვირგვინები გამოუგზავნა, ხოლო ლეონს დაუმტკიცა „ერისთაობა აფხაზეთისა“ „მიუკუნისამდე“ და უბრძანა ჰქონოდა მშვიდობიანი

ურთიერთობა ეგრისის მფლობელებთან. „აფხაზთა“ მთავრებმა ეს პირობა დაიცვეს და ლეონ მეორე მხოლოდ ქართლის ერისმთავართა სახლის უძეოდ გადაშენების შემდეგ, „რამეთუ მიცვალეულ იყო იოვანე და დაბერებულ იყო ჯუანშერ... გადგა ბერძენთაგან...“ დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ იდგა მეფე აფხაზთა“ - ნერს „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი. „აფხაზთა მეფედ“ იწოდებოდა იმიტომ, რომ სამეფო დინასტია საკუთრივ აფხაზეთიდან იყო. ეს მეფე იოანე საბანისძესთან მოხსენიებული „აფხაზთა მთავრის“ მემკვიდრეა. მათი ეთნიკური კუთვნილების შესახებ წერილობით წყაროებში პირდაპირი მითითება არ არსებობს. ზოგი მკვლევარი მათ არაქართველ აფხაზებად, ზოგი ქართველ აფხაზებად თვლის, ზოგი ბერძნებად, რადგან ისინი ბიზანტიის იმპერიის ვასალები, მათი არქონტები იყვნენ, საიმპერიო კარი კი, როგორც წესი არქონტებად ბერძნებს ნიშნავდა. ყველა ეს თვალსაზრისი მოსაზრებათა სფეროში რჩება და სამივეს აქვს არსებობის უფლება. მაგრამ ეს არ არის მთავარი. არსებითია ის, რომ ეს სახელმწიფო მინაწყლით, ენით, დამწერლობით, კულტურით, სარწმუნოებით, პოლიტიკით ქართული სახელმწიფო იყო, ხოლო მისი მეფეები ამავე ნიშნებით ქართველი მეფეები და პოლიტიკური მოღვაწეები იყვნენ. ალბათ ისიც სათქმელია, რომ X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი იოანე დრასხანაკერტელი, ამ სახელმწიფოს „ეგრისს“ უწოდებს, მათ მეფეს „ეგრისის“ მეფეს. ხოლო მცხოვრებთ „ეგრისელებს“, აგრეთვე XII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ვარდან დიდი მათ V საუკუნის ქართველი მეფის ვახტანგ გორგასლის ჩამომავლებად მიიჩნევს.

აქვე გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ თვითონ ეს მეფენი თავის თავს არ უწოდებენ „აფხაზთა“ მეფეს; უშუალოდ „აფხაზთა“ სამეფოს თუ მის მიერ შემოერთებულ ტერიტორიებზე არსებულ წარწერებში ისინი მოიხსენიებიან როგორც „მეფე“. მაგ. კონსტანტინე III (893-922), გიორგი II (922-957), ლეონ III (957-967); ე.ი. მათთვის არა აქვს მნიშვნე-

ლობა რომელი რეგიონიდან არიან. აღნიშნულთან დაკავშირებით მნიშვნელობა ენიჭება იმ გარემოებას, რომ ტიტული „მეფე აფხაზთა“ მკვიდრდება X ს-ის ბოლოდან ბაგრატ ბაგრატიონის ქუთაისში კორონაციის შემდეგ, რაც დასტურდება დასავლეთ საქართველოს მთავართა და მეფეთა გენეალოგიისადმი მიძღვნილი თხზულებითაც (ე. ნ. „აფხაზთა მეფეთა დივანი“), რომელსაც კოსტანტი III -ის (893-922) მეფობაში ეწოდება „მეფეთა დივანი, ხოლო ბაგრატ III-ის (975/8-1014) შემდეგ – „აფხაზთა მეფეთა დივანი“. გასათვალისწინებელია, ისიც რომ XI ს-ის სომეხი ისტორიკოსი არისტაკეს ლასტივერტიცი, თავისი წინამორბედის იოანე დრასხანაკერტელისაგან განსხვავებით, რომელიც ამ მეფეებს „ეგრისელებს“ უწოდებს, მათ „აფხაზთა“ მეფეებად მოიხსენიებს. როგორც ითქვა ამ ფაქტთან დაკავშირებით მნიშვნელობა ენიჭება იმ გარემოებას, რომ ტიტული „აფხაზთა მეფე“ წერილობით წყაროებში მკვიდრდება დასავლურქართული სახელმწიფოს ტახტის კანონიერი მემკვიდრის ბაგრატ ბაგრატიონის ქუთაისში მეფედ კურთხევის შემდეგ.

აღნიშნულთან დაკავშირებით, გასათვალისწინებელია XI ს-ის საისტორიო თხზულებებში მოტანილი ცნობა, რომ ლეონმა „დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე“ და „სახელ-იდვა მეფე აფხაზთა.“ ზოგი თვალსაზრისით, ეს ნიშნავს, არაქართველი (თუნდაც ქართველი) აფხაზი ლეონის მიერ ეგრისის დაპყრობას და ერთიანი ქართული დასავლურქართული სახელმწიფოს შექმნას. ეს თვალსაზრისი კრიტიკას ვერ უძლებს. პირველ რიგში აღსანიშნავია, რომ „დაიპყრა“ ძველ ქართულში ნიშნავს როგორც რაიმეს „დაპყრობას“ (თანამედროვე მნიშვნელობითაც), ისე ძალაუფლების ხელში აღებას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ „ქართლის ცხოვრების“ რიგ ნუსხებში ეს სიტყვა ორ ნაწილადაა, „და იპყრა“, აქ „და“ შეიძლება კავშირია. ეს სიტყვა თუნდაც ერთად დაინეროს („დაიპყრა“) იგი ლეონის მიერ ხელისუფლების ხელში აღებას, ამ დროს უკვე ერთიანი აფხაზეთის და ეგრისის ბი-

ზანტიის ვასალობიდან განთავისუფლებას ნიშნავს. აფხაზეთი ლეონის სამკვიდროა, მისი სამკვიდროა ასევე დინასტიური ქორწინების შედეგად მიღებული ეგრისი და ეს ორივე ქვეყანა ლეონმა ერთნაირად „დაიპყრა“ – „იპყრა“, გაანთავისუფლა ბიზანტიის ქვეშევრდომობიდან. ამ შემთხვევაში, ავტორის მიერ აფხაზეთისა და ეგრისის ერთნაირი კონტექსტით მოხსენიება კანონზომიერია, რადგან მისთვის ცნობილია, რომ ეს ერთიანი ქვეყანაა. წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა გვეფიქრა, რომ მას თავისი სამკვიდრო აფხაზეთი ისევე ჰქონდა დასაპყრობი, როგორც ეგრისი. მართალია წყაროებში არაფერია ნათქვამი ბიზანტიის მხრიდან, ან შიგნით რაიმე წინააღმდეგობას თუ ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ისტორიკოსის ცნობა, რომ „ლეონ ასულის ნული იყო ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა გადგა ბერძენთა“ გარკვეული წინააღმდეგობის არსებობაზე მიუთითებს. ბიზანტიის ხელისუფლება ალბათ მთლად უბრძოლველად არ დასთმობდა თავის „უფლებებს“ (ეს მომდევნო ხანის მოვლენებითაც დასტურდება), არც ხაზართა დახმარება იყო უანგარო, მათთვის შავ ზღვაზე გამავალი გზა დასავლეთ საქართველოზე გადიოდა.

ამ ორი ქართული „ქვეყნის“ გაერთიანება სრულიად კანონზომიერი და უძველესი დროიდან არსებული „ქართული ქვეყნების“ გაერთიანებისაკენ ლტოლვის შედეგი იყო.

„აფხაზთა“ სამეფო ქართული (დასავლურქართული) სახელმწიფო იყო. მისი მოსახლეობის უდიდეს უმრავლესობას შეადგენდნენ ქართველები: ქართვები, ეგრები, სვანები, აფხაზები ... აფხაზთა პირველმა მეფემ სამეფო დედაქალაქი ანაკოფიიდან ქუთაისში, ერთ-ერთ უძველეს ქართულ ქალაქში გადმოიტანა. ანაკოფია, საკუთრივ აფხაზთა საერისთავოს ცენტრად დარჩა, სხვა გარემოებებთან ერთად, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ანაკოფიაში უფრო ძლიერი იყო ბიზანტიის გავლენა.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ლეონმა სამეფო ადმინისტრაციულ ერთეულებად, საერისთავოებად დაყო: აფ-

ხაზთა, ცხუმის, ბედიის, გურიის, რაჭა-ლეჩხუმის, სვანეთის, არგვეთის, ქუთაისის.

მართალია ცნობა საერისთავოთა შესახებ XVIII საუკუნის ისტორიკოსს ეკუთვნის და შეიძლება ითქვას ეჭვი შეგვპაროდა მის რეალობაში, მაგრამ აშკარაა, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი ძველი წყაროებით სარგებლობდა. მის მიერ დასახელებულ საერისთავოთაგან მეფე ფარნავაზის დროინდელ საერისთავოთა შორის დასახელებულია მარგვის (არგვეთის) ერისთავი, მეფე ვახტანგ გორგასლის მიერ გატარებული ადმინისტრაციული რეფორმის შედეგად დასახელებულ საერისთავოებში აგრეთვე მოხსენიებულია სვანეთის, მარგვის (არგვეთის) ერისთავები. გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობას დასავლეთ საქართველოს საერისთავოთა შესახებ, სახელდობრ: თამარის დროს დასავლეთ საქართველოში დადასტურებულია სვანეთის, რაჭის, თაკვერის (რაჭა-ლეჩხუმის), ცხუმის, აფხაზეთის, არგვეთის საერისთავოების არსებობა. ასეთი დამთხვევა კანონზომიერია, რადგან საერისთავოები, ძირითადად, უძველესი დროიდან არსებულ სათემო სისტემას ემყარებოდნენ. თუმცა ყველა ეპოქაში არსებული ვითარების გათვალისწინება ხდებოდა და თუ ადრეული თემების მეთაურებს თემის წევრები ირჩევდნენ და ისინი მეთემეთა ინტერესებს გამოხატავდნენ, ერისთავი მეფის მიერ დანიშნული მოხელე იყო.

„აფხაზთა“ სამეფო რომ ქართული სახელმწიფო იყო და „აფხაზთა“ მეფეები ქართველი სახელმწიფო მოღვაწეები, ამას მათი საეკლესიო პოლიტიკაც ადასტურებს.

ეგრისში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად IV ს. გამოცხადდა. ზოგი მკვლევარის აზრით, ეგრისი ეკლესიურად კონსტანტინოპოლის სამწყსოს ექვემდებარებოდა, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთი ნაწილი VI-VII საუკუნეებში კონსტანტინოპოლის სამწყსოდან დამოუკიდებელი იყო, თუმცა საკუთრივ აფხაზეთის ეკლესია კონსტან-

ტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციაში იმყოფებოდა. ბიზანტიისაგან დამოუკიდებელი, ერთიანი დასავლურქართული სახელმწიფოს არსებობის პირობებში, „აფხაზთა“ მეფეებისათვის სრულიად მიუღებელი იქნებოდა სამეფოში შემავალი აფხაზთა საერისთავოს ეკლესიის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში ყოფნა და ისინი ყოველმხრივ ეცდებოდნენ და ხელს შეუწყობდნენ საკუთრივ აფხაზეთის საერისთავოს ეკლესიის ბერძნული ეკლესიისაგან გამოყოფას და საერთო დასავლურქართულ ეკლესიასთან გაერთიანებას. რაც განხორციელდა კიდეც, მაგრამ როდის?

როგორც ცნობილია, კონსტანტინოპოლის სამწყსო დრო და დრო ადგენდა მისდამი დაქვემდებარებულ ეკლესიასთან ნუსხებს. შემორჩენილი ნუსხები რამდენჯერმეა გამოცემული. მართალია, ამ ნუსხათა მონაცემები ზოგ შემთხვევაში განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მაგრამ ეს შესაძლებელია გადამწერთა შეცდომებით (ეს სიები ხომ გვიანდელ ხელნაწერებშია შემორჩენილი), ან არ არის გამორიცხული, გადამწერთა მიერ მათ დროს ცნობილი ფაქტების გავლენითაა შეცვლილი. ნუსხათა მონაცემები, მათი ერთმანეთისაგან განსხვავების გამო ვერ იძლევიან მოვლენის ზუსტი თარიღის დადგენის შესაძლებლობას. მაგრამ ერთი რამ ფაქტია, ეს მოვლენა, მათი ერთმანეთისაგან განსხვავებული მონაცემებითაც ზოგადად IX საუკუნით თარიღდება. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს მოვლენა VIII—IX საუკუნეთა მიჯნით, IX ს-ის სხვადასხვა მონაკვეთებით და X საუკუნის დასაწყისითაც თარიღდება.

შექმნილ ვითარებაში ვფიქრობთ, საკითხის გარკვევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებათ დასავლეთ საქართველოს და საკუთრივ აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებულ წარწერებს. ჯერ კიდევ 1967 წელს აფხაზი მეცნიერი ხ. ბლაჟბა აღნიშნავდა, რომ IX საუკუნიდან აფხაზთა სამეფოში ქართული ეპიგრაფიკა დასტურდება. უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებული წარწერები ადასტურებენ საკუთრივ აფხა-

ზეთის ტერიტორიაზე უკვე IX საუკუნის დასაწყისში ქართული წარწერების არსებობას, სახელდობრ გუდაუთის რაიონში, მსიგხუას მთის ეკლესიაში აღმოჩენილი მიქაელის წარწერები (16 ცალი) დათარიღებულია VIII-IX სს მიჯნით, ასევე იქვეა აღმოჩენილი IX საუკუნის მიქაელის წარწერა II (32 ცალი). რაც სრულიად ადასტურებს ჯერ კიდევ 1952 წელს ს. ჯანაშიას მიერ გამოთქმულ თვალსაზრისს, რომ IX საუკუნის დასაწყისიდან, თუ უფრო ადრე არა, „აფხაზთა“ სამეფოში ქართულია კულტურის, სამეფო კანცელარიის, და ეკლესიის ენა“.

იმ გარემოებასთან დაკავშირებით, რომ IX საუკუნის დასაწყისში საკუთრივ აფხაზეთის ტერიტორიაზე ქართული წარწერებია დადასტურებული, რაც კონსტანტინოპოლის ეკლესიის სამწყობრიდან გამოყოფის უტყუარი ნიშანია, აღსანიშნავია ისიც, რომ იმ დროს როდესაც ბიზანტიის იმპერიაში მიმდინარეობდა ხატმებრძოლთა აქტიური შეტევა ხატთაყვანისმცემელთა მიმართ, აფხაზეთის ეკლესია ამ ბრძოლაში არ ერეოდა. არსად არცერთი წყარო არ ადასტურებს ხატმებრძოლეობის რაიმე სახით გამოვლინებას არც საკუთრივ აფხაზეთის, არც დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ეს ფაქტი ადასტურებს, რომ დასავლეთ საქართველოს ეკლესია უკვე გამოყოფილი იყო კონსტანტინოპოლის სამწყობრიდან.

თუ გავიზიარებთ გამოთქმულ მოსაზრებას, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დასავლურქართული სახელმწიფოს მიერ იმპერიისაგან პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვებას, VIII ს-ის ბოლოს მალე მოჰყვა (IX ს) საკუთრივ აფხაზეთის ეკლესიის პრობლემების გადაჭრა და ამ საქმეში ალბათ მნიშვნელოვანი იყო „აფხაზთა“ მეფეთა როლი.

ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტსაც, რომ „აფხაზთა“ მეფეთა ყველა წერილობითი საბუთი, იქნება ეს ხელნაწერი თუ ეპიგრაფიკული ძეგლი ქართულ ენაზე ქართული დამწერლობით არის შესრულებული. ანუ ეს მეფეები თვითიდეგნი-

ფიკაციას ქართულ ენაზე ახდენდნენ, რაც კიდევ ერთი უტყუარი ფაქტია მათი ეროვნული თვითშეგნების საკითხში.

აქვე ისმის „აფხაზთა“ კათალიკოსის სტატუსის შექმნის დროის პრობლემა. რადგან IX-X საუკუნეების მოვლენებთან დაკავშირებით წყაროებში ის არ არის დასახელებული, ხოლო მისი უადრესი მოხსენიება უკავშირდება XI-XII საუკუნეებით დათარიღებულ „ახალციხის ტყავის სახარების“ ანდერძს, სადაც მოხსენიებულია „სვიმეონ აფხაზეთის კათალიკოსი“, ამის პარალელურად მნიშვნელობა ენიჭება იმ გარემოებას, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ ჯუანშერის თხზულების და „მატიანე ქართლისაის“ XVIII-XIX სს-ის მინაწერებში არის პირდაპირი მითითებები „აფხაზეთის კათალიკოსის“ დადგინების შესახებ. მართალია, ეს ორი მინაწერი ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებულ დათარიღებას გვთავაზობს, ჯუანშერი 720 წელს, „მატიანე ქართლისაი“ 830 წელს, მაგრამ ფაქტი მაინც საინტერესოა. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ XI-XII საუკუნეების რიგ წყაროებში (მატიანე ქართლისაი, დავით აღმაშენებლის ანდერძები, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი), აგრეთვე XIV საუკუნის პირველი ნახევრის მოვლენებთან დაკავშირებით, საქართველოში კათალიკოსი მრავლობით რიცხვშია „კათალიკოზნი“ მოხსენიებული, რაც იძლევა საფუძველს სარწმუნოდ მივიჩნიოთ ვახუშტის ცნობა, რომ „ჟამთა აფხაზთა მეფეთათა იქნა საკათალიკოსოდ“. ლოგიკურად მოვლენები შეიძლება ასე დალაგდეს: გაერთიანდა ეგრისი და აფხაზეთი და წარმოიქმნა ერთიანი დასავლურქართული სახელმწიფო, განთავისუფლდა სახელმწიფო ბიზანტიის ვასალობიდან, შეიქმნა ამ სახელმწიფოს ერთიანი მეფის ხელისუფლება, განთავისუფლდა აფხაზეთის ეკლესია კოსტანტინოპოლის სამწყსოს დაქვემდებარებისაგან, დასავლეთ საქართველო გაერთიანდა ეკლესიურად და შეიქმნა ერთიანი დასავლურქართული ეკლესიის უზენაესი ხელისუფლების „აფხაზთა კათალიკოსის“ ინსტიტუტი. ძნელი იყო ბიზანტიის იმპერიისაგან დამო-

უკიდებლობის მოპოვება, უფრო ძნელი იყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამწყსოდან დამოუკიდებლობის მოპოვება. კონსტანტინოპოლი არც ერთი პოზიციის საბოლოოდ დათმობას არ აპირებდა. მიუხედავად საეკლესიო დამოუკიდებლობისა დიდი იყო ბერძნული ეკლესიის კულტურული და სულიერი გავლენა. აქ მას ღრმა ფესვები ჰქონდა. მის იდეოლოგიურ საყრდენს წარმოადგენდნენ ბერძნული საეპისკოპოსო ცენტრები: ფაზისის (საკუთრივ ეგრისის) სამიტროპოლიტო თავისი ოთხი საეპისკოპოსო კათედრით ძიგანევის (გუდავის), პეტრას, როდოპოლისის (ვარციხე), საისენის (ცაიშის), ბიჭვინთის საარქიეპისკოპოსო, რომელიც მოიცავდა საკუთრივ აფხაზეთს (აბაზგიას), ნიკოფსიის საარქიეპისკოპოსო, რომელშიც შედიოდა ჯიქეთი და სებასტოპოლის (ცხუმის) კათედრა. ბერძნული კათედრების საპირისპიროდ დასავლეთ საქართველოს მეფეები აარსებენ ახალ საეპისკოპოსოებს ეგრისის შუაგულში. მაგ. აფხაზთა მეფე გიორგი II-მ (922-957) დააარსა ჭყონდიდის საეპისკოპოსო. ლეონ III-ის (957-567) დროს დაარსდა მოქვის საეპისკოპოსო. მიმდინარეობდა ბერძნული კათედრების გაუქმება-მოშლა. წყაროს ენით, რომ ვთქვათ, „მოცვლა“. მეფე ბაგრატ III-მ (978-1014) „მოცვალა მუნ გუდაყვს საეპისკოპოსო“ და „ალაშენა საყდარი ბედიისა“. დასავლეთ საქართველოში თანდათან მოისპო ბერძნული ეკლესიის გავლენა და მას დაუპირისპირდა ქართული ეკლესია, ქართული ენითა და ღმრთისმსახურებით.

დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების და ბიზანტიის ვასალობიდან განთავისუფლების, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო გაერთიანების და აფხაზეთის საკათალიკოსოს კონსტანტინოპოლის სამწყსოს იურიდიული დაქვემდებარებიდან განთავისუფლებასთან ერთად „აფხაზთა“ (დასავლეთ საქართველოს) მეფეების წინაშე აქტიურად იდგა დასავლურქართული ეკლესიის პრობლემა.

ეს საკითხი მრავალი მკვლევრის მიერ არის განხილული. ამ გაერთიანების განხორციელების თარიღის საკითხი

აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს, რაც გამომწვეულია პირველ-წყაროთა სიმწირით და აგრეთვე მათ შორის არსებულ ცნობათა გასხვავებით. გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ ფეოდალური საქართველს პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ საეკლესიო გაერთიანება უსწრებდა. არის საწინააღმდეგო აზრიც, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ეკლესიათა გაერთიანება ერთიანი საქართველოს პირველი მეფის ბაგრატ III -ის მეფობის ხანა, X-XI საუკუნეთა მიჯნაა.

აღნიშნულთან დაკავშირებით გათვალისწინებული უნდა იყოს ის გარემოება, რომ გიორგი მერჩულე 950 წელს წერს: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“. აქ „ქართლი“ საქართველოს მოიცავს, რადგან ამ დროს საეკლესიო მღვდელმსახურება ქართულად მთელ ქართულ ქვეყნებში მიმდინარეობს, მაგრამ ეს ქართული ქვეყნები ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებული ჯერ არ არის და ამდენად მერჩულეს ეს ფორმულა იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ეკლესიურად ეს ქართული ქვეყნები ერთიანია.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, მართებული უნდა იყოს მოსაზრება, რომ მცხეთის კათალიკოსის „სრულიად საქართველოს კათალიკოს პატრიარქის“ წოდებით მოხსენიება იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ მის სამწყსოში მთელი ქართული ქვეყნები, საკუთრივ დასავლეთ საქართველოცაა შესული. ასეთი წოდებით კი პარხლის ეკლესიის წარწერაში მოხსენიებულია „ქართლისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა პატრიარქი იოვანე“, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობაა ამ წარწერის დათარიღების საკითხში და აგრეთვე რომელია ეს იოვანე IV (980-1001) თუ იოვანე V (1033-1049)? არ არის გამორიცხული, რომ ეს ტიტული უფრო ადრე მიენიჭა კათალიკოსს, მაგრამ წყაროში ამის დადასტურება არა გვაქვს. არც ისაა გამორიცხული, რომ ეს ტიტული მას სწორედ ქართული ქვეყნების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანების შემდეგ მიენიჭა, რადგან

ის წარწერაში „ყოვლისა აღმოსავლეთისა პატრიარქად“ იწოდება. „აღმოსავლეთი“ კი იმდროინდელი წყაროებით საქართველოა.

როგორც უკვე ითქვა ქართული ფეოდალური მონარქიის წარმოქმნას, ჩვენი აზრით, საეკლესიო გაერთიანება უსწრებდა წინ და ამ საქმეში დიდი იყო დასავლეთ საქართველოს მეფეთა წვლილი, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს მათი ქართული ეროვნული თვითშეგნების არსებობას. და თუ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლად არსებობისას აფხაზთა კათალიკოსი დამოუკიდებელი მწყემსმთავარი იყო, ორი, დასავლური და აღმოსავლურ ქართული ეკლესიების გაერთიანების შემდეგ ის სრულიად საქართველოს კათალიკოს პატრიარქისადმი იყო დაქვემდებარებული. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ დროს დასავლეთ საქართველო როგორც სახელმწიფო, ასევე ეკლესია აქტიურად მონაწილეობდა როგორც საქართველოს პოლიტიკური, ისე საეკლესიო გაერთიანების დიდ ეროვნულ პროცესში. საეკლესიო და პოლიტიკური გაერთიანება ერთდროულად მიმდინარე პროცესებია.

რომ ეს ე. წ. „აფხაზთა“ სამეფო ქართული, ქრთველ-აფხაზთა (სხვა აფხაზი კი ამ დროს არ არსებობს) სახელმწიფო იყო ამას მრავალი ფაქტორიც მეტყველებს.

„აფხაზთა“ სამეფო ქართული კულტურის უმნიშვნელოვანეს კერას წარმოადგენდა. აქ დაინერა ქართული ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული თხზულებები, „აფხაზთა“ მეფეების კარზე ქართულად დაინერა გენეალოგიური ხასიათის თხზულება „მეფეთა დივანი“ -აფხაზთა მეფეების ისტორია, აიგო ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, სამეფო აქტიურად მონაწილეობდა იმ დიდ ეროვნულ ბრძოლაში, რომლის შედეგად შეიქმნა ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფო.

„აფხაზთა“ სამეფო ქართული სახელმწიფო რომ არ ყოფილიყო, მისი დედაქალაქი იქნებოდა არა ძველი ქართუ-

ლი სახელმწიფოებრიობის და კულტურის ერთ-ერთი ცენტრი ქუთაისი, არამედ ანაკოფია (აფხაზეთის საერისთავოს ცენტრი), ეკლესია ან არ გამოეყოფოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და თუ გამოეყოფოდა, ჩამოყალიბდებოდა არაქართულ ეკლესიად და არ შეუერთდებოდა მცხეთის საკათალიკოსოს, რაც მთავარია, არ დამკვიდრდებოდა წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე.

IX საუკუნის დასაწყისიდან, თუ უფრო ადრე არა, ქართულმა ენამ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში გაბატონებული მდგომარეობა მოიპოვა, მან განდევნა დასავლეთ საქართველოს ეკლესიიდან ბერძნული ენა და ამიერიდან „აფხაზთა“ სამეფოს სახელმწიფო კანცელარიის, კულტურის, ეკლესიის ენა გახდა ქართული.

როგორც აღვნიშნეთ, IX საუკუნიდან „აფხაზთა“ სამეფოში დასტურდება ქართული ეპიგრაფიკა. ამ დროიდან ეკლესიებსა და სხვა სახის ნაგებობებზე, ასევე რელიგიური დანიშნულების ნივთებზე როგორც წესი, ქართული წარწერებია ამოკვეთილი.

ანტიკურ ხანაში ბერძნული წარწერების არსებობას თავისი ახსნა აქვს. მაგრამ ქრისტიანულ ხანაში ეს განპირობებული იყო საერთო მართლმადიდებლურ, ბერძნულ ქრისტიანულ მრწამსთან ერთიანობით. ბერძნულ ენას გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა ქრისტიანულ სამყაროში. რამაც განაპირობა ბერძნული წარწერების არსებობა აღმოსავლური ქრისტიანული კულტურის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც.

დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ შუასაუკუნოვან ქართულ არქიტექტურაში არსებულ სკოლებს აფხაზურს (დასავლურქართულს), კახურს, ქართლურს, ტაო-კლარჯულს, ჰერულს განმასხვავებელ, ლოკალურ თავისებურებებთან ერთად ზოგადქართული ხასიათი აქვთ და ისინი საერთო ქართული ნიშნებით ხასიათდებიან. ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ საერთო ნიშნები საქართველოს ერთიანი

შუასაუკუნოვანი სახელმწიფოს შექმნამდე ვლინდება. პოლიტიკურად ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ქართულ სახელმწიფოებში საერთო არქიტექტურული ფორმების არსებობა უძველეს ისტორიულ ძირებზე და საერთო ზოგადქართული კულტურის არსებობაზე მიუთითებს.

„აფხაზთა“ სამეფოს შექმნით ფართოვდება ცნება აფხაზეთის და აფხაზის მნიშვნელობა და ის ახლა უკვე ნიშნავს დასავლეთ საქართველოს, დასავლელ ქართველს და საკუთრივ აფხაზეთსაც.

გაერთიანებულ დასავლეთქართულ სახელმწიფოს, რომელიც წყაროებში იწოდება „ეგრისად“ და „აფხაზეთად“, ქართულ ისტორიოგრაფიაში „ეგრის-აფხაზეთის“ სამეფოც ეწოდება, რადგან მისი გაერთიანება აფხაზთა სამეფოდან იწყება, რის შედეგადაც შეიქმნა „აფხაზთა“ სამეფო და ქართულ წყაროებში ცნება ეგრისი და აფხაზეთი ფარავს ერთმანეთს.

IX-X საუკუნეებში (X ს-ის 60-70-იან წლებამდე) „აფხაზთა“ სამეფო აქტიურად მონაწილეობდა ქართულ (და არა მხოლოდ ქართულ) სამყაროში მიმდინარე ისტორიულ პროცესებში. „აფხაზთა“ მეფეები, როგორც ჩანს მნიშვნელოვან დახმარებას უწევდნენ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ჩრდილოეთ კავკასიაში, საკუთრივ ალანებში, ქრისტიანობის გავრცელების და იქ ბერძნული სამიტროპოლიტოს დაარსების საქმეში, რისთვისაც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი მადლობის წერილებს უგზავნიდა მეფე გიორგი II-ს (922-957). X საუკუნეში „აფხაზთა“ სამეფო თავის გავლენას ჯავახეთზე ავრცელებს, რასაც კუმურდოს 964 წლის წარწერა ადასტურებს. ამასთანავე „აფხაზთა“ მეფეები ცდილობენ კონტროლის დაწესებას სტრატეგიულ და სავაჭრო მნიშვნელობის გზებზე, იბრძვიან ბარდავიდან მომავალი და ჰერეთზე გამავალი გზის მონაკვეთის, ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასასვლელი გზის დაკავებას, ცდილობენ ჩრდილოეთ კავკასიაში თავისი გავლენის დამკვიდრებას, წარმატებით ებრძვიან აქ

თავისი ხელისუფლების აღდგენისათვის მებრძოლ ბიზანტი-ის იმპერიას, საქართველოში სხვადასხვა მიზნით შემოსულ არაბთა სამხედრო რაზმებს და ა. შ. მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აფხაზთა სამეფოს აქტიურ მონაწილეობას იმ ბრძოლაში, რომელიც IX-X საუკუნეების მანძილზე მიმდინარეობს ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის ერთმანეთის მიწა-წყლის და საკუთრივ შიდა ქართლის დაუფლებისათვის ბრძოლაში, რომლის საბოლოო ობიექტური შედეგი ქართული ქვეყნების ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანება და ერთიანი ქართული შუასაუკუნოვანი სახელმწიფოს შექმნა იყო. ბრძოლის მთავარი ობიექტი ისტორიული შიდა ქართლია. ქართული საისტორიო თხზულება ამ ბრძოლას უწოდებს ბრძოლას „ქართლსა ზედა“. შიდა ქართლი აღმოსავლეთით მოიცავდა მიწა-წყალს მდ. არაგვამდე და თბილისამდე. ჩრდილოეთით -კავკასიონის მთავარ ქედამდე, დასავლეთით ლიხის (სურამის) ქედამდე, ხოლო სამხრეთით - ფარავნის ტბამდე. ადმინისტრაციული ცენტრი ამ დროს უფლისციხე იყო. შიდა ქართლი საქართველოს ცენტრალური, ისტორიულად, სოციალურად, ეკონომიკურად და კულტურულად ყველაზე დაწინაურებული რეგიონი იყო. ქართული სახელმწიფოებრიობის, ერთ-ერთი ცენტრი, სადაც ქართლის ძველი მეფეების დომენი იყო, მასზე უძველესი დროიდან გადიოდა, ადგილობრივი, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო სტრატეგიული და სავაჭრო მნიშვნელობის გზები. შიდა ქართლი იყო ქართული ქრისტიანობის ცენტრი, საიდანაც ქართული ქრისტიანული სარწმუნოება და ქართული კულტურა ვრცელდებოდა საქართველოს სხვა რეგიონებზე და ჩრდილოეთ კავკასიაზეც, მის ირგვლივ ხდებოდა ქვეყნის კულტურული და საეკლესიო კონსოლიდაცია, აქ ჩამოყალიბდა საბოლოოდ ქართული სალიტერატურო ენა.

შიდა ქართლის ფლობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საერთო კავკასიური მასშტაბითაც, რამაც განაპირობა მისთვის ბრძოლაში სომხეთის სამეფო-სამთავროების ჩაბმაც.

IX საუკუნის ბილოს და X საუკუნის დასაწყისში ამ ბრძოლაში გარკვეულ წარმატებას სომეხი ბაგრატიუნების სამეფომაც მიაღწია, მათ დაიკავეს უფლისციხე, თითქოს დადგა კავკასიაში ერთიანი ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნის დრო, მაგრამ X საუკუნის დასაწყისში სომეხი ბაგრატიუნები დამარცხდნენ და ეს იდეა ჩაიშალა.

ბრძოლა შიდა ქართლისათვის ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის VIII საუკუნის ბოლოდან და IX საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ამ დროს შიდა ქართლის ნაწილს, მდ. ქსნიდან არაგვამდე კახთა ქორეპისკოპოსი ფლობს, რომელსაც მეტოქეობას ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა სამთავრო უწევს. შიდა ქართლის დასავლეთი ნაწილი მდ. ქსნამდე ბაგრატიონების ხელთაა, ხოლო არაგვის აღმოსავლეთი-კახეთის სამთავროს. IX საუკუნის შუა ხანებიდან შიდა ქართლისათვის, ე.ი. ქართული ქვეყნების გაერთიანებისათვის ბრძოლაში აქტიურად ერევა დასავლურქართული სახელმწიფო „აფხაზთა“ სამეფო. ბრძოლა ცვალებადი შედეგებით მიმდინარეობდა. X საუკუნის დასაწყისიდან შიდა ქართლს არაგვამდე დიდი ხნით, ფაქტობრივად, 60-70-იან წლებამდე „აფხაზთა“ მეფეები ფლობენ, მაგრამ 70-იან წლებში, ტახტისათვის ოთხ ძმას შორის ატეხილი ბრძოლის ვითარებაში დასავლურქართული სახელმწიფო კარგავს შიდა ქართლს. „მაშინ მოვიდეს კახნი და მოადგეს უფლისციხეს, წერს ჩვენი მემამაციანე, მათ ჟამთა ერისთავი ქართლისა იოანე მარუშისძე“ - ა.

ამ დროისათვის ისტორიული მოვლენები მახლობელი აღმოსავლეთის, კავკასიის და საქართველოს მასშტაბით სწრაფად ვითარდება.

აშკარად იკვეთება საკუთრივ ქართული ქვეყნების გაერთიანების ტენდენცია, რაც ცალკეული მხარეების შედარებით მყარი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებისკენ სწრაფვაში ვლინდება. ყველა სოციალურ ფენას, ურთიერთშორის არსებულ წინააღმდეგობასთან ერთად, ერთი საერთო ინტერესიც, გარეშე ძალთაგან (ბიზანტია, სახალიფო)

განთავისუფლების მისწრაფება აერთიანებს, მნიშვნელოვან ფაქტორს ქართველთა ეროვნული ერთიანობის თვითშეგნება და ერთიანი ქრისტიანული სარწმუნოება წარმოადგენდა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ეკლესიის პოზიციას, რომელიც გამაერთიანებელ ძალებს ედგა მხარში. საერთაშორისო ვითარებაც ქართველთა სასარგებლოდ შეიცვალა. ბიზანტიის იმპერიაში მიმდინარე, რთული შიდასოციალური პროცესები, დაპყრობილ ხალხთა ბრძოლა საიმპერიო ხელისუფლებს წინააღმდეგ, არაბთა სახალიფოსთან ბრძოლებში განცდილი დამარცხებები საშუალებას არ აძლევდა მას აქტიურად ჩარეულიყო „ქართული ქვეყნების“ საქმეებში. დაშლის და დასუსტების ეპოქა დაუდგა არაბთა სახალიფოსაც, რომელიც ვეღარ ახერხებდა აქტიურად ჩარეულიყო კავკასიაში მიმდინარე პროცესებში.

ამ დროს შემუშავდა ქართული ქვეყნების გაერთიანების ის ოპტიმალური გეგმა, რომლის ავტორი გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, დიდი დიპლომატი **იოანე მარუშისძეა**. ის მიმართავს იმდროინდელ საქართველოში (და არა მხოლოდ საქართველოში) ერთ-ერთ უძლიერეს პიროვნებას ტაოს მეფეს, დავით III ბაგრატიონს, „რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი. ანუ დაიმჭიროს თვთ, ანუ უბოძოს ბაგრატს, ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“. ამ ორი ტახტის გარდა ბაგრატი, როგორც დავით ტაოელის „შვილობილი“ და „გაზრდილი“ დავითის მემკვიდრეც იყო. დავით ბაგრატიონს არც ძალა აკლდა და არც ხელისუფლების მოყვარეობა, მაგრამ მან კარგად იცოდა, რომ მას როგორც ბაგრატიონს ჰქონდა კანონიერი, ლეგიტიმური უფლება ქართლზე და არ ჰქონდა უფლება დასავლეთ საქართველოზე და რადგან ქვეყნის გაერთიანების საკითხი იდგა, მან პირად ინტერესებზე მაღლა სახელმწიფოებრივი ინტერესები დააყენა „წარმოემართა ძალითა თვისითა ყოვლითა, და მოვიდა ქართლად. და რაჟამს ცნეს მოსვლა მისი

კახთა, წარვიდეს ვითარცა მეოტნი და დაუტევეს ქართლი“. ხოლო ქართლის ერისთავმა იოანე მარუშის ძემ გადასცა მას უფლისციხე, რომელიც დავითმა „მიუბოძა ბაგრატს და მამასა მისსა გურგენს“. და აი, აქ, უფლისციხეში დავითმა გამოაცხადა თავისი ისტორიული ანდერძი: „ესე არს მკვდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე; ამას დაემორჩილენით ყოველნი“ „და დაყვნა დღენი მცირედნი და წარვიდა ტაოს“. ამ აქტით ბაგრატ ბაგრატიონი შიდა ქართლის გამგებლად იქნა დადგენილი, მაგრამ ქართლის დიდებულმა აზნაურებმა, რომელნიც დიდი ხნის მანძილზე საკუთარ სამფლობელოთა თვითნებურად მართვას იყვნენ მიჩვეულნი, არ მონდომეს აქ ძლიერი ხელისუფლების წარმომადგენლის დადგინება, რომელიც აქტიურად ჩაერეოდა მათ საქმეებში. ქართლის აზნაურები დაუკავშირდნენ კახელებს, შეიპყრეს მცირეწლოვანი ბაგრატი, მისი დედ-მამა და უფლისციხე კახეთის მთავარს გადასცეს. ისევ დავით ტაოელის ჩარევა გახდა აუცილებელი, რომელიც გამოემართა „ძალითა მისითა“. ამის გაგებისთანავე კახელებმა დავითს მოციქული მიუგზავნეს, გაანთავისუფლეს ტყვეები და დატოვეს უფლისციხე.

უფლისციხეში მომხდარი აქტიდან (975) სამი წლის შემდეგ (978), იოანე მარუშისძემ ისევ მიმართა დავით ტაოელს, რათა ბაგრატი ქუთაისში ეკურთხათ მეფედ. ქართველი ისტორიკოსის სიტყვებით, რომ ვთქვათ, თეოდოსის მეფობაში „განირყუნა ქუეყანა იგი (დასავლეთ საქართველო, – მ.ლ.) და შეიცვალა ყოველი წესი და განგება, პირველთა მეფეთაგან განწესებული“. რომ უსინათლო მეფის დროს ფეოდალურ სახელმწიფოში წესრიგი ვერ იქნებოდა ეს გასაგებია, რომ ბაგრატ ბაგრატიონი უფლისციხის ყრილობაზე დავით ტაოელმა დასავლეთ საქართველოს, ტაოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ გამოაცხადა ესეც ცნობილია, მაგრამ ამჯერად დავით ტაოელმა თავი შეიკავა, და მხოლოდ მას შემდეგ დათანხმდა ბაგრატის ქუთაისში გამეფებაზე, რაც „ყოველთა დიდებულ-

თა, ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატი მეფედ“ და მოითხოვა წერილობითი დასტური და მძევლები. აღსანიშნავია, რომ უფლისციხეში რომ აკურთხეს ბაგრატი, მაშინ არასრულწლოვანი იყო, ახლა კი ის უკვე სრულწლოვანია.

რა მოხდა რატომ ყოყმანობდა დავით ტაოელი და რატომ აჩქარდა იოანე მარუშისძე?

აღნიშნულ საკითხზე სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული, მაგრამ ამჯერად ამას ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვს. როგორც ჩანს, დავით მეფეს ეჭვი ეპარებოდა აზნაურთა და წარჩინებულთა საერთო აზრის არსებობაში (რაც მალე დადასტურდა კიდევ), მხოლოდ ამის შემდეგ დათანხმდა დავით კურაპალატი და „შთაიყვანეს იგი (ბაგრატი ბაგრატიონი.- მ. ლ.) აფხაზეთს, დალოცეს მეფედ“.

აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით აფხაზურ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს იყო აფხაზთა სამეფოს დაპყრობა ქართველი ბაგრატიონების მიერ (მ. გუნბა, ს. ლაკობა, ო. ბლაჟუბა და სხვები). ეს მოსაზრება არ არის არგუმენტირებული და დასაბუთებული საისტორიო წყაროებით და შესაბამისად, იგი სუბიექტურ შეხედულებას წარმოადგენს. ერთადერთი წყარო, რომელიც ბაგრატი III-ის მეფედ კურთხევის შესახებ მოგვითხრობს, არის „მატიანე ქართლისაი“, რომელშიც ერთმნიშვნელოვნად არის ხაზგასმული დავით კურაპალატის წინდახედულება და დასავლეთ საქართველოს ერისთავთა და აზნაურთა წერილობითი დასტურის მოთხოვნა. დავით ტაოელის ყოყმანი განპირობებული უნდა იყოს იმ ფაქტითაც, რომ თეოდოსი III (975-978) ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, ხოლო იოანე მარუშისძე და აფხაზთა სამეფოს მონინავე პოლიტიკური დასი ხედავდა რა თეოდოსი უსინათლოს უუნარო მდგომარეობას, ჩქარობდა ქვეყნის სათავეში ახალგაზრდა, ენერგიული მეფის ხელდასმას. მით უფრო, ეს აქტი შორს გამიზნული და გადამწყვეტი ნაბიჯი

იყო საქართველოს გაერთიანების გზაზე.

არსებობს თვალსაზრისი რომ პირველი ოფიციალური ტიტული, რომელიც ბაგრატმა მიიღო - „მეფე აფხაზთა“ გაპირობებული იყო დასავლურქართული სახელმწიფოს „აფხაზთა“ სამფოს, განსაკუთრებული წვლილით ქართული ქვეყნების გაერთიანების საქმეში. როგორც უკვე ითქვა, „აფხაზთა“ სამეფო IX-X საუკუნეების მანძილზე აქტიურად მონაწილეობდა ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის მიმდინარე იმ ბრძოლაში, რომლის საბოლოო ობიექტური შედეგი ქართული ქვეყნების გაერთიანება უნდა ყოფილიყო. დიდი ხნის მანძილზე ის ფლობდა კიდევ შიდა ქართლს, მაგრამ საბოლოო ეტაპზე, ფაქტობრივად, ვეღარ მონაწილეობდა ამ პროცესში. ამჯერად შიდა ქართლს კახელები ფლობენ. იოანე მარუშისძე „აფხაზთა“ სამეფოს ხელისუფლებას კი არ მიმართავს თავისი გეგმის სისრულეში მოსაყვანად, მან კარგად იცის რა ხდება იქ, არამედ დავით კურაპალატს, რომლის რეალური ძალით იქნა ეს დიდი საქმე მიყვანილი ბოლომდე.

ამიერიდან კიდევ უფრო გაფართოვდა ცნება „აფხაზეთის“ მნიშვნელობა. ქართულ წერილობით წყაროებში „აფხაზეთი“ და „აფხაზი“ ნიშნავს ზოგადად „საქართველოს“ და „ქართველს“, ამასთანავე „აფხაზეთი“ ნიშნავს დასავლეთ საქართველოს და დასავლელ ქართველს და აგრეთვე საკუთრივ აფხაზს, თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობით.

ერთიანი საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაში პირველ ადგილზე „მეფე აფხაზთა“ დგას, ამან განაპირობა ის, რომ უცხოურ წყაროებში ხშირად „აფხაზი“ იხმარება ზოგადად ქართველის და „აფხაზეთი“ საქართველოს მნიშვნელობით. თუმცა ამ უცხოელებმა, ბერძნებმა, სომხებმა, არაბებმა, რუსებმა კარგად იციან, რომ „აფხაზეთი“ იგივე „იბერია“ – „საქართველოა“. მაგალითად, XI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი კედრენე საქართველოს მეფეს გიორგი I-ს (1014-1027) უწოდებს აფხაზეთის არქონტს, ხოლო მის შვილს, მეფე ბაგრატ IV-ს (1027-1072), იბერიის არქონტს. XI საუკუნის და-

სასრულის და XII საუკუნის დასაწყისის ბიზანტიელი ისტორიკოსი იოანე ზონარა, ამავე ბაგრატ IV-ს აბაზგიის არქონტად მოიხსენიებს. კედრენე, როდესაც მოგვითხრობს იმპერატორ ბასილი II-ის საქართველოში ლაშქრობის შესახებ წერს, რომ ბასილი გაემართა იბერიისაკენ გიორგი აბაგის წინააღმდეგ. ამკარაა, რომ ბიზანტიელი (ბერძენი) ისტორიკოსისათვის აბაზგია-აბაზგი და იბერია-იბერი იდენტური ცნებებია.

ასევე აფხაზი ქართველია, ხოლო აფხაზეთი - საქართველო აღმოსავლელი (არაბი, სპარსი) ავტორებისათვის. XIII საუკუნის არაბი გეოგრაფი და ისტორიკოსი იაკუთი წერს, რომ აფხაზეთი ქრისტიანებით დასახლებული ქვეყანაა, რომელთაც ქურჯებს უწოდებენ. XIII საუკუნის დასასრულს სელჩუკი ქრონისტი იბნ ბიბი საქართველოს მეფე თამარზე წერს, რომ ის გურჯთა (ე.ი. ქართველთა) მეფეა, რომელიც მართავს აფხაზთა სამეფოს, რომლის დედაქალაქი თბილისია. აფხაზეთს საქართველოსთან აიგივებენ ნიზამი განჯელი, ხაყანი და სხვანი. არაბულ წყაროებში ჯურზან/ჯურზი, ჯურჯანი, ქურჯი/ქურჯისტან, აბხაზ ერთი მნიშვნელობით იხმარება. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ რუსული შუასაუკუნოვანი წყაროებიც მიუთითებენ, რომ იბერი იგივე აფხაზია (ობეზი).

ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების შემდეგ ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების „აბხაზი“ (სხვადასხვა ფორმით) და „აბხაზეთი“, როგორც წესი, ნიშნავს „ქართველს“ და „საქართველოს“ და ამასთანავე ინარჩუნებს თავის ძველ მნიშვნელობებს, დასავლელ ქართველს და დასავლეთ საქართველოს და საკუთრივ აფხაზს. საკუთრივ აფხაზეთი ერთიან საქართველოში საერისთავოა, XVII საუკუნიდან სამთავრო და შესაბამისად, ერისთავებიც მთავრები გახდნენ. აფხაზეთის მთავრები რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ სამთავროს გაუქმებამდე (1864) უცვლელად შარვაშიძეები არიან. ასე, რომ უძველესი დროი-

დან არავითარი დამოუკიდებელი, არაქართული აფხაზთა სახელმწიფო არ არსებოვდა.

ცნება „აფხაზეთის“ მნიშვნელობის მაქსიმალური გაფართოების შემდეგ უკუპროცესი დაიწყო. როგორც ცნობილია, XV საუკუნის ბოლოს ერთიანი საქართველოს სამეფო ოთხი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ: ქართლის, კახეთის, იმერეთის, სამეფოებად და სამცხის სამთავროდ დაიშალა. საკუთრივ აფხაზეთი იმერეთის სამეფოში შედიოდა, როგორც მისი ერთ-ერთი საერისთავო. XVI საუკუნეში ქვეყნის ფეოდალური დაშლის პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა და იმერეთის სამეფოს გამოეყო გურიისა და სამეგრელოს (ოდიშის) სამთავროები. ამ დროს აფხაზეთი სამეგრელოს სამთავროში შემავალი საერისთავო იყო, მაგრამ XVII ს. გამოეყო ოდიშის სამთავროს და ცალკე სამთავროდ ჩამოყალიბდა, რომლის სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვარი მდ. კოდორზე გადიოდა. კოდორის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ქვეყანა უძველესი დროიდან ეგრისში შედიოდა, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს არსებობის პირობებში ოდიშის საერისთავოს, ხოლო საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაში იყო. აფხაზეთის სამთავროს შემადგენლობაში ეს ტერიტორია XVII საუკუნის 80-იან წლებში შევიდა, თუმცა მუდმივად წარმოადგენდა ოდიშსა და აფხაზეთს შორის დავის საგანს.

გვიანი შუა საუკუნეების აფხაზეთის სამთავრო პოლიტიკურ-კულტურულად ისეთივე საქართველო იყო, როგორც დანარჩენი სხვა „საქართველოები“ (იმერეთი, ქართლი, კახეთი, ოდიში, გურია), ამას ადასტურებენ, როგორც საისტორიო წყაროები, ასევე მატერიალური კულტურა. აფხაზეთის სამთავროს შექმნის შემდეგ ქართველები, და არა მხოლოდ ქართველები, აფხაზეთს უკვე საკუთრივ ამ სამთავროს უწოდებენ.

XV-XVI საუკუნეებში ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რთული პროცესები მიმდინარეობს.

ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროებით დასტურდება ჩრდილოეთ კავკასიიდან მომთაბარე ტომების ჩამოსახლება. ეს პროცესი საქართველოში არსებული უმძიმესი ვითარების პირობებში მიმდინარეობდა.

XV საუკუნის დასასრულსა და XVI საუკუნის დასაწყისიდან დაშლილ-დასუსტებულ საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან სეფიანთა ძლიერი და აგრესიულად განწყობილი შიიტური მრწამსის მუსლიმური სახელმწიფო გაუმეზობლდა, სამხრეთ-დასავლეთიდან აგრეთვე ძლიერი და აგრესიულად განწყობილი სუნიტური მრწამსის მუსლიმური, თურქ-ოსმალთა სახელმწიფო, ხოლო ჩრდილოეთიდან გამაჰმადიანებულ კავკასიელთა სამეფო-სამთავროები. XVI-XVII საუკუნეების მანძილზე ოსმალეთს და სპარსეთს შორის გამუდმებული საომარი ოპერაციები მიმდინარეობდა, თუ ზავი დაიდებოდა - ორივე მხარე ბრძოლისათვის ემზადებოდა. საომარი ოპერაციები, რომელთა მიზანი მახლობელ აღმოსავლეთში გავლენის სფეროების განაწილება იყო, ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად საქართველოს დამორჩილებას ისახავდა და მთელი ამ ხნის მანძილზე ქართულ მიწა-წყალზე ომი იყო. ქართული სახელმწიფოები შეძლებისდაგვარად უმკლავდებოდნენ კარზე მომდგარ მტერს. მოსახლეობა წყდებოდა და საგრძნობლად შემცირდა, ირბეოდა ქვეყანა. მოსახლეობაშემცირებულ ბარში მთიდან ჩამოსულები სახლდებოდნენ. ამ დროს ჩნდება ახალი ფაქტორი გაძლიერებული რუსეთის სახით. XVI საუკუნეში რუსეთი აქტიურად მოიწვეს სამხრეთისაკენ, იკავებს კავკასიის ველებს, ავინროვებს იქ მოსახლე სხვადასხვა ეთნოსთა წარმომადგენლებს, რომლებიც კავკასიონის ქედის ჩრდილო კალთებში ცდილობენ თავის შეფარებას, საიდანაც შევიწროვებული მოსახლეობა კავკასიონის ქედის სამხრეთ კალთებზე გადმოდის. ქართული მოსახლეობისაგან დაცლილ კავკასიონის სამხრეთ კალთებს კავკასიონის ჩრდილო კალთებიდან გადმოსულნი იკავებდნენ.

მთიდან მოსახლეობის ბარში ჩამოსვლა მთაგორიანი ქვეყნებისთვის კანონზომიერი პროცესია. მთის მწირი ბუნება სათანადოდ ვერ უზრუნველყოფს მზარდ ჭარბ მოსახლეობას და ნამატი ბარში ჩამოდის. მშვიდობიან ვითარებაში ეს პროცესი ნორმალურად მიმდინარეობს, სახელმწიფო ხელისუფლება მეტ-ნაკლებად აკონტროლებს მას, მაგრამ როდესაც სახელმწიფო სუსტდება და ამ პროცესს ვეღარ არეგულირებს, როგორც უკვე ითქვა, იქმნება მიძიმე ვითარება. ასე შეიქმნა კახეთში ჭარ-ბელაქანისა და თალას ე. ნ. ლეკთა უბატონო თემები. „უბატონო“, რადგან ჩამოსახლებულნი თემური წყობილების დონეზე იყვნენ და მათში არ იყო დამკვიდრებული ბატონყმობა. შიდა ქართლის ჩრდილოეთში წარმოიშვა ალანების, ჩვენ რომ ოსებს ვუნოდებთ, კომპაქტური დასახლება, ხოლო დასავლეთ საქართველოში, საკუთრივ ქართული ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონის, აფხაზეთის მიწა-წყალზე შეიქმნა ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ ჩერქეზულ-ადიღური მოდგმის სხვადასხვა ეთნოსთა კომპაქტური დასახლება, რომელთაც ჩვენმა წინაპრებმა, მსგავსად ამ რეგიონის მკვიდრი მოსახლეობისა, აფხაზი უწოდეს. რადგან ქართული ტრადიციით ქართულ მიწაზე დასახლებული უცხოელი პირველ თაობაში „ხიზანია“. მესამე თაობაში ის უკვე „მკვიდრია“ (არა აბორიგენი). ჩვენ არ ვიცით თვითონ ისინი ამ დროს რას უწოდებდნენ თავის თავს ან იქ, ან აქ, სავარუდოა, აფსუას.

აფხაზია ქართველი წარმოშობით აფხაზეთიდან. ამ თვალსაზრისით ფრიად საინტერესოა IX საუკუნის საეკლესიო მოღვაწის პიროვნება. მისი მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ X საუკუნის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებას ეწოდება „ილარიონ ქართველის ცხოვრება“, ხოლო ტექსტის დასაწყისში აღნიშნულია, რომ ილარიონი იყო ქვეყანით კახეთით. ე. ი. უკვე ამ დროს (და უფრო ადრე) არსებული ეროვნული თვითშეგნებით წარმოშობით კახეთიდან ილარიონი ქართველია, ისევე როგორც ქართველია წარმოშობით აფხაზი.

უდავოა, რომ ასეთ ჩამოსახლებათა ცალკეულ ფაქტებს სხვადასხვა მიზეზების გამო, ადრეც ჰქონდა ადგილი, მოდიოდნენ ცალკეული პიროვნებები, ოჯახები, თემებიც, მაგრამ სხდებოდნენ რა ადგილობრივი, მათზე მაღალგანვითარებული ქართული ქრისტიანული სამყაროს და ქართული სახელმწიფოს ფარგლებში, განიცდიდნენ ასიმილირებას, ქართველდებოდნენ. ასე რომ, კიდევ რომ ვივარაუდოთ I-II საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში მოსახლე აბაზგების და აფშილების არაქართული წარმომავლობა, რაც საეჭვოა, მაგრამ მაინც უნდა ითქვას რომ მთელ გვიან ანტიკურ ხანასა და შუასაუკუნეებში ისინი ქართულ კულტურულ პოლიტიკურ სამყაროში იყვნენ მოქცეულნი, მონაწილეობდნენ ამ სამყაროს კულტურულ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში და გაქართველებულნი იყვნენ. XVII საუკუნიდან კი იქმნება მათი მყარი, კომპაქტური დასახლება. ამ დროიდან იწყება აფხაზეთში ქრისტიანობის პოზიციების შერყევა, რასაც აპირობებს ერთი მხრივ, მთის იქიდან ჩამოსული მოსახლეობის მიერ თავისი წარმართული რწმენის ჩამოტანა, მეორე მხრივ, ოსმალეთის გაბატონება, რომელიც იქ ისლამის გავრცელება-დამკვიდრებას ცდილობს.

ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროებიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ ხდება XV საუკუნიდან მოყოლებული ქართული და ქრისტიანული პოზიციების შევიწროვება დასავლეთ საქართველოში და საკუთრივ აფხაზეთში.

სამეგრელოს სამთავროდან აფხაზეთის გამოყოფის და აფხაზეთის სამთავროს შექმნის შემდეგ მათ შორის მიმდინარეობს გამუდმებული შინაფეოდალური ბრძოლა. XVII საუკუნის ბოლოს აფხაზთა მთავრები იპყრობენ სამეგრელოს ნაწილს მდინარეების - კოდორსა და ენგურ შორის, მოგვიანებით ამ რეგიონის სამხრეთ ნაწილს სამურზაყანო ეწოდა.

ამ დროიდან იწყება ამ მხარის „გააფხაზება“. „გააფხაზების“ პროცესი კარგადაა ასახული ქართულ, ძირითადად, დოკუმენტურ და უცხოურ წერილობით წყაროებში. ამ

თვალსაზრისით, საინტერესოა ცნობა აფხაზების აქ საგანგებოდ ჩამოსახლების შესახებ. XIX ს-ის 10-იან წლებში სოფ. ბეღიაში ნაპოვნ და გაზეთ „კვალში“ (1887 20) გამოქვეყნებულ დოკუმენტში, რომელშიც აღნიშნულია, რომ XVII საუკუნის 10-იან წლებში ძმებმა როსტომ, ჯიქეშია და ყვაპუ შერვაშიძეებმა აფხაზეთის სამთავროში გაიყვეს სამფლობელოები. როსტომს ერგო მიწა-წყალი მდ. ბზიფიდან მდ. კოდორამდე. ჯიქეშიას - მდ. კოდორიდან მდ. ლალიძგამდე, ხოლო უმცროსს, ყვაპუს მდ. ლალიძგიდან მდ. ენგურამდე, სადაც არსებული ვითარების პირობებში, მოსახლეობა შედარებით მცირერიცხოვანი იყო, ამიტომ ყვაპუმ ბზიფიდან თავისი უფროსი ძმის სამფლობელოდან გადმოასახლა რამდენიმე თავადური და აზნაურული საგვარეულო, სახელდობრ: ანჩაბაძე, ემუხვარი, ინალიშვილი, მარლანია, ზვანბა ლაკერბაი და აკირტავა. მართალია დოკუმენტი XIX ს-ის დასწყისისაა, მაგრამ რადგან მასში მოთხრობილი ეთანხმება XV – XVII სს-ის ქართული და უცხოური წერილობითი წყაროების ცნობებს, ნდობას იმსახურებს.

XVI საუკუნიდან მოყოლებული აფხაზები იწყებენ თავდასხმებს დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა მხარეებზე, უპირატესად სამეგრელოზე. ვახუშტი ბაგრატიონს აღწერილი აქვს XVII—XVIII საუკუნეების პირველ მეოთხედში აფხაზთა თავდასხმები გურია-სამეგრელოზე. ასეთ თავდასხმებზე უცხოური წერილობითი წყაროებიც მოგვითხრობენ. მაგალითად, შარდენი და ლამბერტი. მაგრამ ეს თავდამსხმელები ქართველი „აფხაზები“ კი არ არიან, არამედ უმთავრესად ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებული და აქ დამკვიდრებული მომთაბარენი.¹

¹ აქვე აუცილებელია აღინიშნოს, ქართული სამეფო-სამთავროებიც ესხმოდნენ ერთმანეთს თავს მიწა-წყლის მიტაცების, თუ ნადავლის დატაცების მიზნით, რაც საერთოდ ფეოდალური ხანისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა, მაგრამ ამჯერად ეს ჩვენი ინტერესის საგანს არ წარმოადგენს.

XIV-XV სს. დოკუმენტებით აშკარაა, რომ სოხუმი (ცხუმი) სხვაა, აფხაზეთი - სხვა. XVIII ს-ის შუა წლებში, არქანჯელო ლამბერტის, ასევე რუსი ელჩების, ცნობებით, დრანდა, მოქვი, ილორი, ბედია, ეგრისშია და ოდიშის სამთავროში შედის. ყურადღებას იმსახურებს ის გარემოებაც, რომ XVII ს-ში უცხოელი ავტორები ბიჭვინთას არ ასახელებენ აფხაზეთში.

იტალიელი მისიონერი ძამპი, რომლის თხზულება შარდენმა თავის „მოგზაურობის“ წიგნში შეიტანა, მოგვითხრობს რა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსის შესახებ, აღნიშნავს, რომ ამ კათალიკოსის ძალაუფლება ვრცელდება ოდიშში, იმერლების, გურულების, აფხაზთა და სვანთა ქვეყნებში და რომ მისი სამიტროპოლიტო საყდარი არის ბიჭვინთაში, აფხაზეთთან ახლოს. აღნიშნული ცნობა იმაზე მეტყველებს, რომ ის მოსახლეობა, რომელიც რწმენით, ყოფით განსხვავდება ოდიშის და დანარჩენი საქართველოს მოსახლეობისაგან, ბიჭვინთაში არ არის და ამიტომ უცხოელს ის „აფხაზეთად“ არ მიაჩნია.

XV საუკუნის ძეგლი „მცნებაი სასჯულო“ გვაუწყებს, რომ „აფხაზები ქრისტიანობისაგან სრულიად მიდრეკილ იყუნეს, ქრისტეს მცნებათაგან განშორებულ იყუნეს“. ეს ქრისტეს მცნებათაგან განშორებული აფხაზები არიან, თავს რომ ესხმიან გურიისა და ოდიშის საერისთავოებს. XVII საუკუნის პირველი ნახევრის დოკუმენტში („მამულების განახლების სიგელი ლევან დადიანისა ხობის საყდრისადმი“) აღნიშნულია, რომ „მას ჟამსა უღმრთოდ და უსჯულოებად მიიქცეს აფხაზნი“, რომ „აფხაზთა გარყუნეს სჯული და კათალიკოზობა“. იმავე დოკუმენტიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ ვიწროვდება დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანული ეკლესიის იურისდიქციის ფარგლები, როგორ იკარგება ეს ქვეყანა ქრისტიანობისა და ქართველობისათვის. თუ არქანჯელო ლამბერტის და სხვა უცხოელი ავტორებისათვის XVII საუკუნის შუა წლებში დრანდა, მოქვი, ბედია, ეგრისშია და ბიჭვინთა აფხაზეთი არაა, XVII საუკუნის დასაწყისში ქარ-

თული დოკუმენტური მასალით ენგურს გაღმა სოფელი ნაჟანეული ჯერ კიდევ ოდიშის სამთავროშია, მაგ. ნაჟანეული 1626 წლის აფხაზეთის საკათალიკოსოს დიდი დავთრის მიხედვით, ოდიშშია (სამეგრელოში). ნაჟანეული 1639 წლის დოკუმენტებითაც ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაშია, მაგრამ XVIII ს-ის დასაწყისში მდგომარეობა შეცვლილია. 1712 წლის დოკუმენტში აფხაზთა კათალიკოსი გრიგოლ ლორთქიფანიძე წერს: „ნაჟანეს სოფელი აფხაზს აეყარა. სამოცი მოსახლე კაცი ნეფსაძე კათალიკოსს ყვაპუ შერვაშიძისათვის მიეზარებინა, უფროსი დაკარგულიყო“, ვისი წამოყვანაც მოახერხა წამოიყვანა კათალიკოსმა და ხობსა და ხიზულაში დაასახლა. დოკუმენტში ჩამოთვლილია გვარები და ყველა გვარი ქართულია (მეგრულია). ასე თანდათან კარგავენ ქართველები პოზიციებს ისტორიულ ოდიშში და მათ ადგილს მომხდური აფხაზები (აფსუები) ჩრდილოკავკასიელნი იკავებენ. ეს დოკუმენტი ერთ საინტერესო გარემოებაზეც მიაჩვენებს, მომხდურ აფხაზთაგან დარბეულ ქართველ გლეხებს აფხაზთა კათალიკოსი შერვაშიძეს მიაზარებს, ე. ი. ის მომხდური აფხაზები სხვები არიან და შერვაშიძე სხვაა. ისიც ცდილობს ამ მომხდურთაგან თავის დაცვას და როგორც ჩანს, თავდაცვა თანდათან ძნელდება. სამეგრელოს მთავარი ლევან II დადიანი (1611-1657) საგანგებო კედელს აგებს აფხაზთაგან თავდასაცავად. ამ კედლის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი წერს: „შევლო ზღუდე დიდმა ლევან დადიანმან აფხაზთა გამოუსვლელობისთვის“. არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე ამ კედელს აფხაზთაგან დასაცავი კედელი აწერია. ამჯერად ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვს ეს ძველი კედელია თუ არა, როგორც ზოგი ფიქრობს, და ეხლა მას ხელახლა ამაგრებენ. მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ამ დროს როგორც უცხოელს, ისე ქართველს ეს კედელი აფხაზთაგან თავდაცვის საშუალებად მიაჩნია. მაგრამ ვინააინან ეს „აფხაზები“?

ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ XVI საუკუნემდე

აფხაზებით დასახლებულ ქვეყანას სოციალურად და სარწმუნოებრივ-კულტურულად საქართველოს და საკუთრივ დასავლეთ საქართველოს დანარჩენი მოსახლეობისაგან არავინ ანსხვავებდა. უცხოელები, რომლებიც ანგარიშგასაწევ დაკვირვებებს გვანვდიან, სწორედ ამ თვალსაზრისით, XIII—XIV საუკუნეების ცხუმს ქართულ ქალაქად თვლიან. არაბი მწერალი აბულფიდა ცხუმს ქართულ ქალაქს უწოდებს, ხოლო ცხუმის კათოლიკე ეპისკოპოსი პიეტრო გერალდი 1330 წელს დანერილ წერილში ცხუმის მცხოვრებლებად თვლის ქართველებს, აგრეთვე მცირერიცხოვან მუსლიმებს და ებრაელებს. რაც იმას ნიშნავს, რომ არავითარი არაქართველი აფხაზები ამ დროს ცხუმში ჯერ კიდევ არ ცხოვრობდნენ. ან თუ აქ ტომით აფხაზები ცხოვრობდნენ ისინი პიეტრო გერალდისათვის ქართველები იყვნენ, რადგან ენით, სარწმუნოებით, ცხოვრების წესით არ განსხვავდებოდნენ დანარჩენი ქართველებისაგან. უცხოელთათვის ისინი ქართველები იყვნენ და არა ვინმე სხვა აფხაზები. ასევე უნდა აიხსნას ცნობა ბიჭვინთის შესახებაც. ბიჭვინთა ჯერ კიდევ არაა აფსუების ქვეყანა. ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ პიეტრო გერალდი „ქვემო იბერიის“ კათოლიკე ეპისკოპოსად ითვლება. XIV საუკუნის მიწურულს ცხუმში მონეტას ქრის ოდიშის მთავარი ვამეყ დადიანი, რომელიც მთავრად 1384-1396 წლებში იყო. XIV საუკუნის იტალიურ რუკაზე მდ. კელასურის შესართავთან დატანილია „მეგრული პორტი“, მაგრამ XVII საუკუნისათვის მდგომარეობა შეცვლილია. იტალიელი ჯოვანი ჯულიანი და ლუკა, რომელმაც 1630 წელს დასავლეთ საქართველოში იმოგზაურა, წერს: „აფხაზები გაფანტული არიან ზღვის სანაპიროზე, მათი ცხოვრების წესი ისეთივეა, როგორიც ჩერქეზებისა... აფხაზების ენა ძალიან განსხვავდება მეზობელი ხალხების ენისაგან. მათ არა აქვთ არავითარი დანერილი კანონები და დამწერლობის გამოყენებაც არ იციან. რწმენით ისინი ქრისტიანები არიან, რაიმე ქრისტიანული ზნე-ჩვეულების გარეშე. ტყეები მათ ემსახუ-

რებათ როგორც მყუდრო ადგილი. როდესაც ისინი აირჩევენ ერთ ადგილს საცხოვრებლად, მერე მას არ ტოვებენ. იცვამენ ჩერქეზების მსგავსად, მაგრამ თმებს იკრეჭენ სხვანაირად, ვიდრე ჩერქეზები.... რადგან მათ არ აქვთ სხვა საცხოვრებელი ადგილი, გარდა ტყისა, ამიტომ ჰყავთ მცირე რაოდენობის ჯოგი და აქვთ მცირე მასალა თავიანთი ტანისამოსის დასამზადებლად. ისინი კმაყოფილდებიან თაფლისაგან გაკეთებული ღვინით და ტყეში გაზრდილი ნაყოფით. ხორბალი მათთან არ მოდის, მარილს აქ არ ხმარობენ“. ეს ცნობა ჩამოსახლებულებს ეხება და არა ძველ კულტურულ, ქრისტიან, მწერლობის მქონე ქართველებს, საკუთრივ აფხაზებს. ყურადსადებია ის გარემოება, ჯოვანი და ლუკა, როდესაც მათზე იწყებს საუბარს, განაკვეთის სათაურში მათ უწოდებს „აბაზას“ („აბაზა“), ხოლო ტექსტში ხმარობს „აბაცა“ და „აბკასა“. ეს ჩრდილოეთიდან ჩამოსახლებული სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების განსხვავებული სახელწოდებებია.

არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც 1633-1649 წლებში რომის კათოლიკური სარწმუნოების პროპაგანდის კონგრეგაციის დავალებით ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა საქართველოში, საკუთრივ ოდიშის სამთავროში, სამშობლოში დაბრუნების შენდეგ წერს ნაშრომებს საქართველოს შესახებ და აფხაზებთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ ისინი არ ცხოვრობენ ქალაქებსა და ციხეებში. ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახი შეიყრებოდა ერთად, დასახლებოდნენ მალეობ ადგილზე, სადაც ააშენებდნენ ისლით დახურულ ფაცხებს, თავდაცვის მიზნით ირგვლივ ღობეს და ორმაგ თხრილს შემოავლებდნენ. საინტერესოა, რომ მათ სხვა კი არ ერჩის, ისინი თავს ესხმიან ერთმანეთს და ძარცვავენ.

XVII ს-ის 40-იან წლებში 1640-47 წწ. საქართველოში იმყოფებოდა ცნობილი თურქი ისტორიკოსი და გეოგრაფი ევლია ჩელები, რომელიც აღნიშნავს, რომ აფხაზეთში „ყურანს არ იცნობენ და არც რაიმე სარწმუნოება აქვთ“. ის საგანგებოდ მოგვითხრობს აბაზას ქვეყანაზე, ჩამოთვლის იქ მოსახ-

ლე ტომებს, ასახელებს ჩაჩებს, არლანს, გეჩიებს და მრავალ სხვას, მაგრამ აფსუებს არ ახსენებს. ჩანს ისინი ვერ მოხვდნენ ჩელების ყურადღების სფეროში. შესაძლებელია ის აბაზას სწორედ აფსუებს უწოდებს. ჩელებისათვის აფხაზეთი აბაზას ქვეყანაა, მათი ენაც აბაზას ენაა. იმ დროს როდესაც აქ ჩამოსახლებულთ ქართველები ყველას “აფხაზს” უწოდებენ, უცხოელები “აბაზად” მოიხსენიებენ.

მოტანილი ცნობებით აშკარაა, მართებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული თვალსაზრისი იმდროინდელ აფხაზეთში წინანდელთან შედარებით, ქართველთაგან განსხვავებული ყოფაა დამკვიდრებული, ქრისტიანობა მოშლილი, რაც გამონვეული უნდა იყოს მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობის ან ნაწილობრივ, ან მთლიანად ახალი ეთნიკური ჯგუფით შეცვლით.

უცხოელი ავტორები, რომელნიც ამ ცნობებს გვანვდიან, არ იყვნენ შემთხვევითი პირები. ისინი ინფორმაციას აგროვებდნენ და ოფიციალურად აწვდიდნენ ცნობებს მათი საქმიანობის სფეროში მყოფი ხალხების შესახებ. მათ მიზანს წარმოადგენდა შეესწავლათ ამ ხალხების ზნე-ჩვეულება, მეურნეობა, კულტურა. რასაკვირველია, არ არის გამორიცხული რიგ შემთხვევაში იყოს სუბიექტური დანახვა, ობიექტური მიზეზებით გამონვეული შეცდომებიც, მაგრამ როდესაც მათი ცნობების დიდი ნაწილი ემთხვევა ერთმანეთს, ნაწილი დადასტურებულია ქართული წერილობითი დუკუმენტური მასალით, მათი არ გათვალისწინება ისტორიკოსის მიერ არამეცნიერულ და ჟამთააღმწერლის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჭეშმარიტების... „თვალახმად“ მიგვაჩნია.

აფხაზეთის მიწაზე უცხო ეთნოსის მოსულობის თვალსაზრისს გარკვეულწილად ეხმიანება ფოლკლორული მასალა და დღევანდელ აფხაზეთში არსებული გადმოცემები. ამ გადმოცემათა სხვადასხვა ვარიანტები არსებობს, ზოგის თანახმად ისინი აფხაზეთში ეგვიპტიდან, აბისინიიდან არიან მოსულნი, ზოგი ვერსიით არმენიაზე გავლით „ისინი ჯერ ყუ-

ბანში დასახლდნენ, საიდანაც სიცივით შენუხებულნი აფხაზეთში გადმოვიდნენ და დასახლდნენ მთა ფსხუს შემოგარენში. მათ იქ დატოვეს თავისი წარმართული სინმინდეები, ჩერქეზი ბელადის ინალ-კუბას საფლავი, რომლის შესახებ მეხსიერება დღემდეა მთის ზოლის აფხაზებში დაცული. ეს ნმინდა ადგილები იმ გვარების წარმომადგენლებს მფარველობენ, რომელთა წარმოშობა ჩრდილოეთიანაა დაკავშირებული.

რეალურად არსებულ ვითარებას ასახავს ადიღური გადმოცემა აფხაზეთზე ადიღთა თავდასხმის შესახებ ინალის და მისი საძმოს წარმომადგენლების აშეს და საშეს მონაწილეობით. ამასვე ეხმაურება ცნობილი აფხაზური ხალხური ლექსი „აირგ შენ მხოლოდ ზღვისპირეთს ძარცვავ“, რომლის თანახმადაც მათი ომის ღმერთი აირგ მაღალ მწვერვალებს დარაჯობდა და ზღვისპირეთს საძარცვავად ჩამოდიოდა. აღსანიშნავია, რომ მათ თქმულებებში არც დავითი, არც თამარი არიან მოხსენიებულნი, მაშინ როცა საქართველოს ამ ორი მეფის შესახებ თითქმის ყველა კუთხის ფოლკლორში გვხვდება უმნიშვნელოვანესი ზეპირგადმოცემები, მათ შორის სვანურში, მეგრულში, აჭარულში, იმერულში, ხევსურულში, ტაოურში და ა. შ. ე. ი. მათი მეფობის დროს ისინი აქ არ ცხოვრობდნენ. ეს გადმოცემები, რასაკვირველია, არ იძლევა ამ ჩერქეზულ-ადიღურ ეთნოსთა აქ ჩამოსახლების ეპოქის განსაზღვრის შესაძლებლობას, არ არის გამორიცხული, მათში სხვადასხვა დროს მიმდინარე პროცესები იყოს ასახული, მაგრამ ზემოთ მოტანილ ცნობებთან ერთად, რომელნიც აშკარად მიუთითებენ XVI-XVII სს. აფხაზეთში მიმდინარე მოვლენებზე, ეს გადმოცემებიც იმსახურებენ ყურადღებას.

აფსუების აქ ჩამოსახლების თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჯაკოპო გასტალდის XVI საუკუნის რუკას, რომელზედაც ჩრდილოეთ კავკასიაში სახელდობრ მდ. ყუბანის შუა წელზე დატანილია „აბსუას

(აბსვას) რეგი“ და მთავარი დასახლებული პუნქტია აკვა (ალბათ ციხე-სიმაგრე). აშკარაა, რომ ამ დროს ისინი ჩრდილოეთ კავკასიაში ცხოვრობდნენ. არაა გამორიცხული, რომ რაღაც ნაწილი უკვე ჩამოსულიც იყო, მაგრამ ამავე რუკიდანაც კარგად ჩანს, რომ როგორც ადრე, ისე ახლაც თანამედროვე აფხაზეთი ოდიშის სამთავროს ნაწილია. ჩრდილო დასავლეთ ოდიშის ნაწილში, საკუთრივ აფხაზეთში აფსუათა დასახლების შემდეგ, ქართული ქალაქის ცხუმის გვერდით ჩნდება პუნქტი აკვა (აყვა), ჩამოსულებმა და დასახლებულებმა აქ თავისი ციხე-ქალაქის სახელწოდებაც ჩამოიტანეს. ამ საკითხის გარკვევისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება უცხოელთა რუკებს, მათ მიერ შედგენილ XVI საუკუნის რუკაზე აფხაზეთი საერთოდ არ არის დატანილი, შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთი (ჩვენთვის დასავლეთი) სანაპირო, დაახლოებით თანამედროვე ტუაფსემდე, აღნიშნულია სამეგრელოდ. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა მაგალითად, პორტუგალიელი დიეგო ჰომემის 1559 წლის, იტალიელი ბატისტა აგნეზის 1542 წლის, ჯაკოპო გასტალდის 1561 წლის რუკები.

ნიშანდობლივია, ის გარემოებაც რომ აფხაზეთა (აფსუათა) ფოლკლორში მათი მოსახლეობის ერთ-ერთ რეგიონად სწორედ ყუბანია დასახლებული.

ჩვენ არ ვიცით ამ სხვადასხვა ეთნოსთა მიმართ გამოყენებული სახელწოდებანი (აბაზა, აბკასა, აბაცა, აფსარი და სხვა) როდის ქრებიან და საბოლოოდ როდის უთმობენ ადგილს საერთო სახელს „აფსუა“-ს, ყოველ შემთხვევაში XIX საუკუნის 60-იან წლებში ის ცნობილია რუსი ოფიცრის ტორნაუსთვის, ხოლო 1882 წ. გამოცემულ წიგნში ცნობილი მეცნიერი პ.კ. უსლარი პირდაპირ უთითებს, რომ აფსუა-აფხაზია. თუ რა ხდება, რითაა გამოწვეული ასეთი ცვლილებები ამ კითხვაზე, როგორც უკვე ითქვა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პასუხი გაცემულია.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში უცხოურ (ევროპულ რუ-

სულ, თურქულ, არაბულ) ნყაროებზე დაყრდნობით ვრცლად და განხილული და დამაჯერებლად არის ნაჩვენები XVI-XVII საუკუნეებიდან ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში კავკასიის მთიელთა (აბაზა, აბკასა, აბაცა, აფსარი) მიგრირების პროცესი. ასე, რომ ეს მოსაზრება ქართველი მეცნიერების შეთხზული არ არის და იგი ემყარება ამ უცხოელ მოგზაურთა, მისიონერთა, ისტორიკოსთა, დიპლომატთა ცნობებსა და აღწერილობებს.

აღსანიშნავია, რომ აფხაზთა ჩრდილო კავკასიიდან მოსულობაზე XIX საუკუნეში სხვები წერდნენ, ამ მხრივ ფრიად საინტერესოა ა. ნ. დიაჩკოვ-ტარასოვის დასკვნა, რომ აფხაზები ყოველთვის არ ცხოვრობდნენ იქ, სადაც დღეს მოსახლეობენ, რომ მათი გადმოცემები, ისტორიული მონაცემები და ჩვეულებები მიუთითებენ, რომ ისინი ჩრდილოეთიდან მოვიდნენ, შეავიწროვეს ქართველები, სანამ არ შეაჩერეს ენგურთან.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ შუასაუკუნოვან საქართველოში აფხაზს არაქართველად არ თვლიდნენ. XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი ლეონტი მროველი, როდესაც კავკასიის ხალხთა წარმომავლობაზე მოგვითხრობს, დასავლეთ საქართველოს ის მთლიანად ეგროსის წილ ქვეყნად თვლის. ეს ცნობა აშკარად მოწმობს დასავლეთ საქართველოს ტომთა მრავალსაუკუნოვან ისტორიულ-კულტურულ ერთობაზე. ლეონტი მროველმა შესანიშნავად იცის აფხაზეთისა და აფხაზების არსებობა, მაგრამ მისთვის აფხაზეთი ეგრიისა, აფხაზი ქართველი, ეგრია, ანუ დასავლეთ საქართველოს მცხოვრები.

XI საუკუნეში, როდესაც ეჭვქვეშ დადგა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის კანონიერების საკითხი, გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწემ გიორგი მთაწმინდელმა, მსოფლიო პატრიარქის კარზე, ქართული ეკლესიის თვითმწყობის კანონიერება საქართველოში ანდრია პირველწოდებულის მოღვაწეობით დაასაბუთა და საგანგებოდ მიუთითა, რომ

„ერთი წმიდა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყვი კანანელსა, ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების“. და საქართველოს ეკლესიის საკითხი დღის წესრიგიდან მოიხსნა. ე. ი. იქ მყოფთათვის ქართველთა თუ არაქართველთათვის „აფხაზეთი“ საქართველოა.

ვახუშტი ბაგრატიონი, როდესაც მოგვითხრობს დასავლეთ საქართველოზე წერს, რომ არის ქვეყანა, რომელსაც ჯერ ეწოდებოდა ეგრისი, შემდეგ აფხაზეთი, შემდეგ იმერეთი. მისთვის დასავლეთ საქართველო ერთიანად ეგრის-აფხაზეთია-იმერეთია, თუმცა მან კარგად იცის აფხაზების არსებობა, მაგრამ მან იცის, რომ აფხაზეთი საქართველოა და აფხაზი ქართველია.

ერთიანი საქართველოს მეფეებისათვის (და საერთოდ ქართველებისათვის) აფხაზი ისეთივე ქართველი რომ არ ყოფილიყო როგორც მეგრელი, კახი, რაჭველი და სხვა, მაშინ ალბათ ისინი შეეცდებოდნენ ცვლილების შეტანას საკუთარ ტიტულატურაში.

როგორც ცნობილია, საქართველოს მეფეთა ტიტულატურაში მკვიდრად იყო შესული ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები: კურაპალატი, კესაროსი, და სხვ. მეფე დავით IV აღმაშენებელმა (1089-1125), შეაფასა რა რეალურად საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა უარი თქვა ამ ტიტულებზე, რომელთაც მისი უშუალო წინაპრები ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე საგანგებოდ ეძიებდნენ და ატარებდნენ, რადგან მათთვის ეს მაშინ საჭირო იყო. თვით დავითსაც, ჯერ კიდევ უფლისწულობაში ჰქონდა მიღებული, ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები, რომლებზედაც უარის თქმა მას არ გაჭირვებია. მაგრამ „მეფე აფხაზთა“ -ს საკითხი არ დამდგარა და არც შეიძლება დამდგარიყო, რადგან „მეფე აფხაზთა“ დასავლელ ქართველთა მეფობას ნიშნავდა.

იმ დროს როდესაც ქართული საისტორიო წყაროები საკუთრივ აფხაზეთის სამთავროს მცხოვრებთ აფხაზებს

უნოდებენ არ ვიცით ეს ჩამოსახლებულნი რას უნოდებდნენ თავიანთ თავს. მათ უდავოა ჰქონდათ თავისი სალაპარაკო ენა, მაგრამ რადგან არ ჰქონდათ საკუთარი დამწერლობა, ეს არ არის ფიქსირებული. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თავიანთ თავს და ენას ისინი მაშინაც (როგორც ახლა) აფსუას უნოდებდნენ. აღნიშნულთან დაკავშირებით საინტერესოა აფსუათა ენის საკითხი.

თამარის ისტორიკოსის თხზულებაში („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) თამარის ვაჟის გიორგის მეორე სახელის - „ლაშა“-სთან დაკავშირებით აღნიშნულია, „რომელ განმანათლებლად სოფლისა ითარგმნა (აფსართა ენითა)“. საფუძველს იმისათვის, რომ ეს აფსართა ენითა გაიგივებულ იქნას თანამედროვე აფსუათა ენასთან, „აფსუა“-„აფსარის“ ფონეტიკურ მსგავსებასთან ერთად იძლევა ის გარემოება, რომ თანამედროვე აფსუათა ენაზე „ლაშა“ („ალაშა“) ნათელს, სინათლეს ნიშნავს. ამ საკითხთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება. „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ ნუსხაში, სახელდობრ თხზულებაში „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, განმარტება „აფსართა ენითა“ არ არსებობს. ეს განმარტება არ არის არც მცხეთურ და არც მარიამისეული ნუსხიდან მომდინარე მაჩაბლისეულ ნუსხაში. ეს განმარტება არის ვახტანგ VI-ის შემდეგდროინდელ ნუსხებში, რაც სათანადოდ არის მითითებული „ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემაში. „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტის მარიამისეულ ნუსხაში წერია: „..... ლაშასა, რომელი განმანათლებლად სოფლისა ითარგმნა“, XIII საუკუნის ისტორიკოსი არ აღნიშნავს რა ენიდან ითარგმნა, ე. ი. რა ენაზე ნიშნავს ლაშა განმანათლებელს, ხოლო „ლაშა“-ს „ქართლის ცხოვრების“ ვახტანგ VI-ის შემდეგდროინდელი ნუსხის ერთ-ერთი რედაქტორი განმარტავს, რომ ითარგმნა აფსართა ენითა. ამ საკითხისათვის მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებასაც, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი თამარის ძის დაბადებასთან დაკავშირებით წერს:

რომ თამარი „მიუდგა და შვა გიორგი და დაურთეს კუა-ლად ლაშა“. და იქვე ფრჩხილებში („რომელ არს განმანათლებელი“). არავითარი „აფსართა ენითა არც აქ არ არსებობს. ვახუშტისთან ტექსტი, ფაქტობრივად, მოტანილია „ისტორიანი და აზმანის“ მარიამისეული ნუსხით და „აფსართა ენა“ ქართლის ცხოვრების ტექსტში გვიანაა ჩამატებული.

ამასთან დაკავშირებით დგება ერთი საკითხი. თეთრინყაროს რაიონის, სოფელ ტბისის VIII საუკუნის კოჭრების ეკლესიის ჯვრის კვარცხლბეკზე მოთავსებულია ეკლესიის ამშენებლის ლაშას მოსახსენებელი. ე. ი. ეს საკუთარი სახელი ქართულ ენაში XII საუკუნემდეც არსებობდა. აქვე გასათვალისწინებელია ისიც, რომ „ითარგმნა“ „ითარგმნას“ ძველ ქართულში თანამედროვე მნიშვნელობასთან ერთად აქვს „განმარტების“ მნიშვნელობაც. და თამარის თანამედროვე ისტორიკოსი სწორედ იმას აღნიშნავს, რომ სახელი „ლაშა“ ქვეყნის, სოფლის განმანათლებელს ნიშნავს. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მეფე თამარმა სწორედ ამიტომ უწოდა თავის ტახტის მემკვიდრეს მეორე სახელი. მოტანილი ჩანამატის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული, რომელთა შესახებაც მსჯელობას ამჯერად არ ვაპირებთ, რადგან არ ვიცით ვინ არიან ეს „აფსარები“.

მართალია, თანამედროვე აფსუათა (აფხაზთა) ენაში „ალ-აშა“ ნიშნავს იმასვე, რასაც თამარის დროს ნიშნავდა „ლაშა“, მაგრამ ეს არ იძლევა საფუძველს განცხადებისათვის, რომ აფსარებს (დღევანდელი აფხაზების წინაპრებს?) განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ საქართველოში და მეფე თამარმა მათ საპატივცემულოდ უწოდა თავის ძეს ეს სახელი. მთავარია ის, რომ XII საუკუნის აფხაზები არავითარი აფსარები არ იყვნენ, ისინი იყვნენ ქართველები და მათი ენა ქართული იყო.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ისევ ეპიგრაფიკულ მასალას უნდა მივუბრუნდეთ. IX—XIV სს აფხაზეთში (მსიგხუა,

ხუაფი, ნებელდა, ანუხვა, ოდიში, სკურჩა, ლიხნი და ა. შ.) მხოლოდ ქართული წარწერებია, რაც მოწმობს რომ აქ მოსახლეობა ქართულენოვანი იყო და მათი წერილობითი კულტურაც ქართული იყო.

XV-XVI საუკუნეებიდან, როგორც უკვე აღნიშნულია, საქართველოს პოლიტიკური დაშლის, კავკასიაში შექმნილი ვითარების, დასავლეთ საქართველოში ოსმალთა აგრესიის შედეგად, აფხაზეთში დადასტურებულია არაქართული ეთნიკური ელემენტის არსებობა. ეს მთლიანად აფხაზეთში ქართული წარწერების რაოდენობის შემცირებაშიც გამოიხატა, მაგრამ არც რომელიმე სხვა ენაზე შესრულებული წარწერები ჩნდება. ეპიგრაფიკული მასალა თვალნათლივ უჩვენებს, როგორ ხდება აქ მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შეცვლა, აფხაზთა (ქართველთა) რაოდენობის შემცირება და დამწერლობის არმქონე ეთნოსთა დასახლება. აფხაზთა ნაწილის დანარჩენ ქართველთაგან სოციალურ-კულტურულ გათიშვასთან ერთად, რაც უცხო, შედარებით დაბალ საფეხურზე მდგომი მოსახლეობის ჩამოსახლებით იყო გამოწვეული, მიმდინარეობდა ქართველთა და აფხაზთა (აფსუათა?) პოლიტიკური გათიშვაც, რასაც აქ თავისი ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით დამპყრობელი ოსმალებითაც უწყობდა ხელს, რომელიც ისლამის გავრცელებით ადგილობრივ მოსახლეობაში ურთიერთსაწინააღმდეგო ძალების შექმნას ცდილობდა.

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ უკვე რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა ამ გათიშვას. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ცდილობდა საერთოდ ამოეღო სიტყვა საქართველოს (Грузия) გამოყენება ლექსიკიდან.

რუსეთის იმპერიაში გატარებული ადმინისტრაციული რეფორმით საქართველო ორ ადმინისტრაციულ ნაწილად გაიყო, თბილისის გუბერნია და ქუთაისის გუბერნია. რუსეთის ხელისუფლებას სახელწოდება აფხაზეთის ამოძიკვა

და საქართველოდან გამოყოფა სურდა.

საქართველოს ანექსიის და მეფის ხელისუფლების გაუქმების შემდეგ რუსეთი ქართველთა ერთიანობის შეგნების შემცირების მიზნით იწყებს ქართული ფეოდალური სამთავროების ცალ-ცალკე გაუქმებას და მათი მთავრების გადაყენებას. ყველაზე გვიან გააუქმეს აფხაზეთის სამთავრო (1864) და მას სოხუმის ოლქი უწოდეს, ხოლო 1883 წ. სოხუმის სამხედრო ოლქი, მიუხედავად დიდი სურვილისა, ეს სოხუმის ოლქი ვერ გამოყვეს დასავლეთ საქართველოდან, რადგან ეკონომიკურად და კულტურულად ის მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დანარჩენ საქართველოსთან, რისთვისაც ქუთაისის გუბერნიის შემადგენლობაში დატოვეს და ამიერიდან მის გუბერნატორს ექვემდებარებოდა.

რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაციასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტს, რომ ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის აფხაზები, შეიძლება ითქვას, ყველაზე დიდხანს და მედგრად ებრძოდნენ რუსეთის დამკვიდრებას საქართველოს ტერიტორიაზე და საკუთრივ აფხაზეთშიც.

მკითხველისათვის ალბათ საინტერესო უნდა იყოს XIX საუკუნეში აფხაზი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლების ეროვნული ცნობიერებისა და თვითშეგნების დამადასტურებელი ერთი დოკუმენტი, რომელსაც ხელს აწერენ: გრ. შარვაშიძე, ბ. ემუხვარი, კ. ინალ-იფა, მ. მარშანია, თ. მარლანია და სხვ. წერილი გაგზავნილია გენერალ-ადიუტანტ სვიატოპოლკ – მირსკისადმი, რომელშიც აფხაზები აცხადებენ: „ოდითგან აფხაზეთი შეადგენდა ყოფილი საქართველოს სამეფოს ნაწილს, .. როდესაც საქართველოს მეფე ვახტანგ VI გასული საუკუნის დასაწყისში აპირებდა კანონების გამოცემას, იძახებდა დეპუტატებს ყოფილი საქართველოს სამეფოს ყველა პროვინციიდან. მათ შორის იყვნენ აფხაზი დეპუტატებიც, ხალხისა, რომელმაც უკანასკნელ დრომდე შემოინახა უძველესი ქართული წეს-ჩვეულებები. აფხაზეთის საქარ-

თველოსადმი კუთვნილების არანაკლებ მნიშვნელოვან მონ-
მეებად შეიძლება გამოგვადგეს ქრისტიანული ტაძრების
გარდა სხვადასხვა სამოქალაქო და სამხედრო ნაგებობათა
ნანგრევები. გთხოვთ ყურადღება მიქაცით იმასაც, რომ
როგორც ძველად, ისევე ახლაც ტანისამოსი, საკვები, სამი-
ნათმოქმედო იარაღები, სასოფლო მეურნეობის გაძლოლის
ხერხები იგივეა, რაც სამეგრელოში. ადგილთა უმეტესობა
ატარებს ქართულ სახელწოდებებს... ვიმედოვნებთ, რომ აფ-
ხაზეთსა და სამურზაყანოში საგლეხო რეფორმის გატარები-
სას ჩვენ არ ვიქნებით ამორიცხულნი ქართველი ხალხების
ოჯახიდან, რომელსაც ოდითგან ვეკუთნოდით“ (საქ. სახ. არ-
ქივი. 545, 1. 2784, ფურც. 134).

მუჰაჯირობა. რუსეთის ხელისუფლება თავისი მიზ-
ნებისთვის იყენებდა ისეთ ტრაგიკულ მოვლენებს აფხაზე-
თის მაჰმადიანური მოსახლეობის ისტორიაში, როგორც იყო
მუჰაჯირობა, ფაქტობრივად ახდენდა რა აფხაზეთის მაჰმა-
დიანი მოსახლეობის თურქეთში გადასახლების პროვოცირე-
ბას, შემდეგ დაბრკოლებას უქმნიდა მუჰაჯირთა იმ ნაწილს,
რომელიც სამშობლოში დაბრუნების სურვილს გამოთქვამ-
და. იგივე ხელისუფლება არ აძლევდა აფხაზეთში დასახლე-
ბის უფლებას ქართველებს და ხელს უწყობდა მუჰაჯირთა
მინებზე სომხების, რუსების და სხვა ეროვნებათა წარმომად-
გენლების დასახლებას.

იმპერატორ ალექსანდრე II-ის (1855-1881) 1880 წლის
31 მაისის ბრძანებულებით, გუდაუთის, გუმისთისა და კო-
დორის უბნების აფხაზურ მოსახლეობას ჩამოერთვა მიწაზე
საკუთრების უფლება და მათი მიწები სახაზინო უწყებას გა-
დაეცა; აფხაზებს აეკრძალათ სოხუმიდან 20 ვერსზე და სა-
ნაპირო ზოლში მდ. კოდორსა და მდ. ფსირცხას შორის ცხოვ-
რება და „დამნაშავე მოსახლეობის“ სტატუსი მიენიჭათ. ამ
საკითხებზე თანამედროვე აფხაზური ისტორიოგრაფია
დუმს. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქართული საზოგადო-
ება დიდად განიცდიდა აფხაზი და კავკასიელი მუჰაჯირების

ტრაგიკულ ბედს. ეს კარგად ჩანს XIX საუკუნის ქართული პრესის ფურცლებზე ი. გოგებაშვილის, ს. მესხის, ი. ჭავჭავაძის და სხვათა პუბლიკაციებში. პრესიდან ჩანს, რომ ქართული ინტელიგენცია, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ყოველნაირად ცდილობდა აფხაზეთიდან მოსახლეობის თურქეთში გასახლების პროცესის შეჩერებას და მხარში ედგა მათ ამ მიმე დროს.

მუჰაჯირი აფხაზების ერთი ნაწილი ქართველებმა აჭარაში შეიფარეს, სადაც მათი შთამომავლობა დღესაც ცხოვრობს. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ 1867 წელს ბზიფის (გუდაუთის რაიონი) მოსახლეობის თურქეთში მასობრივი გადასახლების თავიდან აცილების საქმეში უდიდესი როლი შეასრულა ბზიფის ოლქის მმართველმა მაიორმა დავით ჭავჭავაძემ. იგი შეეცადა გამოსარჩლებოდა აფხაზებს და შუამდგომლობა აღძრა, რათა მათთვის შეემსუბუქებინათ მიმე ხვედრი, რის გამოც თანამდებობიდან გაანთავისუფლეს. გუდაუთის აფხაზობა გამოესარჩლა დ. ჭავჭავაძეს, მაგრამ ამაოდ.

ალბათ, ისიც სათქმელია და ნიშანდობლივია, რომ სწორედ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ შეიტანა მუჰაჯირთა საკითხი განსახილველად 1920 წელს ანტანტის საბჭოს სხდომაზე.

აფხაზეთის რუსებით და სომხებით დასახლების პროცესი აქტიურად გრძელდებოდა საბჭოთა ეპოქაშიც, რაზეც ნათლად მიუთითებენ 1920-1980-იანი წლების აღწერების მონაცემები. ამ პერიოდში რუსული მოსახლეობა აფხაზეთში 1, 8%-დან გაიზარდა 14, 3%-მდე, სომხური 1,6-დან 14, 6 %-მდე, ქართული 35, 8%-დან 45 % - მდე. საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკა აბორიგენი ქართველი მოსახლეობის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

აფხაზეთის საქართველოდან გამოცალკავების პროცესს აქტიურად წარმართავდა რუსეთის ხელისუფლება, მაგრამ ის კარგად ხედავდა, რომ აფხაზეთი საქართველოს

ბუნებრივი და განუყოფელი ნაწილი იყო და ამიტომ იყო სოხუმის „ოკრუგი“ მაინც ქუთაისის გუბერნიაში რომ იყო შეყვანილი და ქუთაისის გენერალ - გუბერნატორს ემორჩილებოდა. 1918 წელს, როდესაც შეიქმნა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, აფხაზეთი მის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა. სწორედ მაშინ აღსდგა რუსების მიერ გაუქმებული სახელწოდება „აფხაზეთი“, რომელიც ავტონომიის უფლებით შევიდა მასში და ეს რუსეთის ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ სცნო 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულებით, რომელიც რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკასა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის დაიდო.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის წლებში (1918-1921) ქართველი ბოლშევიკები და ადგილობრივი სეპარატისტები, რომელთაც რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლება უჭერდა მხარს ყოველნაირად ცდილობდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დასუსტებას, მისგან აფხაზეთის გამოყოფას. ყველაზე აქტიურად დემოკრატიული საქართველოს მტრები ქვეყნის განაპირა მხარეებში მოქმედებდნენ. ამ ძალების მოქმედების შედეგი იყო საქართველოს დემოკრატიული სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული და რუსი თეთრგვარდიელების და ბოლშევიკების მიერ წაქეზებული გამოსვლები აფხაზეთში. აფხაზეთის სტატუსში ცვლილების მიღწევის მიზნით, რაც დრო და დრო გარკვეულ შედეგებსაც აღწევდა. ამ ფაქტს, ბუნებრივია, აფხაზეთა გარკვეული ნაწილის, სხვა ადგილობრივი მოსახლეობისა და საქართველოს ხელისუფლების მხრივ სათანადო საპასუხო მოქმედება მოსდევდა. 1921 წლის 21 თებერვალს დემოკრატიული საქართველოს მიერ მიღებული კონსტიტუციის საფუძველზე აფხაზეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია, ავტონომიური უფლებებით. სამწუხაროდ, როგორც ცნობილია, რამდენიმე დღეში საქართველოში დამყარდა რუსეთის ბოლშევიკური რეჟიმი და ხელისუფლება. გაუქმდა საქართველოს დემოკრატიული სახელმწიფო და

1921 წლის კონსტიტუცია დარჩა მხოლოდ როგორც ისტორიული დოკუმენტი.

1921 წლის 25 თებერვალს რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკის მიერ საქართველოს ფაქტობრივი ანექსიის და აქ ბოლშევიკური ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, აფხაზეთი ისევ დავის საგანი გახდა. ეს პროცესები ვრცელადაა ასახული აფხაზი ბოლშევიკების ლიდერის ნესტორ ლაკობას გამოსვლებსა და წერილებში. 1921 წლის მარტში რევოლუციურმა კომიტეტმა გამოსცა დეკლარაცია აფხაზეთის შესახებ. 29 მარტს ამიერკავკასიის ხელმძღვანელი „ამხანაგების“ (როგორც მაშინ უწოდებდნენ) თათბირზე გადაწყდა აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ აფხაზი (აფსუა) ბოლშევიკები ნ. ლაკობა და ე. ეშბა, მოითხოვდნენ რა დამოუკიდებლობას აფხაზეთის სახელით, მთლიანად უგულბებლყოფდნენ აფხაზეთის ქართული მოსახლეობის ინტერესებს. საქართველოს კომპარტიის IV ყრილობაზე ლაკობამ აღნიშნა, რომ საკითხი აფხაზეთის დამოუკიდებელი რესპუბლიკის შექმნის შესახებ დაყენებულ იქნა ბათუმის თათბირზე 1921 წლის 29 მარტს. ამ თათბირის მუშაობაში მონაწილეობდნენ კავშიუროს წევრები: სერგო ორჯონიკიძე, სერგო ქავთარაძე, მალაქია ტოროშელიძე და შალვა ელიავა. ნესტორ ლაკობა და ეფრემ ეშბა თავიანთ მოთხოვნას ასაბუთებდნენ აფხაზეთში ეროვნებათაშორისი შუღლის აღმოფხვრის და ნამდვილი საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების აუცილებლობით. ამ „დამოუკიდებლობას“ ისინი მოითხოვდნენ, როგორც „აბრას“ (как вывеску) და დროებით ღონისძიებად თვლიდნენ, რაზეც ქართველმა ბოლშევიკებმა უპასუხეს, რომ „თუ დამოუკიდებლობა აფხაზეთს ესაჭიროებოდა ჭეშმარიტი საბჭოთა ხელსუფლების დამყარებისათვის, მაშინ მიიღეთ ის არა მხოლოდ როგორც აბრა, არამედ როგორც ნამდვილი დამოუკიდებლობა“.

1922 წლის 15 თებერვალს. აფხაზეთის საბჭოების პირ-

ველ ყრილობაზე ე. ეშბამ განაცხადა, რომ ხალხის, მშრომელთა ინტერესებისათვის, რათა დავეხმაროთ ნაციონალიზმისაგან განთავისუფლებაში აუცილებელია გამოცხადდეს აფხაზეთის დამოუკიდებლობა, ეს უნდა გაკეთდეს, მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიოში არსად ასეთი პატარა რესპუბლიკა არ არსებობს, და შემდეგ - „და მაშინ პასუხისმგებელ მუშაკთა სხდომაზე აუცილებლად იქნა მიჩნეული დროებით მაინც გამოცხადებულიყო აფხაზეთის დამოუკიდებლობა“. როგორც ვხედავთ, აფხაზი (აფსუა) ბოლშევიკების ლიდერები, რომელთაც შესანიშნავად ესმოდათ თავიანთი მოთხოვნების არაკანონიერება, ამ მოთხოვნებს განსაკუთრებული მდგომარეობით ასაბუთებდნენ და დროებით ღონისძიებდნენ თვლიდნენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ დათმობაზე, რომელმაც გააოცა აფხაზი ბოლშევიკები, ქართველი ბოლშევიკების ლიდერები შემთხვევით არ წასულან, მართალია, საქართველოში უკვე საბჭოთა ხელისუფლება არსებობდა, მაგრამ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსიას ქართველი ხალხი არ შეგუებია, რომელმაც აქტიური შეტევა განახორციელა საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მიზნით. ასეთ ვითარებაში მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები ქართველ და აფხაზ (აფსუა) ბოლშევიკებს შორის. ქართველ ბოლშევიკებს ძალიან ესაჭიროებოდათ აფხაზი ბოლშევიკების მხარდაჭერა, მათ არ აინტერესებდათ და არც ანუხებდათ ის გარემოება, რომ ამ დათმობით ისინი ხელყოფდნენ საქართველოს ტერიტორიულ ერთიანობას, მის ისტორიულ საზღვრებს, რომლის დასაცავად ქართველი ხალხი (მათ შორის საკუთრივ აფხაზებიც) საუკუნეთა მანძილზე იბრძოდა. ბოლშევიკებს არ აინტერესებდათ და ანგარიშს არ უწევდნენ აფხაზეთის რეგიონის აბორიგენი ხალხის კანონიერ უფლებებს. ქართველი ხალხის იმ ნაწილს, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე ცხოვრობდა რა საკუთარ მიწა-წყალზე და საკუთარ სამშობლოში, საქართვე-

ლოში ამიერიდან უნდა ეცხოვრა სხვა სახელმწიფოში. ქართველი ბოლშევიკები ამ გადანყვეტილებას იღებდნენ იმ პირობებში, და ახალ სახელმწიფოს აყალიბებდნენ იმ საზღვრებში, რომელიც ისტორიულად საქართველოს განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა, სადაც საუკუნეების მანძილზე, და მაშინაც, ე. წ. აფხაზეთის რესპუბლიკის შექმნის დროსაც მოსახლეობის უმრავლესობას ქართველები შეადგენდნენ. მათი ბედი არ აინტერესებდათ და არც ანუხებდათ, არც აფსუა ბოლშევიკებს და რაც ნიშანდობლივია, არც ქართველ ბოლშევიკებს.

ე.წ. დამოუკიდებელი აფხაზეთის სსრ ხელოვნურად შექმნილი ერთეული იყო, რომელსაც საქართველოდან განცალკავებით არსებობა და ეკონომიკურად ისტორიულ-კულტურულად და იმდროინდელი ვითარებიდან გამომდინარეც, სრულიად არაკანონზომიერი და გაუმართლებელი იყო. ეს მაშინვე გაცხადდა და, როგორც ცნობილია, იმავე აფსუა ლიდერების თაოსნობით მალევე გაუქმდა. თავიდან სხვადასხვა ვარიანტები იყო წარმოდგენილი. იმ დროს, როდესაც აფხაზეთი ოფიციალურ დამოუკიდებელ საბჭოთა რესპუბლიკად იყო აღიარებული, მისი ავტონომიური რესპუბლიკის სტატუსზე დაყვანის საკითხი ვერ დადგებოდა და რუსეთის კომპარტიის (ბ) კავკასიის ბიუროს დადგენილებით 1921 წლის ნოემბერში დაიდო ხელშეკრულება აფხაზეთსა და საქართველოს შორის, რომლის ძალით აფხაზეთს მიენიჭა საქართველოსთან ასოცირებული რესპუბლიკის სტატუსი. ამის შემდეგ 10 წლის მანძილზე აფხაზეთი ოფიციალურად იწოდებოდა საქართველოსთან ასოცირებულ რესპუბლიკად. როგორც უკვე ითქვა, თვით სეპარატისტული ლიდერების განცხადებით აფხაზეთის სსრ გამოცხადდა დროებით ფორმალურად, როგორც აბრა და სხვა. მას ფაქტობრივად განიხილავდნენ როგორც საქართველოში შემავალ ავტონომიურ რესპუბლიკას, დამოუკიდებელ რესპუბლიკად ის არ მიაჩნდა არც საბჭოთა სახელმწიფოთა მეთაურს ლენინს, ის თავის

ოფიციალურ გამოსვლებში თუ დოკუმენტებში აფხაზეთს არ ახსენებდა როგორც რესპუბლიკას, სამხრეთ კავკასიაში ის ცნობდა აზერბაიჯანს, სომხეთისა და საქართველოს რესპუბლიკებს. 1924 წლის საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციაშიც ის დაფიქსირებულია, როგორც ავტონომიური რესპუბლიკა.

გარკვეულ წრეებს შორის ამის შემდეგაც მიმდინარეობდა დისკუსიები აფხაზეთის სტატუსის შესახებ, მისი სტატუსის კონსტიტუციური გზით დაკანონების მცდელობასაც ჰქონდა ადგილი, მაგრამ საკითხი ისევ სეპარატისტთა ლიდერებმა დააყენეს და საბოლოოდ 1931 წელს აფხაზეთის კონსტიტუციაში აფხაზეთი დაფიქსირდა საქართველოში შემავალ ავტონომიურ რესპუბლიკად.

აღნიშნულთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ ითქვას, რომ თანამედროვე სეპარატისტი აფხაზი ისტორიკოსები ცდილობენ შექმნან შთაბეჭდილება, რომ აფხაზეთი 1921-1931 წლებში არსებობდა როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და 1931 წელს სტალინმა უარყო ლენინის მიერ მიღებული პრინციპი, წაართვა აფხაზეთს დამოუკიდებლობა და ის საქართველოს აჩუქა. რომელ დამოუკიდებელ სახელმწიფოზეა საუბარი საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პერიოდში, მაშინ როცა საქართველოც კი ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის ფედერაციაში შედიოდა და ამერკავკასიაში მხოლოდ ამ ფედერაციას ჰქონდა მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსი და შესაბამისად შედიოდა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში როგორც მოკავშირე რესპუბლიკა. გარდა ამისა, თუ ეს ასე იყო, როგორც სეპარატისტული იდეოლოგიის ისტორიკოსები ამბობენ, მაშინ აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის არსებობა დადასტურებული უნდა იყოს საბჭოთა კავშირის 1924 წლის კონსტიტუციით.

ასეთ ვითარებაში და კომუნისტური რეჟიმის არსებობის პირობებში რომელ დამოუკიდებლობაზეა საუბარი? ამაზე მსჯელობა უხერხულიცაა, მაგრამ თვით ეს აფხაზეთის

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა ფაქტობრივად აღიარებულ იქნა 1921 წლის 4 მარტს, ხოლო იმავე წლის 16 ნოემბერს მას ოფიციალურად მიენიჭა საქართველოსთან ასოცირებული რესპუბლიკის სტატუსი. ასეთ ვითარებაში რომელი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არსებობაზეა ლაპარაკი? აფხაზი ისტორიკოსები (ლაკობა, გუნბა, ბლაჟბა) ასოცირებული სტატუსით არსებულ წლებს როგორც დამოუკიდებლობას ისე განიხილავენ, რაც კრიტიკას ვერ უძლებს. მათ არ სურთ აღიარონ, ის ფაქტი, რომ 1921 წლის ხელშეკრულებაში, ისევე როგორც 1924 წლის კონსტიტუციაში აფხაზეთის სუვერენიტეტზე არაფერია ნათქვამი, ხოლო რაც შეეხება 1931 წლის აფხაზეთის კონსტიტუციას, იქ აფხაზეთის სტატუსი ისეა განსაზღვრული როგორც 1922 წლის საქართველოს და 1924 წლის საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციებში.

უნდა აღინიშნოს, რომ რევოლუციურ ვითარებაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, 20-იან წლებში რიგი დამოუკიდებელი რესპუბლიკები გამოცხადდა, მაგ, სტავროპოლის, ყუბანის, შავიზღვისპირეთის და სხვ., რომელნიც მალე რსფსრ-ის ოლქებად იქცნენ. მსგავს შემთხვევებს სამხრეთ კავკასიაშიც ჰქონდა ადგილი. როდესაც საბჭოთა ხელისუფლებამ საბოლოოდ შეძლო ძალაუფლების განმტკიცება, 30-იან წლებში ადმინისტრაციული ერთეულების სტატუსსაც გადახედეს საერთოდ მთელ სახელმწიფოში, რომლის მიზანი სახელმწიფო ხელისუფლების ცენტრალიზაცია იყო და აფხაზეთისათვის გამონაკლისს არ გააკეთებდნენ. ყოველივე აღნიშნულთან დაკავშირებით ალბათ უხერხულია წერა და ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ საბჭოთა კავშირში რომელიმე რესპუბლიკას რაიმე დამოუკიდებლობა ჰქონდა.

როგორც მოტანილი მასალიდან ჩანს აფხაზეთი არასოდეს ყოფილა დამოუკიდებელი სახელმწიფო. ის მთელი არსებობის მანძილზე ქართულ პოლიტიკურ ისტორიულ სტრუქტურაში იმყოფებოდა: კოლხეთის სამეფო, ეგრისის სამეფო,

ე. ნ. „აფხაზთა“ სამეფო (დასავლურ ქართული სახელმწიფო), ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქია, იმერეთის სამეფო, ოდიშის სამთავრო, რუსეთის იმპერიაში: ქუთაისის გუბერნია, შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა და საქართველოს რესპუბლიკაში 1991 წლის 9 აპრილიდან.

აფხაზური ანბანის საკითხი. XIX საუკუნეში, რუსეთის იმპერიული მიზნებიდან გამომდინარე, დღის წესრიგში დადგა აფსუათათვის ანბანის შექმნის საკითხი, რადგან დღევანდელ აფხაზთა წინაპრებს, ანუ აფსუებს არ ჰქონდათ დამწერლობა. ოფიციალურად, ეს კეთებოდა აფსუათათვის ანბანის, და შესაბამისად დამწერლობის შესაქმნელად, ვითომდა მათი კულტურის განვითარებისათვის სინამდვილეში კი ეს იყო ერთ-ერთი გზა მათი გარუსების გზაზე.

ანბანის შედგენა დაევალა ცნობილ მეცნიერს პ. კ. უსლარს, რომელიც მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ თვლიდა, რომ აფხაზური (აფსუათა) ენისათვის, ისევე როგორც კავკასიელი ხალხების უმრავლესობის ენისათვის, ყველაზე უფრო მისაღები ქართული გრაფიკა უნდა ყოფილიყო, რადგან მათი ბგერების უდიდესი უმრავლესობა ერთმანეთს ემთხვეოდა, აფსუათა ანბანი რუსული (სლავური) გრაფიკის საფუძველზე შეადგინა, რადგან აფსუათათვის ანბანის შექმნას ჰქონდა არა კულტურული, არამედ აშკარად გამიზნული ქართულიდან გამიჯვნის დანიშნულება. ოფიციალურად იყო გამოცხადებული და მითითებული, რომ აფხაზთა (აფსუათა) ენა უნდა შეეცვალა რუსულ ენას. რადგან რუსული გრაფიკით აფხაზური ბგერების გადმოცემა რთული იყო, რამდენჯერმე საჭირო გახდა მისი დახვეწა და გამარტივება.

ნიკო მარმა სცადა აფხაზური ანბანის ლათინური გრაფიკის საფუძველზე შექმნა, რამაც ვერ მოიტანა სასურველი შედეგი. 1892 წელს პედაგოგმა დ. მაჭავარიანმა და მისმა მონაფემ, შემდგომში აფხაზური ლიტერატურის ფუძემდებელმა და კლასიკოსმა დიმიტრი გულიამ შეადგინეს აფხაზური

ანბანი ქართული გრაფიკის საფუძველზე, ვერც ამ ცდამ მოიგანა სასურველი შედეგი. 1938 წელს ისევ დიმიტრი გულიამ, ქართველი მეცნიერების - აკაკი შანიძის და სიმონ ჯანაშიას დახმარებით შექმნა ახალი ანბანი აფსუებისთვის ქართული გრაფიკის საფუძველზე, 1954 წელს აფხაზური (აფსუათა) ანბანი ხელახლა შემუშავდა, ისევ რუსული გრაფიკის საფუძველზე. ანბანის ასეთი რეფორმა საბჭოთა კავშირის მრავალ სხვა რესპუბლიკაში გატარდა.

საგულისხმოა, რომ გარუსების პოლიტიკას აფხაზეთში ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ახორციელებდა. საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ (1811) რუსეთი ცდილობდა აფხაზეთის ეკლესიებში ღმრთისმსახურების ქართულიდან სლავურზე გადაყვანას, რაც აგრეთვე მიზნად ქვეყნის რუსიფიკაციას ისახავდა.

აფხაზთა ეთნოგენეზის საკითხი. აფხაზთა (აფსუათა) პრობლემასთან დაკავშირებით დგება მათი ეთნოგენეზის საკითხი. როდესაც მოხდა აფსუების კომპაქტურად დასახლება აფხაზეთის ტერიტორიაზე, მათ მოახდინეს იმ ძველი აფხაზების, ანუ ქართული მოსახლეობის ნაწილის ასიმილაცია, რომელიც იქ დახვდათ. ქართული მოსახლეობის ნაწილი დარჩა აფხაზეთში ქართველებად (აფხაზებად), ნაწილმა თავი ოდიშს შეაფარა, ხოლო ნაწილი აფსუას შეერია. XVII-XVIII სს. დასავლეთ საქართველოში აფხაზეთის მეზობელი ქართული რეგიონებიდან, ძირითადად, სამეგრელოდან, ადგილი ჰქონდა მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის, ძირითადად, გლეხობის აფხაზეთში, საკუთრივ, აფსუათა კომპაქტურ დასახლებებში გადასვლას, რაც გამონვეული იყო სოციალური ფაქტორით. დასავლეთ საქართველოში ამ დროს ბატონყმობის საკმაოდ მძიმე ფორმა არსებობდა, აფსუები კი ფაქტობრივად გვაროვნულ-თემური წყობილების საფეხურზე იმყოფებოდნენ და „უბატონო თემებს“ წარმოადგენდნენ. და აქ გადასული და „გააფხაზებული“ (აფსუად ქცეული) ქართველი გლეხი ბატონყმური უფლიდან თავისუფლდებოდა და

ცხოვრების შედარებით მსუბუქ პირობებს იქმნიდა. მართალია, იყო შემთხვევები, როდესაც მათ აფსუები „მონებად“ აქცევდნენ, მაგრამ როგორც ჩანს ეს მონობა საქართველოში არსებულ ბატონყმურ მდგომარეობაზე უფრო მსუბუქი იყო, ეს პროცესი მეტ-ნაკლებად ბატონყმობის გადავარდნამდე გრძელდებოდა.

XIX საუკუნეში ქართველთა „გააფხაზების“ (აფსუად ქცევის) სხვა მიზეზებიც არსებობდა. ამ თვალსაზრისით, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის იმპერიაში არსებული სამხედრო ვალდებულების (ე. ნ. „რეკრუტი“) წესი, რომლის თანახმად მცირე ერების წარმომადგენლებს ჯარში არ ინვევდნენ. აფხაზეთში მცხოვრები არაერთი ქართველი აფხაზად (აფსუად) ეწერებოდა, რითაც თავს ითავისუფლებდა ამ მძიმე მოვალეობისაგან. ამის შედეგად დღეს სახეზე გვაქვს ერთი და იგივე გვარსახელის მქონე ქართველებიც და აფხაზებიც (აფსუები). ამ თვალსაზრისით, ფრიად საინტერესო ფაქტია, სოფ. საკობახიოში მოსახლეობის დაახლოებით ნახევარი აფხაზია (აფსუა), ხოლო ნახევარი - ქართველი. აფხაზებით (აფსუებით) დასახლებულ სოფლებში ქართველები მრავლად სახლობენ და მათ გვარებიც ქართული აქვთ. მაგ. მირცხულავა, გამსახურდია, მელია, პაპასქირი...

ქართველთა აფხაზად (აფსუად) დაწერის პროცესი თავისებურ ვითარებაში მიმდინარეობდა საბჭოთა პერიოდში. საბჭოთა ხელისუფლება აქტიურად აგრძელებდა რუსეთის იმპერიის პოლიტიკას საქართველოში სხვადასხვა ეროვნებათა ურთიერთდაპირისპირებათა პროცესის გასაღრმავებლად, რაც კომუნისტური რეჟიმის ერთ-ერთი დასაყრდენი იყო. საკუთრივ აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში, სადაც აფსუები მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდნენ, როგორც წესი უმაღლესი პარტიული და სახელმწიფოებრივი თანამდებობანი აფხაზებს (აფსუებს) ეკავათ. მათვე ეკავათ მაღალ ძალოვან სტრუქტურებსა და სამართალდამცავ ორგანოებში წამყვანი თანამდებობები. ასეთივე მდგომარეობა

იყო შემოსავლიან სამეურნეო დაწესებულებათა თანამდებობებზე, აფხაზებს შეღავათები ჰქონდათ უმაღლეს სასწავლებელში ჩარიცხვის დროს, მათთვის საგანგებო კვოტები იყო გამოყოფილი. უპირატესობას ანიჭებდნენ მათ კომკავშირში და კომუნისტური პარტიის რიგებში მიღების დროსაც და სხვა. ამ და მსგავს ღონისძიებათა შედეგად აფხაზეთის ასსრ-ში მცხოვრები ზოგი ქართველი აფხაზად ეწერებოდა. ცნობილია, მაგალითად ასეთი კურიოზული ფაქტიც, რომ სამშვილიან ოჯახში მამა და ერთი შვილი ქართველი იყო, ხოლო ორი აფხაზი (აფსუა). აფხაზეთის საოლქო კომიტეტში მუშაობდა ახალგაზრდა ქართველი გვარად ლორთქიფანიძე, მაგრამ აფხაზი. იქ არიან აფხაზი წერეთლები, მიქაძეები, თაყაიშვილები, პაპასქირები, ლეფსაიები, გვარამიები და ა. შ. აფხაზების უმრავლესობას დღეს ქართული (მეგრული) გვარი აქვს.

აფხაზეთის მოსახლეობას უძველესი დროიდან შეადგენდნენ ქართველები, რაც სრულიად კანონზომიერი იყო. მიუხედავად რუსეთის (როგორც საიმპერიო, ისე საბჭოთა ხელისუფლებისა) მცდელობისა ბოლო ტრაგიკულ მოვლენებამდე აფხაზეთში ქართველები მოსახლეობის 45 % შეადგენდნენ, აფხაზები 17 %-ს. დანარჩენი იყვნენ რუსები, სომხები, ბერძნები და სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლები.

აფსუების და მათთან ასიმილირებული ქართველებით, (ძირითადად მეგრელებით), ჩამოყალიბდა აფსუა ხალხი. როგორც კარგადაა ცნობილი მონოეთნიკური ერი არ არსებობს, მაგრამ მიმდინარეობს ძირითად ეთნიკურ ჯგუფში სხვადასხვა ეროვნებათა წარმომადგენლების შერევის და მათი ასიმილირების პროცესი. XVII საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში აფსუათა კომპაქტური დასახლების შემდეგ, ისინი, რასაკვირველია, განიცდიდნენ ქართველთა გავლენას, მაგრამ მათ შეინარჩუნეს თავისი ენა, რომელიც მათი დასავლურ ჩრდილოკავკასიური წარმოშობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მიმანიშნებელია, შეინარჩუნეს ცალკეული ტრა-

დიციები და ჩვევები, რაც დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს ჩრდილოკავკასიური, ძირითადად ჩერქეზულ ჩვევებსა და ტრადიციებთან. აფსუათა შემადგენლობაში, რასაკვირველია შევიდნენ ის ქართველებიც ვინც აფსუა გახდა, მათი ეთნოგენეზისთვის მნიშვნელობა აქვს ხანგრძლივი თანაცხოვრების პირობებში შერეულ ქორწინებებს. საგულისხმო ფაქტია, რომ 1989 წლის იანვრის მოსახლეობის საკავშირო აღწერის დროს აფხაზური (აფსუური) ენის ცოდნა მოსახლეობის 2-მა % დაადასტურა. თუმცა ამ ენას მშობლიურ ენად თვლიდა აფხაზეთის ასსრ მოსახლეობის 17%.

როგორც უკვე ითქვა, დღეს ისინი, ვინც თავის თავს აფსუას უწოდებენ და ვისაც ჩვენ აფხაზებს ვუწოდებთ საქართველოს მკვიდრი მოსახლეობაა, რასაკვირველია არა აბორიგენი. მათ აქვთ თავისი ეროვნული თვითშეგნება, საკუთარი ენა, კულტურა (მწერლობა, ხელოვნების დარგები). აქვთ თავისი ღირსების კოდექსი „აფსუარა“.

აფხაზური კულტურა. განსაკუთრებით უნდა შევჩერდეთ აფხაზურ კულტურაზე, ფოლკლორი, ლიტერატურა, ხელოვნების დარგები და ა. შ. აფხაზური ფოლკლორი ზეპირგადმოცემებით იქნა შენარჩუნებული XX საუკუნის დამდეგამდე. ერთ-ერთი პირველი, ვინც აფხაზური ფოლკლორის პუბლიკაცია განახორციელა იყო დიდი ქართველი მგოსანი აკაკი წერეთელი, ხოლო ფოლკლორის შეკრება დაკავშირებულია ქართველი პედაგოგის ნიკო ჯანაშიას სახელთან. რაც შეეხება აფხაზურ ლიტერატურას, იგი XX საუკუნის პირმშოა და მისი დიდი ნაწილი რუსული საბჭოთა იდეოლოგიით არის ნასაზრდოები, თუმცა არსებობს გამონაკლისები. ხელოვნების დარგებიდან XX საუკუნეში აქ განვითარდა მუსიკა, ფერწერა, ქანდაკება, რაც ცნობილი ქართველების კომპოზიტორ დიმიტრი არაყიშვილისა და მხატვარ ნიკოლოზ თაბუკაშვილის სახელებთან არის დაკავშირებული და ქართული სამუსიკო და სამხატვრო სკოლის ნაწილია. როდესაც საქართვე-

ლოს შემადგენლობაში შეიქმნა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა, მას აფხაზეზმა (აფსუებმა) აფსნი უწოდეს, ასევე ეწოდება დღესაც. როცა რუსულად ან რომელიმე სხვა ენაზე საუბრობენ თავის თავს აფხაზს უწოდებენ, არ აღიარებულ სახელმწიფოს საქართველოს ძველი ისტორიული კუთხის სახელი - აფხაზეთი (Абхазия) დაარქვეს. რა თქმა უნდა, მათ აქვთ უფლება იცხოვრონ საქართველოში, ჰქონდეთ თავისი ადმინისტრაციული თვითმმართველობა, განავითარონ საკუთარი კულტურა, მაგრამ არა აქვთ უფლება მოითხოვონ ტერიტორიული გამოყოფა, რადგან ცხოვრობენ საქართველოს ისტორიულ, ქართულ მიწაზე. სამწუხაროდ, ეს მათ მოითხოვეს და უცხო სახელმწიფოს ჩარევით დაამყარეს მარიონეტული, სეპარატისტული, სრულიად უკანონო ხელისუფლება.

აფსუები რომ ჩრდილოეთ კავკასიიდან არიან ჩამოსახლებულნი, ამას სხვა, მითითებულ ფაქტორთან ერთად, მათი ენაც ადასტურებს, რომელიც ჩრდილოეთკავკასიურ, ჩერქეზულ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება, ენა-კი ეროვნულ თვითშეგნებასთან ერთად, ეთნოსის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

განსაკუთრებით დამძიმდა მდგომარეობა 1992-1993წწ. ომის შემდეგ. მდგომარეობა რთულია: საკუთარი საცხოვრებლებიდან ძალთ გამოდევნეს 250 თასზე მეტი ქართველი, ასევე აფხაზები და სხვა ეროვნების ადამიანები, დღესაც მიმდინარეობს იქ დარჩენილი არამარტო ქართული აბორიგენი მოსახლეობის შევიწროვება, არამედ საკუთრივ იმ აფხაზეზისაც, რომლებიც არ აკმაყოფილებენ სეპარატისტული ხელისუფლების მოთხოვნებს. თვითაღიარებულ აფსნის სახელმწიფოში მიმდინარეობს რუსების ჩასახლება, ვრცელდება რუსული პასპორტები, ამ რიგის მოვლენები ეჭვის ქვეშ აყენებს თვით აფხაზეზის (აფსუების) მომავალს. იქნებ ღირს დაფიქრდნენ თავისი უახლოესი ნათესავების უბიხების ბედზე. დღევანდელმა აფხაზეზმა (აფსუამ) და ქართველმა უნდა მოახერხონ

საერთო ენის გამონახვა. იცხოვრონ როგორც ცხოვრობდნენ
საუკუნეთა მანძილზე და დევნილ მოსახლეობას უნდა შეექ-
მნას საკუთარ მინაზე დაბრუნების და ცხოვრების პირობები.
კონფლიქტი მშვიდობიანი გზით უნდა მოგვარდეს.

ბოლოსიტყვა

ამგვარად აფხაზი ქართველია, ისევე როგორც აფხაზეთი საქართველოს ერთ-ერთი ისტორიული მხარე და მისი განუყოფელი ნაწილი. ამასთანავე ზემოთგანხილული პროცესების შედეგად მისი მნიშვნელობა ფართოვდება დასავლეთ საქართველოს და დასავლელქართველის ცნებამდე (VIII ს.) და IX-X საუკუნეებში აფხაზეთი ეწოდება დასავლურქართულ სახელმწიფოს და აგრეთვე მასში შემავალ ერთ-ერთ, საკუთრივ აფხაზეთის საერისთავოს. ხოლო X საუკუნიდან ის ნიშნავს ზოგადად ქართველს და საქართველოსაც. ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის არსებობის დროს (X-XV სს.) აფხაზეთი ამ სამეფოში შემავალი ერთ-ერთი საერისთავოა. XVI საუკუნიდან, (ერთიანი საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ) ის ჯერ იმერეთის სამეფოს საერისთავოა, შემდეგ ოდიშის სამთავროს შემადგენლობაშია. ხოლო XVII საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოს სხვა ისტორიული კუთხეების ოდიში, გურია, სვანეთი მსგავსად ცალკე სამთავროდ ყალიბდება. აქ ჩრდილოკავკასიიდან მომთაბარეთა ჩამოსახლების და მათი კომპაქტური დასახლების შემდეგ, ჩვენი წინაპრები ამ ჩამოსახლებულთაც აფხაზებს ე.ი. აფხაზეთის მცხოვრებთ უწოდებდნენ. აფხაზეთი როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო არასდროს არ არსებობდა. ალბათ სასურველია აღინიშნოს, რომ აფსუებს (აფხაზებს) და ქართველებს შორის ეთნიკურ ნიადაგზე დაპირისპირების ფაქტები თითქმის ცნობილი არ არის. ჩვეულებრივ იყო მეზობლებს შორის ნორმალური მეზობლური ურთიერთობა, შერეული ქორწინებები... საბჭოთა ხელისუფლებას აქ თავისი მომხრეები და აგენტებიც ჰყავდა, რომელნიც სათანადო ორგანოების დავალებით აფხაზეთში მცხოვრებ აფსუათა და ქართველთა შორის ურთიერთობის დაძაბვას ცდილობდნენ და ამ მიზნით სხვადასხვა ზომებს მიმართავდნენ. მაგალითად, სეპარატისტულად განწყობილმა ძალებმა გარკვეული

უკმაყოფილება გამოთქევს 1938 წელს მიღებული დადგენილების გამო აფხაზური (აფსუათა) დამწერლობის ლათინურიდან ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის შესახებ. სეპარატისტები ახლაც აცხადებენ, რომ ეს მიმართული იყო აფსუათა ეროვნული ინტერესების წინააღმდეგ. პირველ რიგში, გაუგებარია რატომ იყო აფხაზებისათვის (აფსუებისთვის) ლათინური გრაფიკა ქართულზე უფრო ეროვნული, მაგრამ ამას ახლა თავი დავანებოთ და ავლნიშნოთ, რომ ეს არ იყო ქართველების მიერ მიღებული და გატარებული ღონისძიება, ეს იყო 30-იან წლებში საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მთელი საბჭოთა სახელმწიფოს მასშტაბით მიღებული დადგენილება ავტონომიური ერების ანბანის მოკავშირე რესპუბლიკების (ან რუსული) გრაფიკაზე გადაყვანასთან დაკავშირებით(თუ რატომ, ამას თავისი ახსნა აქვს), მაგრამ ეს ფაქტი გარკვეული წრეების მიერ აფსუათა ქართველებისადმი დაპირისპირების მიზნით იყო და არის გამოყენებული. რა თქმა უნდა, რთული ვითარება შეიქმნა საკავშირო მთავრობის 1938 წლის 24 იანვრის დადგენილების გამო, რომელიც მოითხოვდა საბჭოთა რესპუბლიკებში არსებულ ეროვნულ სკოლებში სწავლების რესპუბლიკის, ან რუსულ ენაზე გადაყვანას. აფხაზეთის სკოლებში აფხაზურ ენაზე სწავლება მხოლოდ I-IV კლასებში იყო, V-X კლასებში კი რუსულ ენაზე, ქართული მხოლოდ ცალკე საგნად ისწავლებიდა. საქართველოში კარგად ესმოდათ, რომ ამ დადგენილების მიზანი სწავლების მთლიანად რუსულ ენაზე გადაყვანა და საბოლოოდ აფსუათა გარუსება იყო. ამასთანავე ისიც ესმოდათ, რომ ამას შეიძლებოდა გარკვეული გართულება მოყოლოდა, რის გამოც აფხაზეთის ასსრ-ში ეს ე.წ. „რეფორმა“ მხოლოდ 1945 წელს გატარდა, ისიც საკავშირო ზემდგომი ორგანოების მოთხოვნით. საქართველოს ხელისუფლებამ ისარგებლა იმ გარემოებით, რომ დადგენილებაში შესაძლებლად იყო მიჩნეული ავტონომიური წარმონაქმნების სკოლებში რესპუბლიკის ენაზე სწავლებაც და მიღებულ იქნა დადგენილება

- 1945-46 სასწავლო წლიდან სწავლების ქართულ ენაზე გადაყვანის და აფხაზური (აფსუათა) ენის სავალდებულო სწავლების შესახებ. ეს გადანყვეტილება ნამდვილად აფხაზების (აფსუათა) გარუსების წინააღმდეგ იყო მიმართული. მაგრამ ისევ იჩინა თავი საპროტესტო გამოსვლამ: აფხაზური ინტელიგენციის ერთმა ჯგუფმა (კ. შაყრილი, გ. ძიძარია, ბ. შინკუბა) 1947 წლის თებერვალში საკავშირო ცენტრალურ კომიტეტში საპროტესტო წერილი გააგზავნეს, ვითომდა საქართველოს ხელისუფლების მიერ აფხაზთა (აფსუათა) ეროვნული ინტერესების შეზღავნის გამო და იქიდან მოსული ბრძანებით აღდგა ძველი მდგომარეობა. გამოვიდა, რომ ქართველები ავინროვებდნენ აფსუებს და საკავშირო ხელისუფლება კი იცავდა მათ უფლებებს. მიზანი სეპარატისტული მოძრაობის გაძლიერება და საფუძვლის შექმნა, საქართველოდან გამოყოფა და რუსეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში გადასვლა იყო.

სამწუხაროდ ასეთ გამომხდომებს, აფხაზთა (აფსუათა) და ქართველთა დაპირისპირების მიზნით, რუსული და თურქული ტოპონიმების ძველი ქართული, ადგილობრივი ისტორიული ტოპონიმებით შეცვლის დროსაც ჰქონდა ადგილი.

საბჭოთა კავშირის უზენაესი ხელისუფლება საქართველოს დანაწევრების, აფსუა-ქართველთა დაპირისპირების მიზნით სხვა ღონისძიებებსაც მიმართავდა. მიუხედავად იმისა, რომ აფსუები ავტონომიურ რესპუბლიკაში ელიტარულ ერს წარმოადგენდნენ მათ პრეტენზიებს ზღვარი აღარ უჩანდა. მოსკოვში სახელმწიფოს უმაღლეს ხელისუფალთა სახელზე დროდადრო იგზავნებოდა წერილები საქართველოს რესპუბლიკის ხელმძღვანელების, ქართველი ხალხის წინააღმდეგ, აფხაზეთის საქართველოს საჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკიდან გამოყოფის და რუსეთის საბჭოთა სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკისათვის გადაცემის შესახებ. ამ გამოსვლათა შორის ერთ-ერთი ყვალაზე

მძიმე თავისი შედეგებით იყო 1989 წლის 18 მარტს გუდაუ-
თის რაიონის სოფელ ლიხნში აფხაზი(აფსუა) მოსახლეობის
მრავალათასიანი თავყრილობა, რომელმაც მიიღო ე. წ.
„ლიხნის დეკლარაცია“ აფხაზეთის საქართველოდან გამო-
ყოფის და საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მოკავშირე
რესპუბლიკის სტატუსით შესვლის შესახებ. „ლიხნის დეკლარაცია“-ს მოჰყვა აფხაზეთის მოსახლეობის (ქართველების,
აფხაზების, ბერძნების) სამართლიანი პროტესტი. დეკლარაციაში გაყალბებული იყო საქართველოს ისტორიის ფაქტები,
რამაც საბაბი მისცა ქართველ მეცნიერთა ერთ ჯგუფს შეექ-
მნათ კოლექტიური ნაშრომი: *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*, რომელიც გამოქვეყნდა 1999 წელს და ვფიქ-
რობ ბევრ საკითხზე იქნა გაცემული პასუხი. 2007 წელს ქარ-
თულ ენაზე, ხოლო 2009 წელს რუსულ ენაზე გამოვდა კო-
ლექტიური ნაშრომი „ნარკვევები საქართველოს ისტორიი-
დან/აფხაზეთი“, რომელშიც აფხაზეთის ისტორია წარმოდ-
გენილია უძველესი დროიდან დღემდე. ეს არის აფხაზეთის
შესახებ კომპლექსური ნაშრომი, რომელშიც გარდა ისტო-
რიისა შესწავლილია აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფიის,
არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ანთროპოლოგიის და დემო-
გრაფიის საკითხები. აღნიშნული ნარკვევები 2011 წელს
გამოქვეყნდა ინგლისურ ენაზეც.

აფხაზეთის შესახებ გამოქვეყნებულ შრომებში მართა-
ლია არის აზრთა სხვადასხვაობა აფხაზეთის ისტორიის ზოგ
საკითხებზე, მაგრამ ის, რომ აფხაზეთი საქართველოს განუ-
ყოფელი ნაწილია, რომ აფხაზი ქართველია და რომ არასო-
დეს არ არსებობდა აფხაზეთის (აფსუათა) დამოუკიდებელი
სახელმწიფო, აზრი ერთია.

დღევანდელი აფხაზი (აფსუა) უმთავრესად არის ჩრდი-
ლო კავკასიიდან, საქართველოში ჩამოსახლებული ეთნოსი-
სა და ადგილობრივი აფხაზის (ქართველის) შერევის შედე-
გად მიღებული ეთნოსი. XVI-XVII საუკუნეებიდან ჩნდება ჩა-
მოსახლებულთა კომპაქტური დასახლება უმთავრესად უძ-

ველეს ქართულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონ აფხაზეთში. ამ ჩამოსახლებულებს მათმა თანამედროვე ჩვენმა წინაპრებმა, იქ მცხოვრები ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის თვითსახელწოდება აფხაზი, ე.ი. აფხაზეთის მცხოვრები უწოდეს. არ არის გამორიცხული, რომ ჩრდილო კავკასიიდან და არა მხოლოდ კოდორის ხეობიდან, უძველესი დროიდან ხდებოდა სხვადასხვა პირთა, ოჯახთა ჩამოსახლება, მაგრამ ხდებოდა მათი ასიმილაცია ქართულ სამყაროში და ისტორიულ-კულტურულად გაქართველებულნი იყვნენ. აფსუები, ყველა სხვა ენაზე, თავის თავს „აფხაზს“ უწოდებენ, გარდა საკუთარისა, ხოლო აფსუა რომ აფხაზია ეს მხოლოდ XIX საუკუნეში არის წერილობით დადასტურებული.

XIX საუკუნიდან (თუ უფრო ადრე არა) ინტენსიურად მიმდინარეობდა მათი კონსოლიდაციის პროცესი, საბჭოთა პერიოდში მკვიდრი ეროვნული თვითშეგნებით, საკუთარი კულტურით.

თანამედროვე აფხაზთა (აფსუა) შემადგენლობაში მნიშვნელოვანია ქართული სისხლი, როგორც ქართველთა შემადგენლობაში, აფსუათა სისხლი, რაც საუკუნეთა მანძილზე ერთობლივი ცხოვრებით, მრავალრიცხოვანი შერეული ქორწინებითაა გაპირობებული. რა თქმა უნდა, მათ აქვთ საქართველოში ცხოვრების უფლება კომპაქტურად დასახლებულ რეგიონში, საკუთრივ აფხაზეთში, გარკვეული ავტონომიური უფლებები, მაგრამ არ აქვთ უფლება, უცხო ქვეყნის ინტერესების საფუძველზე, ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე თითქოსდა აფხაზური სახელმწიფოს შექმნით, განახორციელონ საქართველოს უძველესი ისტორიული მიწა-წყლის ანექსია და მითვისება.

АБХАЗЫ И АБХАЗИЯ

Вступление

В 1990 году была издана моя работа «Абхазия и Абхазы». С 1990 по 2010 год по данной проблеме опубликованы монографии, научные статьи, специальные сборники. В научный оборот вошли новые источники, некоторые вопросы решены и поставлены по новому. Т.к. проблема весьма актуальная, я сочла желательным издать дополненное и отредактированное второе издание.

В этом издании совместно с грузинским имеются русский и английские тексты, но они не являются переводом или резюме грузинского, это сокращенные варианты грузинского. Т.к. в связи с актуальностью темы она может вызвать интерес и неспециалистов, работу не перегрузила научным аппаратом и в конце дала список основных научных работ посвященных проблеме. Существующая литература максимально представлена в работе Марины Булейшвили и Русудан Мургулия, «Библиография об Абхазии», Тбилиси, 2009.

Специально абхазской проблеме посвящены сборники: «Разыскания по истории Абхазии/Грузия», Тбилиси, 1999; «Очерки из истории Грузии /Абхазия», Тбилиси, 2007 (на грузинском языке). 2009 году был опубликован русский перевод «Очерки из истории Грузии /Абхазия», тбилиси, 2009, а в 2011 году авторский коллектив опубликовал английский перевод этой книги. Эти издания указаны как «Сборники» и вошедшие в них статьи не указаны отдельно, т. к. у всех авторов вошедших в эти сборники имеются труды по интересующей нас проблеме, которые специально указаны. Как указано в русском переводе 2009 г. грузинского сборника изданного в 2007 г. русский перевод частично переработан с учетом интересов русского читателя и добавлены две главы, эти добавленные главы указаны в библиографии.

Сознательно максимально постаралась воздержатся от полемики по спорным вопросам. Если что либо непосредственно по проблеме пропущено, заранее приношу извинения авторам и читателю. Все замечания будут приняты с благо-

дарностью.

Абхазия расположена в северо-западной части Грузии. Относительно древнейшей этнической карты Грузии, собственно ее черноморского побережья, в научной литературе имеются разногласия, но эти разногласия касаются настолько далеких времен (VI-V тыс. до н.э.), когда исключена возможность определения конкретного этноса. Но с III или II тысячелетия до н.э. когда картина сравнительно проясняется, в западном Закавказье в основном предполагается наличие картвельского (грузинского), собственно западногрузинского этноса.

Археологический материал, обнаруженный в этом регионе, с указанного времени и до античной эпохи, дает основание предполагать наличие здесь единой колхидской (западногрузинской) культуры, внутри которой, по заключению специалистов, выделяются отдельные регионально-локальные варианты, но в целом это колхидская культура.

Во II-I тыс. до н.э. картвелский этнический элемент широко распространен как в горной, так и низинной части Западной Грузии, одним из подтверждений, чего может служить сванская (картвельская) топонимика: например, сванское (картвельское) происхождение названия города Цхуми (Сухуми, рцхила-граб). Также распространенные здесь и другие грузинские топонимы, гидронимы, издревле существующие грузинские фамильные имена.

Эти выводы подкреплены данными греческой мифологии о прибытии аргонавтов в Колхиду и основанным на лингвистическом исследовании предположением о наличии здесь картвельского языка во время прибытия аргонавтов (II тыс. до н.э.), т.е. в эпоху древнейших греко-колхских контактов.

Указанные выводы всецело подтверждаются данными греческих письменных источников (Гекатей Милетский – VI в. до н.э., Геродот – V в. до н.э., Скилакс Кариандский – IV в. до н.э., Страбон – грань первых веков древнего и нового летоисчисления и др.), на основе которых в специальных научных исследованиях, указано, что в это время царство Колхида охватывало всю низинную часть Западной Грузии. При этом, видимо, территория до Диоскурии (Сухуми) заселена была, в

основном, собственно колхами, а севернее начинался этнически более пестрый мир, где совместно с колхами упоминаются и северокавказские племена (например керкеты, которых считают черкесами). Для определения этнической карты Западной Грузии немаловажное значение имеет тот факт, что авторы II в. Флавий Арриан и Клавдий Птолемей около Никопсии (Туапсе) упоминают пункт Лазикю. Следует учесть и то обстоятельство, что Арриан этот пункт именует «Древней Лазикой», что является неоспоримым документом наличия здесь лазского (колхского т.е. грузинского, картвельского) населения.

На основании данных античных письменных источников, совершенно очевидно, что в VI-I веках территория современной Абхазии полностью входила в пределы Колхидского царства. При этом с Апсароса (ок. Батуми) до Диоскурии (Сухуми) проживали собственно колхи. В северной части Колхиды в горах проживали также картвельские племена сванов. В этой связи заслуживает внимание сообщение Страбона, что сваны живут вблизи Диоскурии.

С I-II вв. до н.э. в классических письменных источниках на территории современной Абхазии упоминаются апсилы и абазги.

Вопрос о том, с каких времен проживают здесь упоминаемые в письменных источниках с I-II вв. Апсилы и абазги, является спорным, по мнению некоторых исследователей, они проживали здесь с древнейших времен, т.к. входили в колхский историко-этно-политический, культурный мир, то в более ранних источниках их пребывание здесь не отразилось. Существует и такая точка зрения, что они появились здесь с I-II вв. после начала массового переселения ряда племен с Северного Кавказа.

Мнения расходятся и по вопросу этнической принадлежности апсилов и абазгов. Часть ученых считает их племенами северокавказского, адыгейского происхождения. Высказано, также предположение, что они являются такими же картвельскими (грузинскими) племенами, как проживающие вокруг них эгры (лазы), сваны и другие племена, а современные абхазы (апсуа) это племена переселившиеся с Северного Кавказа с XVII в. Существует и миграционно-автохтонная теория, т.е. частично местного, частично пришлого происхождения современных

абхазов (т.е. апсуа).

«Апсилия» античных авторов соответствует «Абшилети» грузинских письменных источников. Абшилети упоминается в «Картлис цховреба» (сочинение Джуаншера) в связи с походом Мервана ибн Мухаммеда в Западную Грузию в 30-х годах VIII в. Абсилию и ее правителя Мариноса упоминает византийский историк Феофан Хронограф в связи с событиями начала VIII в. В источниках упоминается также его сын. С этого времени в грузинских и византийских письменных источниках Апсилия – Абшилети не упоминается, что обусловлено тем, что Абсилия в результате присоединения ее части Абазгией, и части Лазикой, прекратила существование как политико-административная единица и на ее часть, вошедшую в пределы Абазгии, распространяется название Абазгии.

Приблизительно с VI в. начинается расширение значения термина Абхазия-Абазгия.

После распада Колхидского царства в Западной Грузии образовалось несколько зависимых от Рима этно-политических единиц. т.н. царств, среди которых Флавий Арриан, на территории собственно Абхазии, упоминает абазгов и апсилов.

В III в западная Грузия объединилась в Лазское (Эгрисское) царство, которое включило в свой состав часть Апсилии – с реки Эгрис-цкали (Галидзга) до р. Кодори, а часть – севернее р. Кодори была объединена с Абхазией, которая являлась вассалом Лазского царства.

Лазика греческих письменных источников являлась непосредственной преемницей Колхиды. Византийский Аноним V в., историки VI века: Прокопий Кессарийский, Иоанн Лид, Агафий Схоластик, повествуя о Лазике и лазах, как правило отмечают, что лазы – потомки древних колхов, эти два понятия они упоминают как синонимы. Например, «Кодхида, которая ныне именуется Лазикой» – пишет Прокопий Кессарийский.

В VI в. вследствие Ирано-византийских войн, Лазское царство, которое принимало участие в этой войне, ослабло. Византия Абазгию подчинила своей власти, князья (эриставы) Абазгии стали вассалами византийской империи. Началось постепенное усиление Абазгии, с помощью Византии, которая старалась иметь в её лице опору против Лазики. В VI в. Абазгия

включила в свой состав территории соседних Санигии, Миссимии и затем часть Апсилии. Хотя среди ученых имеются разногласия относительно этнической принадлежности санигов, миссимииан..., но в данном случае важно то обстоятельство, что культурно-исторически, они грузины (Картвелы). Заслуживает внимание то обстоятельство, что грузинский историк Джуаншер, повествуя о событиях 30-х годов VIII в. собственно о походе арабского полководца Мервана ибн Мухаммеда в Западную Грузию, отмечает, что Мерван разрушил город «Абшилети и Абхазети Цхуми». При этом следует учесть то обстоятельство, что такое прочтение текста («город Абшилети и Абхазети») сохранилось в древнейшем, дошедшем до нас списке «Картлис цховреба» (т.н. список Царицы Анны), а в более поздних списках «Абшилети» не упоминается. Видимо, автору было известно, что Цхуми был городом Абшилети, но в 30-х годах VIII в. эта территория политически является Абхазией а поздним редакторам или переписчикам «Картлис цховреба» это было неизвестно, они убрали указанный пассаж и в отношении Цхуми оставили сообщение, что Мерван разорил город Абхазии Цхуми.

На данном этапе Абазгия (Абхизия) представлена в таком расширенном плане, но с 80-х годов VIII в., когда произошло объединение двух западногрузинских государств Абхазии и Эгриси и образовалось единое западногрузинское государство, произошло дальнейшее расширение значения этого термина и «Абхазети» - «Абазгией» именовалась уже вся Западная Грузия. Абхаз-абазгом, как собственно абхаз, т.е. житель Абхазии, так и каждый западный Грузин.

В 80-х годах VIII в. после объединения Западной Грузии, глава государства Леон именовался князем (мтавари) и был вассалом Византии. Это государство простиралось от Никопсии до бассейна р. Чорохи, от Черного моря до Лихского (Сурамского) хребта.

Согласно данным грузинских письменных источников, (а других источников нет), последний представитель картлийского царского дома, бездетный Арчил, свою племянницу, дочь скончавшегося царя Мира, выдал замуж за Леона Абхаза, которому передал корону Эгриси. Указанное обстоятельство является ос-

нованием для предположения, что объединение этих двух западногрузинских политических единиц Эгриси (Лазики) и Абхазии было добровольным, династическим актом. Затем Леон (II) в конце VIII в. освободился от вассалитета Византии, завладел Абхазией и Эгриси, Абхазия являлась наследственным владением Леона, таким же наследственным владением полученным по женской линии было и Эгриси, он принял титул царя и стал законным наследственным правителем этого объединенного западногрузинского государства. В известных нам письменных источниках нет прямых указаний об его происхождении. Ряд исследователей считают их абхазами негрузинами, ряд абхазами грузинами, ряд греками, т.к. они были ставленниками Византии. Все эти мнения остаются в сфере предположений. Но в данном случае главное не их происхождение, а то, что это царство охватывающее всю Западную Грузию, по преобладающему большинству населения, языку, культуре, письменности государственной политике было грузинским государством, а цари, по этим же данным были грузины. Следует учесть и то обстоятельство, что армянский историк X в. Иоанн Драсханакертци (Иоанн каталикос) это государство именует «Эгриси» - их царей «царями Эгриси», а жителей «Эгрисцами». А армянский историк Вардан Великий (нач. XIII в) их считает, патомками царя Картли Вахтанга Горгасала (II пол. V в.). Конечно генетика весьма важный фактор, но важнее национальное самосознание с этой точки зрения значение имеет как цари этого западногрузинского царства именуют себя. До нас сохранились их надписи, напр. царя Костанти III (893-922), Гиорги II (922-957), Леон III (957-967), где они упомянуты лишь как «царь». Для них не имеет значения с какой историко-географической области они по происхождению, они по своему национальному сознанию грузины (картвели) титул «царь абхазов» утверждается с конца X в. после коронации Баграта Багратиони царем в Кутаиси, что подтверждается и генеалогическим спискам князей (мтаваров) и царей Западной Грузии (т.н. диван абхазских царей), который при царе Костанти III именуется «Диваном царей», а после царя Баграта III (975/8 г.) – «Диван Абхазских царей».

Абхазское царство было грузинским государством, большинство населения составляли грузины: карты, эгры, сваны,

абхазы... конечно оно не было моноэтническим государством, не исключена возможность, что в нем проживали отдельные представители соседних северо-кавказских этносов, но как везде, и здесь они постепенно ассимилировались с местным населением. Царство, по сообщению Вахушти Багратиони, состояло из восьми административных единиц, саериставо: Абхазское, Цхумское, Эгриисское (центр Бедна), Гурия, Рача-Лечхуми, Сванети, Аргвети (центр Шорапани), низинная Имерети (центр Кутаиси) т.е. Абхазия в «Абхазском» царстве являлась одной административной единицей. Сообщение Вахушти всецело подтверждается данными, других источников.

Весьма примечательно то обстоятельство, что именно в период существования «Абхазского» царства (IX-X вв.) при активном содействии их царей Абхазия в церковном отношении окончательно вышла из подчинения Константинопольского патриархата.

Собственно Абхазское эриставство, которое в церковном отношении находилось в юрисдикции Константинопольского патриарха, воссоединилось с остальной западногрузинской церковью, а затем вместе со своей западногрузинской церковью вошло в паству общегрузинской Мцхетской кафедры.

Конечно, было очень трудно освободиться от политического подчинения Византийской Империй, но гораздо труднее было выйти из церковного подчинения и искоренить не только господство, но и церковно-культурное влияние Константинополя. С этой целью западногрузинские, т.н. «абхазские» цари упраздняли греческие церковные центры, которые являлись опорой Константинополя, и взамен учреждали новые грузинские центры. Были упразднены греческие епархии в Фазисе (Поти), Гудава (ок Очамчиры) и др. При западногрузинском царе Георгии II (922-957) была учреждена Чкондидская кафедра в Мартвили, при Леоне III (957-967) кафедра в Мокви, царь Баграт III (первый царь объединенной грузинской феодальной монархии 978 – 1014) учредил кафедру в Бедиа, взамен упраздненной кафедры в Гудава. Эти новые епископские кафедры стали центрами грузинской культуры. Грузинская церковь с грузинским языком противостояла греческой церкви с греческим языком и греческому языку.

В этом царстве были созданы грузинские агиографические и гимнографические произведения, при дворе их царей была составлена хроника царей, т.н. «Диван абхазской царей», здесь строились памятники грузинской архитектуры. Царство принимало активное участие в той борьбе, объективным результатом, которой явилось объединение грузинских земель и создание единого грузинского феодального государства.

Если-бы царство было бы не грузинским, а „абхазским” царством, то его столицей цари оставили бы Анакопию, центр собственно Абхазии и не перенесли бы столицу государства в Кутаиси, в один из древнейших центров грузинской государственности, грузинской культуры. Церковь или не выделилась бы из Константинопольской епархии, а если и выделилась бы, то образовалась бы в собственно «абхазскую» церковь и не вошла бы в состав всегрузинской, Мцхетской кафедры, где богослужение велось на грузинском языке. С выделением из Константинопольской патриархии грузинский язык окончательно занял свое законное место во всей Западной Грузии, став языком богослужения, государственного управления. С начала IX века в царстве засвидетельствована грузинская эпиграфика.¹

Огромное значение имеет тот факт, что существующие в грузинском средневековом зодчестве Западногрузинская («Абхазская»), кахетская, тао кларджетская, картлийская архитектурные школы, содержа в себе местные отличия, имеют общегрузинский характер. Следует подчеркнуть то обстоятельство, что эти общие характерные черты в памятниках архитектуры отдельных независимых грузинских государств проявляются до воссоединения грузинских земель в единое государство, единого средневекового государства Сакартвело (конец X в.), что является подтверждением существования их общих древнейших исторических корней, принадлежности общегрузинской культуре.

Как уже отмечалась с созданием единого западногрузинского государства происходит дальнейшее расширение значения

¹ Наличие греческой эпиграфики по всей Западной Грузии в античную эпоху вызвано политическим фактором, а в христианскую приверженностью к греческому православному толку.

терминов «Абхазия» и «Абхаз» и они уже обозначают всю Западную Грузию, вернее объединенное западногрузинское государство и всех западных грузин.

Ещё более расширяется значение терминов «Абхазия» и «Абхаз» с конца X века, когда в титулатуре царей объединенного грузинского государства первое место занимает титул «царь абхазов». Законный наследник царского рода Багратиони, Баграт (975/8-1014), затем первый царь объединенного грузинского средневекового государства Сакартвело, который по материнской линии был и единственным законным наследником западногрузинского трона, в силу создавшейся ситуации сперва был коронован на западногрузинский трон, получил титул «царь абхазов», а титул «царь картвелов», лишь в начале XI века, после кончины своего предшественника «царя картвелов» и он именовался: «царь абхазов, царь картвелов». После воссоединения Кахети и Эрети к его титулу прибавилось: «царь Эров и Кахов» и на данном этапе титулатура царей Грузии сложилась так: «Баграт – царь абхазов, картвелов, эров, кахов» и пожалованный византийским императором Василием II титул «Куропалат».

Именно потому, что в титулатуре царей на первом месте стоял титул «царь абхазов», часто в грузинских и иностранных письменных источниках «абхаз» употребляется в смысле «грузин» и «Абхазия» в смысле «Грузия». При этом иностранные авторы (греки, арабы, русские и др.) знали, что «Абхазия» та же Грузия, т.е. Иберия. Например: византийский историк XI в. Георгий Кедрин царя единой Грузии Георгия I (1014-1027) именует архонтом Абхазии, а его сына – царя Баграта IV (1027-1072) – архонтом Иберии. Византийский историк Иоанн Зонара (конец XI в. – нач. XII в) того же Баграта именует архонтом Абхазии, Кедрин, повествуя о походе императора Василия II в Грузию пишет: Василий выступил против Георгия Абазга и направилась в Иберию. Т.е. для византийцев абазг (Абазгия) и ибер (Иберия) идентичные понятия. Так же идентичны грузин и абазг для восточных (арабских, персидских) авторов данного времени. Арабский географ и историк XIII века Якут пишет, что Абхазия страна, населенная христианами, которых истребляют курджами (т.е. грузинами). Сельджукский хронист XIII в. Иби Биби о царе Грузии Тамар пишет, что она царь гурджов (грузин), управляет

абхазским царством, столицей которого является Тбилиси. Абхазию отождествляют с Грузией Низами Ганджели, Хакани и др. Следует указать, что русская средневековая летопись прямо указывает, что ибер и абхаз идентичные понятия. («авер иже суть обези»).

Территория собственно Абхазии в западногрузинском царстве была представлена двумя административными единицами, (эриставствами), абхазским и цхумским.

Если для царей единой Грузии, как и вообще для грузии, абхаз не был бы таким же грузином, как эгр, карт, ках, то цари Грузии, наверное, постарались бы внести изменение в свою титулатуру. В титулатуре грузинских царей в течение веков весьма почетное место занимали византийские придворные титулы – куропалат, кесарь, и др. Царь Давид IV Строитель (1089-1125), оценив реальное политическое положение Грузии, отказался от византийских титулов, хотя его непосредственные предки добивались этих титулов и с гордостью именовались куропалатами, кессарями... Сам Давид, еще в бытность царевичем, был удостоен высоких византийских титулов, но сам отказался от них. Но вопрос о титуле „царь абхазов“ не был и не мог быть поставлен, т. к. „царь абхазов“ суть „царь Западной Грузии“, «царь западных грузин».

Древние абазги, апсилы, картвелы они по происхождению или нет, по истории и культуре были такими же грузинами (картвелами), как эгры, сваны, карты, кахи и все картвельские этнические группы и такое же участие принимали в строительстве грузинского государства и грузинской культуры, как все картвельские племена.

После максимального расширения значения терминов «Абхазия» и «абхаз» начался обратный процесс.

В конце XV в., в следствие внутрисоциальных процессов и внешней обстановки, грузинское государство распалось на четыре части: царства Картли, Кахети, Имерети и княжество Самцхе-Саатабаго. Процесс феодального дробления страны продолжался и в пределах царства Имерети образовались княжество Гурия и Одиши (Самегрело). Собственно, Абхазия входила в состав княжества Одиши и в XVII веке выделилась в отдельное княжество, с княжеским родом Шервашидзе, входящее в цар-

ство Имерети. Абхазия в бытность княжеством в историко-культурном плане являлась такой же грузинской административной единицей, как существующие в это время другие княжества.

Именно с этого времени и начинается обратный процесс, процесс суживания значения терминов «абхаз» и «Абхазия». С этого времени грузины (и не только грузины) Абхазией именовали собственно это княжество.

С конца XV, нач. XVI в. на юго-востоке по соседству с Грузией образовалось сильное, агрессивное мусульманское государство шиитского толка, Сефевидской Иран, с юго-запада сильное, агрессивное, мусульманское, сунитского толка – Османская Турция. В течение XVI-XVIII вв. между этими двумя государствами велись непрерывные войны, которые преследовали цели расширения своего влияния на Ближнем Востоке, одной из основных задач ставили завоевание Грузии, и в течение всего этого времени Грузия являлась ареной военных действий. Грузинские государства, в силу своих возможностей оказывая сопротивление Ирану и Турции, старались использовать одного врага, против другого. Лилась кровь на грузинском земле, грузины гибли в неравных боях. Уменьшалось население на территории основных военных столкновений, в низинных регионах, куда с южных склонов Кавказского хребта спускались грузинские горцы, а их территорию постепенно занимали притесняемые с севера Россией жители северных склонов Кавказского хребта. В Кахети появилось лезгинское, в Шида (Внутренний) Картли осетинское (аланское) и в Западной Грузии, появились представители Черкесско-адыгейского населения проживающих на среднем течении р. Кубань, где они засвидетельствованы на иностранных картах XVI, XVII вв. и именуются апсуа. После того, как они поселились в Грузии, собственно ее провинции Абхазии, современные им грузины их называли абхазами, абхаз-житель Абхазии. Согласно грузинской средневековой традиции поселившийся в Грузии иностранец в первом поколении «Хизани», а в третьем «Мквидри», т.е. наследственный, коренной (но не абориген) житель. С этого времени на занятой им территории происходят определенные изменения, смещение населения. С этого же времени начинается ослабление позиции христианства

в Абхазии, что обусловлено усилением языческих обрядов и верований, принесенных пришедшими с северного Кавказа и стремлением правительства османской империи распространить ислам с целью укрепления своих позиций.

В Абхазии, куда христианство проникло с первых веков нашей эры и государственной религией было объявлено в VI в, устои христианства пошатнулись, сфера влияния христианства постепенно сокращалась. После выделения Абхазии из княжества Самегрело и создания Абхазского княжества, между ними началась феодальная усобица. К концу XVII века княжество Самегрело потеряло часть своих владений, территорию между реками Кодори и Ингури, которая известна в истории под названием Самурзакано.

После XV века постепенно учащаются нападения «абхазов» т.е. апсуа на разные регионы Западной Грузии, в основном Самегрело. Весьма примечательно сообщение, засвидетельствованное в документе XV века, что абхазы «отошли от христианства». Грузины прекрасно знали, что абхазы, как и все жители Грузии, издревле были христианами. Но эти отошедшие от христианства «абхазы» переселившиеся с севера и осевшие в собственно Абхазии племена совершают нападения на соседние районы, ими пользуются и абхазские мтавары в борьбе с Самегрело. В документе XV века сказано, что абхазы осквернили христианство, отказались от веры. Документальные данные явно указывают, как сужаются границы юрисдикции западногрузинской епархии в течение XVI-XVII вв. как постепенно для грузин и христианства пропадает земля за р. Энгури. Если по данным XVI-XVII вв. селения за рекой Энгури входили в пределы Одиши, то в начале XVIII в. те же селения уже заняты абхазами, т.е. апсуа. Заслуживает внимание, то обстоятельство, что для иностранцев, проживающих в Западной Грузии, в середине XVII века Бичвинта (Пицунда) находится в Самегрело, юрисдикция главы западногрузинской церкви распространяется на «Одиши, земли имеретинцев, гурийцев, абхазов и сванов, его стольный храм (митрополия) находится в Бичвинта, поблизости от Абхазии, т.е. Бичвинта еще не стала такой «Абхазией», какой иностранцы воспринимали регионы, занятые переселившимися племенами.

Отражать нападения северокавказцев становилось труднее, положение осложнялось и князь (мтавар) Самегрело Леван II Дадияни (1611-1657) укрепляет стену для ограждения от нападающих. Следует учесть то весьма важное обстоятельство, что до XVII в. абхазы в социальном отношении, культуре, вероисповеданию не отличались от остальных жителей Грузии. Иностранцы, сведения которых весьма важны именно в этом плане, в XIII-XV веках Сухуми считают грузинским городом. Сухумский епископ Пиетро Геральди в письме от 1330 года, жителями Сухуми называет грузин (картвелов) также мусульман и евреев, что указывает на то обстоятельство, что в это время с Сухуми вообще нет собственно абхазов, но если они там и были, то по языку, вероисповеданию, образу жизни не отличались от остальных грузин, поэтому для иностранцев они были грузинами (картвелами). На итальянской карте XV в. у устья р. Кодори нанесен пункт «порто Мингрель», но к XVII веку картина меняется. Джовани Джулиано да Лука, который в 1630 году находится в Западной Грузии, описывая быт абхазцев, указывает, что жизненные нормы абхазов схожи с черкесскими... что их язык отличается от языка соседей, они не имеют писанных законов, не имеют письменности, хотя по вере христиане, но без всяких христианских обычаев. Живут в лесах, имеют малочисленные отары, в основном довольствуются дичью, ягодами. Пшеница у них не водится, соль не употребляют. По сведениям Арканджело Ламберти, который почти 20 лет жил в Западной Грузии, абхазы не живут в городах и крепостях. Живут в лесах, на вершинах гор... не другие нападают на них, а они сами нападают друг на друга.

В 40-х годах XVII века в Грузии находился известный турецкий географ и историк Эвлия Челеби, описание которого указывает о наличии отличного от соседних Грузии быта и культуры населения в Абхазии, где к этому времени уже господствует ислам, но, по его словам, они не знакомы с кораном, и вообще у них нет никакой религии.

Приведенные данные дают основание учитывать высказанное в грузинской историографии положение об изменении социально-культурно-религиозного облика

населения Абхазии, что могло быть вызвано частичной или полной сменой этнического состава населения.

Эти сведения иностранцев относятся к переселенным с севера не местного населения.¹

В исторических преданиях адыгов неоднократно появляется тема об их переселении из далеких стран. О проживании в горах свидетельствует народное стихотворение об Аирге, согласно которому бог войны абхазской мифологии сторожил вершины гор и к побережью спускался лишь целью грабежа. Сказание об Инал Кубе, сохранившееся в адыгском фольклоре, рассказывает об адыгском предводителе, который завоевал Абхазию, где неожиданно скончался и похоронен в Псху. Следует учесть и то обстоятельство, что в их народных преданиях не упомянуты цари Грузии Давид IV, или царица Тамар, что указывает на то, что в эпоху их царствования (XI-XII вв) они не жили здесь.

Возможно, в этих преданиях отражены события разных эпох, но на фоне вышеизложенных явлений они заслуживают внимание.

Что происходит?, чем вызваны такие изменения? Как уже сказано, на этот вопрос в грузинской историографии дан ответ. Концепция закавказского (южнокавказского) происхождения абхазов, т.е. апсуа, не является идеей грузинских ученых. Об этом писали и до них. Еще в XIX в. об этом писали некоторые русские исследователи, напр. Дьячков-Тарасов: «Абхазцы не всегда обитали там, где теперь живут, а предания их и многие исторические данные и обычай указывают, что они пришли с севера и потеснили картвельские племена, пока не остановились у Ингури».

Абхазов в средневековой Грузии, как и в соседних странах, считали грузинами. Согласно этно-культурной концепции Леонти Мровели, Западная Грузия всецело являлась уделом Эгреса. т.е. вся Западная Грузия суть Эгриси. Независимо от того, когда создавалась «Жизнь царей», автором

¹ Следует учесть то обстоятельство, что это эпоха феодализма и местные, грузинские царства и княжества ведут между собой борьбу за землю и добычу, но в данном случае это нас не интересует.

которой считается Леонти Мровели, в VIII, X или XI веке, автору существование Абхазии было известно, но при описании этно-культурной карты Грузии о ней не упоминает, что можно объяснить существующей точкой зрения, Абхазия//Эгриси, т.е. Грузия. В XI веке, когда патриарх Антиохии поставил под сомнение законность автокефалии грузинской церкви, выдающийся грузинский деятель Георгий Святогорец (Мтацминдели) при дворе всемирного патриарха законное право церкви Грузии на автокефалию обосновал проповеднической деятельностью в Грузии Андрея первованного, указав при том, что один из двенадцати апостолов, Свимон Кананит, похоронен в Грузии, собственно в Абхазии, в Никопсии и вопрос был снят. Это явно указывает, что как для грузин, так и византийцев, и вообще тогдашней международной общественности Абхазия являлась частью Грузии, Абхазия и Грузия (Сакартвело) суть идентичные понятия.

Вахушти Багратиони описывая Западную Грузию пишет, что эта страна сперва именовалась Эгриси, затем Абхазети, а затем Имерети. Для него Западная Грузия – Эгриси// Абхазети// Имерети, хотя ему известно существование собственно Абхазии и абхазов, это объясняется тем, что территория собственно Абхазии – часть Грузии и абхазы по истории, культуре – грузины.

Неизвестно в то время, когда грузины, апсилов и абазгов а затем средневековых апсуа именовали абхазами, а иностранцы всех переселенцев, представителей разных родственных этносов – абазг, как именовали они сами себя? вероятно апсуа, как и сегодня, возможно у них был свой разговорный язык, но т.к. не было собственной письменности это не зафиксировано. Впервые сообщение о существовании разговорного языка абхазов (апсуа) засвидетельствовано в XVIII в.

В связи с вопросом языка абхазов (апсуа) заслуживает внимание сообщение грузинского историка XIII в. в связи с рождением наследника престола сказано, что Тамар назвала его именем своего отца Георгия и нарекла его также именем «Лаша», что в переводе (с апсарского) обозначает «просветитель вселенной».

Основанием для того, чтоб этот язык апсар отождествить

с современным языком апсуа (абхазов), наряду с фонетической близостью «апсар» - «апсуа» служит и то обстоятельство, что в современном апсуа (абхазском) языке «Лаша» «Алаша» - значит «свет». Но в данном случае необходимо учесть одно обстоятельство. в древнейшем, дошедшем до нас своде «Картлис цховреба» (т.н. рукопись царицы Мариам, XVII в.), определения «на языке апсаров» нет. Такого определения нет и в списках, которые принадлежат к группе свода царицы Мариам (списки т.н. Мцхетский Мачабели). Вышеупомянутое определение имеется в списках XVIII в. В сообщении Вахушти Багратиони о рождении наследника царицы Тамар сказано, что мать назвала его Георги и нарекла его также именем Лаша и там-же в скобках (что обозначает провсетитель) - язык апсаров не упоминается. Сообщение Вахушти основано на тексте XIII века. «Язык апсаров» появляется в XVIII веке, но неизвестно, кто такие эти «апсары». Не исключена возможность, что царица Тамар именно поэтому нарекла своего сына вторым именем «Лаша», что оно обозначало «просветитель». Следует учесть и то обстоятельство, что собственное имя Лаша засвидетельствовано в грузинском языке в надгробной надписи VIII в.

Действительно в языке современных апсуа (абазгов) «Ал-Аша» соответствует «Лаша», эпохи царицы Тамар, но это, конечно, не является основанием для заявления что, абхазы (не грузины) того времени играли особую роль в Грузии и царица в знак уважения назвала сына этим именем, как желают объяснить этот факт некоторые историки. Абхазы XII века не были никакими апсарами, они были грузинами и их язык был грузинский. В этом плане слудет обратиться к надписям. В собственно Абхазии XI-XIV вв (Мсигхуа, Хуапи, Анухва, Лыхни) засвидетельствованы только грузинские надписи, что является свидетельством того, что здесь проживают картвелы. Хотя с XVI-XVII вв. здесь появляется и негрузинское население, что проявилось в численном сокращении грузинских надписей, но здесь не появляются надписи выполненные на каком нибудь другом, т.е. языке апсуа.

До XIX века, язык апсуа мог быть лишь разговорным и так продолжалось до XIX века, когда правительство царской

России начало наступление на грузинский язык. Старая нести раздор среди населения Грузии, Абхазия оказалась сравнительно благодатной почвой для этой цели, и под предлогом защиты и покровительства этнического меньшинства и его культуры в середине XIX в. были предприняты попытки создания письменности для абхазов, т.е. апсуа. Впервые алфавит для языка апсуа был создан известным ученым П.К. Усларом, на базе русской графики. Следует отметить, что именно в работе Услара сказано, что апсуа-абхазы. Затем были попытки усовершенствования этого алфавита. напр. Н. Я Марр создал новый абхазский алфавит в основном на базе латинской графики. В 1892 г. педагог К Мачавариани и его ученик (в дальнейшем основоположник и классик абхазской литературы) Д. Гулия попытались улучшить этот алфавит. В 1938 г. Д. Гулия при помощи грузинских ученых А. Шанидзе и С. Джанашия создал более усовершенствованный алфавит на основе грузинской графики, а в 1954 году был создан ныне действующий, новый алфавит для апсуа, вновь на основе русской графики. Книга на языке апсуа, сборник стихов Д. Гулия, была издана в Тифлисе в 1912 году.

Правительство царской России, после упразднения царской власти в Грузии (1801) и автокефалии грузинской церкви (1811-14) начало переводить богослужение с грузинского на славянский, что также преследовало цели русификации края. В своих целях старалось использовать правительство царской России и трагические события в истории Абхазии, связанные с мухаджирством. Фактически провоцируя переселение мусульман с Западной Грузии в Турцию, а затем создавая препятствия той части мухаджиров, которая желала вернуться на родину, правительство в то же время не разрешало поселиться в Абхазии грузинам и способствовало заселению края армянами, русскими и представителями других национальностей.

Пресса того времени прекрасно иллюстрирует, как грузинская интеллигенция во главе с И. Чавчавадзе старалась препятствовать выселению мусульман в Турцию. Эти обстоятельства должным образом освещены в книге известного абхазского историка Г. Дзидзария посвященной процессу

мухаджирства.

Стоит вспомнить и о том, что правительство Демократической Республики Грузии в 1920 г. через своего представителя вносит вопрос мухаджирства на рассмотрение заседания Совета Антанты. Процесс заселения Абхазии русскими и армянами активно продолжался и в Советский период. О чем красноречиво свидетельствуют данные переписей населения. Указанная политика советского правительства была явно направлена против аборигенного грузинского населения.

Процесс отторжения Абхазии от Грузии, начавшейся созданием Абхазского позднесредневекового княжества влечет за собой дальнейшее изменение значения терминов «Абхазия» и «абазг». Как было отмечено, с этого времени начинается сужение значения этих терминов к собственно Абхазскому (апсуа) княжеству.

После упразднения грузинской государственности правительство царской России, старалось искоренить само название «Абхазия», которая в системе русской администрации именовалась: «Сухумский военный отдел», а с 1883 г – «Сухумский округ», который был подчинен генерал-губернатору Кутаиси. Несмотря на стремлении правительства России, в грузинском языке сохранилось название «Абхазия», и в 1918 году, когда была создана Демократическая Республика Грузия, она вошла в ее состав на правах автономии, что было признано правительством советской (большевикской) России по договору 7 мая 1920 года.

В годы существования Демократической Республики Грузия правительство советской России при поддержке грузинских большевиков старалось ослабить ее. Активнее всего враги Демократической Грузии действовали в окраинных регионах. Результатом действия этих сил были выступления в Абхазии, выдвигались требования выделения из Грузии. После аннексии Грузии советской Россией в феврале 1921 года и установления здесь советской власти процессы имевшие место в Абхазии освещены в выступлениях лидера абхазских большевиков Н.А.Лакоба.

В марте 1921 года, Ревком издал Декларацию об Абхазии, и 29 марта на совещании руководящих работников Закавказья,

было принято решение о создании Абхазской (Апсуа) ССР. Заслуживает особого внимания то обстоятельство, что лидеры абхазских большевиков Лакоба, Эшба, в требованиях самостоятельности от имени Абхазии совершенно игнорировали интересы аборигенов, грузин Абхазии, который составлял большинство ее населения.

В совещании, на котором Лакоба и Эшба поставили вопрос о независимости Абхазии (29 марта 1921 г.) принимали участие С.Орджоникидзе, С.Кавтарадзе, М.Торшелидзе, Ш.Элиава. «Вопрос о независимости Абхазии – заявляет Н.Лакоба, - возникает в 1921 г. и сейчас же после советизации выдвигается мною и т. Эшба. В Батуме мы, тт. Серго и Элиава, доказывали, что такая независимость сейчас в интересах создания неподдельной Советской власти в Абхазии необходима как вывеска. Эти товарищи ответили, что если независимость нужна в Абхазии в интересах создания там подлинной Советской власти, то берите ее не только как вывеску, но и как подлинную независимость».

Как явствует приведенный материал, требование создания независимой Абхазии считалось лишь «вывеской» и рассматривалось как временное явление.

Следует отметить, что грузинские большевики не случайно шли на уступку хотя переговоры велись уже после установления Советской власти, но они велись в условиях борьбы за упрочение и сохранения власти, и грузинские большевики нуждались в поддержке своих абхазских (апсуа) коллег, при этом им надо было отблагодарить их за поддержку в борьбе против Демократической Грузии. Лидеров грузинских большевиков не интересовало и не беспокоило то обстоятельство, что этой уступкой они посягали на единство Грузии, ее исторических границ, для защиты которых грузинский народ боролся веками. Они не интересовались, не считались с законными правами грузин, особенно той ее части, которая в течение веков жила на собственной земле в Абхазии в своем государстве, а теперь должна была жить в другом государстве, и это делалось в пользу негрузинской части населения, в пользу апсуа. Они принимали эти решения и создавали новое государство в тех границах, которые

составляли неотделимую часть исторической Грузии, с ее обorigенным поселением. Единственное, что интересовало грузинских большевиков, это сохранение власти.

То, что Абхазская ССР была создана искусственно быстро дало о себе знать. Ее обособленное существование не отвечало ее собственным экономическим, социально-политическим интересам и вскоре по инициативе тех же абхазских лидеров она была ликвидирована.

Следует учесть, что в 20-х годах были созданы и другие «независимые Республики» (Ставропольская, Кубани, Причерноморская и др), которые вскоре стали областями Российской Федерации. Подобные явления имели место и в Закавказье.

Когда мы указываем на преобладание грузинского населения в Абхазской АССР, необходимо отметить, что это закономерное явление, т.к. вся территория АССР была непосредственной составной частью грузинского государства, с древнейшего времени здесь проживал и грузинский этнос-абхазы. При этом заслуживает внимание результаты антропологических исследований, указывающий на то обстоятельство, что этническая принадлежность древнейших племен расселенных на территории Абхазии была грузинской, но в то же самое время, противопоставляются северокавказским адыгейским группам».

Считаем нужным отметить, изучение вопроса затрудняется тем обстоятельством, что абхазом именуется как потомки древних абхазов, грузин, так и поздние переселенцы. Затрудняет изучение вопроса и то, что в силу определенных обстоятельств, некоторые грузины (в основном мегрелы), переходили на жительство собственно в Абхазию (часть их абхазы захватывали в плен и превращали в своих крепостных) и если не сами они, то их потомки, в официальных документах именовались и именуется «абхазами» (т.е. апсуа).

Как известно, на большой территории исторической Грузии, в основном в Западной, а также и Восточной, засвидетельствованы сванские и мегрельские топонимы, что может является основанием для предположения, что эти топонимы (их большая часть) – не собственно сванские или

мегрельские, а принадлежат к общекартвельскому языку основе. Часть из них сохранилась, в сванском, часть в мегрельском и не вошла в грузинский литературный язык. Данное обстоятельство, со своей стороны, может являться одним из подтверждений наличия картвельского (грузинского) этноса на территории исторической Грузии с древнейшего времени.

После установления Советской власти Абхазия именовалась Абхазская Республика, сперва «социалистическая независимая»¹ затем ассоциированная, на договорных началах с Грузинской ССР, а затем, с 1931 г. Автономная в составе ГССР. Грузины, как и другие народы абхазами называют тех, которые сами себя именуют апсуа.

Те, кто сегодня себя именует апсуа, имеют полное право жить на этой земле и развивать свою культуру. Грузины являются аборигенами. Апсуа и отдельные представители, которые могли проживать здесь с разных времен – компактно проживают с XVI_XVII вв. С XIX-XX вв. начинается процесс отчуждения и образования негрузинского самосознания апсуа, особенно интенсивно этот процесс протекает в XX веке, в советское время. Они живут на грузинской земле, но не имеют права требовать отделения ее от Грузии.

Примечательно что сами они себя на своем языке именуют «апсуа», свое так называемое государство «Апсны», но когда говорят или пишут на русском, и какомнибудь другом языке себя называют «абхазом», абхаз и Абхазия с грузинского, посредством русского был принят другими народами.

Считаем желательным отметить, что в истории Грузии, почти неизвестны факты противостояния на этнической причине, между апсуа (абхазами) и картвелами (грузинами). В средневековье имели место обыкновенные феодальные противостояния, но были добрососедские отношения, смешанные браки... и др. Советская власть имела здесь своих сторонников и агентов, которые по поручению

¹ Как достоверно известно в СССР, несмотря на ее «Конституцию» никакое независимое государство, именуемое «Советской социалистической» не существовало, их т.н. «Независимость» являлась фикцией.

соответствующих органов, старались разжечь вражду между грузинами и апсуа и с этой целью прибегали к разным методам. Сепаратистские настроенные силы высказали протест против постановления советского правительства 1938 года о переводе письменности апсуа (абхазов) с латинской графики на грузинскую и заявили (и сейчас заявляют), что это было направлено против их национальных интересов. Во первых непонятно, почему латинская графика была для апсуа более национальной, чем грузинская, но оставим это в стороне и отметим, что это постановление не было принято грузинскими властями, это было постановление принятое Советским правительством для всего государства, в связи с переводом графики письменности автономных наций на графику союзных республик (или на русскую). На это имеется свое объяснение, но этот факт определенными сепаратистски настроенными кругами, был и ныне используется для разжигания противостояния между апсуа и грузинами. Создалась сложная ситуация в связи с постановлением Советского правительства 24 января 1938 года, которая требовала в национальных школах Советских Республик перевода обучения на язык Республики или русский.

В Абхазских школах обучение на абхазском (апсуа) языке велось только в I-IV классах, а в V-X классах на русском, грузинский изучался как отдельный предмет. В Грузии прекрасно понимали, что целью этого постановления было обучение всецело перевести на русский язык и обрусение апсуа. При этом хорошо понимали, что могло вызвать определенное осложнение и здесь эта «Реформа» была проведена лишь в 1945 году по требованию высших Советских органов. Правительство Грузии воспользовалось тем обстоятельством, что постановление разрешало в Автономных Республиках вести обучение на языке Республики и было принято решение с 1945-46 учебного года перевести обучение на грузинский язык и обязательном обучении языка апсуа. Это постановление было направлено против обрусения апсуа, но опять проявился протест, одна группа абхазской интеллигенции (К.Шакрыл, Г.Дзидзария, Б.Шинкуба) в феврале 1947 г. в знак протеста послала письмо в Центральный Комитет Компартии СССР, якобы о притеснении

национальных интересов апсуа (абхазов) правительством Грузии, и приказом из Москвы было восстановлено ранее существовавшее положение. Создалось впечатление, что грузины притесняют абхазов (апсуа), а высшая власть защищает их права. Цель-усиление сепаратистского движения, и создание основы для требования о выделении из Грузии и вступления в состав России. Такие выступления имели место и во время восстановления грузинских топонимов замененных турецкими и русскими.

Правительство Советского Союза, с целью дробления Грузии, разжигания противостояния между грузинами и апсуа прибегало и к другим мерам. Несмотря на то, что апсуа в Автономной Республике являлось элитарной нацией, их претензиям не было предела.

В Москве на имя высших чинов посыпались письма против руководителей Грузинской Республики, грузинского народа с просьбой о выделении Абхазии из ГССР и включении в состав РСФСР. Среди этих выступлений одним из самых тяжелым по своим последствиями был сход в селении Лыхны гудаутского района 18 марта 1989 года. Многотысячное собрание апсуа, которое приняло «Лыхненскую декларацию» - с требованием о выделении Абхазии из Грузии и вхождение в Советский Союз на правах Союзной Республики.

Когда грузинам стало известно о существующих в «Декларации» фактах, искажения истории Грузии, дало повод группе историков создать коллективный труд: «Очерки истории Абхазии / Грузия», опубликованный в 1999 г. Считаю, ответ дан на ряд вопросов, хотя для абхазских сепаратистов, это не имеет никакого значения, также как не имеет для них никакого значения коллективный труд другой группы специалистов «Очерки истории Грузии - Абхазия» вышедший в 2007 году на грузинском и в 2009 году на русском языке (с некоторыми добавлениями) об истории Абхазии древнейшего времени. Для них ничего не имеет значение, кроме своего незаконного требования. Никакого значения не имеют и ранее вышедшие труды.

Хотя в этих трудах имеются разногласия по некоторым вопросам истории Абхазии, но что Абхазия неотъемлемая часть

Грузии, что абхаз грузин, что никогда не существовало независимое государство абхазов, т.е. апсуа, или Абхазо-грузинское государство, мнение одно.

Что апсуа переселенцы с Севера подтверждается и их языком, который входит в группу северокавказского, черкесско-адыгского языков, язык-же, совместно с национальным самосознанием, один основной фактор для определения этноса.

Апсуа являлись элитарным народом в Автономной республике, где они составляли 17 % населения, а грузины 45%. Первыми лицами, в партийных и государственных организациях могли быть только представители апсуа, они имели собственные квоты во всех высших учебных заведениях. В АР выходили в большом количестве книги, журналы, газеты на языке апсуа, существовал собственный театр, радио, телевидение, высшие учебные заведения, свои отделения творческих советов писателей, работников Театра и др. творческих советов. В высших государственных органах Республики Грузия, всегда были представители АР. Если вообще можно говорить о притеснениях то в АР испытывали грузины.

THE ABKHAZIANS AND ABKHAZIA

The purpose of the essay is not to give an exposition of the history of Abkhazia and Abkhazians. Its task is to shed light on the meaning of the terms “Abkhazia” and “Abkhazian” in the written sources of various languages and different times as well as their modern meaning.

In 1990, my work “The Abkhazians and Abkhazia” was published in Georgian, Russian and English languages. Number of other works, monographies, scientific articles, collections of works dedicated specially to the problems of Abkhazia were published between 1990 and 2010. New materials were introduced to the scientific circles, a lot of new issues were raised and solved from a different angle. That is why I believe it is desirable to complete and edit my work, published in 1990.

In this edition, the Georgian work is accompanied by Russian and English texts, but neither of them is a full translation of the Georgian, nor they represent a summary of it. These are just shortened versions of the Georgian text.

Since because of relevance of the topic the work may be interesting for non-specialists as well, I did not load the text with scientific content and attached it with a list of literature, directly related to this issue, that I referred to for this work. Existing literature, related to the Abkhazian issue is almost fully presented in the work “Bibliography on Abkhazia” (Tb., 2009) of Marine Buleishvili and Rusudan Murghulia.

Were published collections, specially dedicated to the Abkhazian issue: “Research of the Abkhazian History / Georgia”, Tb., 1999, and “Essays on the Georgian History, Abkhazia”, Tb., 2007. In 2009 its Russian translation was published – “Assays on the Georgian History, Abkhazia”, Tb., 2009. I referred to the above works as to “collections” and I did not separate individual articles included into them. All the authors, whose works are included into these collections, have published works on Abkhazia, which fact is specially mentioned. As it is noted in the Russian translation of the Georgian collection, published in 2007, the translation is partially redone in accordance with the interests of Russian-speaking reader and two chapters have been added to it. The added chapters are in-

cluded into the bibliography.

I consciously did my best to refrain from polemics on arguable issues. I apologize in advance to the authors and readers, if I have omitted something from the literature directly related to the issue. Any comments will be accepted with gratitude.

The modern Abkhazia (Apsni) lies in the north-western region of Georgia – in the historical and modern West Georgia.

There is no consensus in the scholarly literature regarding the oldest ethnic map of West Georgia, particularly its Black Sea littoral. However, this refers to such a remote period (6th-5th cc B.C.) about which there can not be any discussion of concrete ethnos, whereas from the 2nd millennium B.C., when the picture is relatively clearer, mainly Kartvelian population is assumed in Western Transcaucasia.

Beginning with the indicated period up to classical times, the archeological material permits to conclude the existence here of a common Colchian, i.e. Kartvelian culture. According to specialists, separate regional-local variants are identifiable within this major culture, yet Colchian on the whole. In the 2nd and 1st millennium B.C., the Kartvelian (properly Svan) ethnic element was widespread in the mountainous as well as lowland zone of West Georgia, one proof of this being the derivation of the name Tskhumi (Sukhumi) from the Kartvelian (Svan) designation of hornbeam, additionally other different toponyms, the names and family names, widespread from the ancient times.

The conclusion is spurred by the evidence of ancient Greek mythology – the expedition of the Argonauts to Colchis and by the view – based on linguistic research – of the existence here of the Kartvelian language by the time of the advent of the Argonauts (2nd millennium BC), i.e. at the time of the earliest contacts between Greeks and Colchians.

Such a view is fully backed by the evidence of classical written sources (Hecateus of Miletus, 6th c BC, Herodotus, 5th c BC, Scylax of Caryanda, 4th c B.C., Strabo, 64/63 BC and others) on the basis of which we find the statement in the specialists' literature to the effect that at the period under discussion the Kingdom of Colchis embraced entire lowland of West Georgia. The land up to Dioscurias (Sukhumi) appears to have been populated mainly by Colchians,

beyond which the population was relatively more mixed with the Cercetae, the Coraxae and other tribes being mentioned alongside Colchians. Some researches consider these tribes of North Caucasus origin. However, note should be taken of the fact that Hecataeus of Melitus calls the Coraxae a "Colchian tribe". Defining the ancient ethnic map of Georgia, significance attaches also to the fact that Arrian and Claudius Ptolemaeus, authors of the 2nd c AD, refer to the geographical point "Lazica", close to Nikopsia (modern Tuapse). It should be borne in mind, that Arrian calls the place "Old Lazica" this being an authentic proof of the existence here of Colchian-Laz population. It is absolutely clear from the evidence of classical sources that in the 6th-1st cc BC the territory of the modern Abkhazia was entirely within the kingdom of Colchis. From Apsarus to Dioscurias (Sukhumi) the territory was inhabited by Colchians proper then began a relatively mixed region where, alongside Colchians, there lived other tribes as well (Kartvelian and perhaps non-Kartvelian too). To the North of the Colchians, the mountains were settled by the Svans (also West Georgian tribe); the habitat of the latter appears to have extended to Dioscurias. In this respect, considerable interest attaches to Strabo's evidence on the Svans' overland ship of Dioscurias.

From the 1st-2nd cc AD Apshilai and Abasgoi are mentioned on the Black Sea littoral of West Georgia. There is a difference of opinion as to the time from when the Abasgoi and the Apshilai, mentioned as inhabiting the Black Sea littoral in the 1st-2nd cc AD lived here. In the view of some researches they had inhabited the region from earliest time, but, since they belonged to the Colchian historical ethnic and cultural world, they failed to be selected in early sources. Other researchers believe that they appeared here with the mass settlement of Adyghe tribes from the Northern Caucasus. There is also a difference of opinion concerning the ethnic affinity of these Apshilai and Abasgoi. Some researchers consider them to have been North Caucasus Adyghe tribes. It has also been suggested that they are the same Kartvelian tribes as their neighboring Egris (Laz), Svans and others, while the modern Abkhazians are the Apsua that immigrated from the Northern Caucasus from the 17th c. Some scholars adhere to the autochthony-cum-migration view, i.e., the tribes under discussions are partly indigenous and partly immigrant.

The Apshilety of Georgian medieval sources corresponds to

the Apsilia of Greek sources. Georgian written sources mention Apshileti in connection with the expedition of Murvan of Muhammad against Western Georgia in 730s. Apshileti and its prince Marin are mentioned by Theophanes the Chronographer in connection with the developments of the early 8th c. Henceforward there is no reference to Apshileti in the sources which are accounted for by the fact that a part of Apshileti ceased to exist as a political entity and becoming part of Abkhazia it came to be known under the name Abkhazia (Abazgia) and one part of it became a part of Egrisi (Lazika).

This was the first step of broadening of the concept of “Abkhaz” and this process occurred gradually.

Following the disintegration of the kingdom of Colchis, several principalities, politically depended on the Roman Empire, came into being. Among these Arrian names the principalities of the Apshilai and Abasgoi.

In the 4th c AD, Western Georgia was united in kingdom of Egrisi (Lazica). Apshileti proper from the Egritskali (Ghalidzga) River to the Kodori River was within the kingdom of Egrisi, Apshileti, north of Kodori was united to Abkhazia.

The kingdom of Lazica in Greek written sources (according to the Georgian sources the Kingdom of Egrisi) was an immediate successor of the kingdom of Colchis.

In the 6th c, the kingdom of Egrisi weakened gradually as a result of Byzantine-Iranian wars. By the end of the 6th c, Abazgia seceded from kingdom of Egrisi and became directly subject to the Byzantine Empire, the Abazgian prince (archon) becoming the Emperor's vassal.

From the 780 when two Western Georgian kingdoms, Abkhazia and Egrisi united and the resulting state embraced the whole of Western Georgia, the meaning of term Abkhazia broadened still more; henceforward it designated the entire Western Georgia (and written sources) Abkhazians (Abazgians) proper as well as West Georgian to be called Abkhazians.

When Western Georgia united, Leon, Prince of Abkhazia became the head of the state. The state extended from Nikopsia to the Chorokhi Gorge, and from the Black Sea to the Likhi Ridge, acknowledging Byzantine sovereignty. Ioane Sabanidze (8th c) calls the head of that state “mtavar” (Prince).

According to Georgian written sources (other sources do not exist) Archil, the last male scion of the (royal) house of the “erismtavars” of Kartli gave the daughter of his deceased brother Mir, in marriage to Leon, Prince of the Abkhazian, on whom the crown of Egrisi was conferred. Thus, Leon received Egrisi and royal crown of the Kingdom of Egrisi through marital links. i.e. by inheritance, which meant symbolic and actual unification of Egrisi and Abkhazia. This gives ground for the view according to which the union of Egrisi and Abkhazia was a dynastic voluntary act.

Later Leon (II), at the end of the 8th c, freeing himself from the vassalage to Byzantine, declared himself king and “held Abkhazia and Egrisi up to Likhni”.

Abkhazia was Leon’s hereditary land. Egrisi was also inherited by him through dynastic marriage. And Leon “possessed” these two countries equally bringing them under his power independently of the empire and according to a Georgian historian of the XI c (so named “Matiane Kartlisa”), “assuming the name of king of the Abkhazians”. He assumed the latter title, because the dynasty derived from the Principality of Abkhazia. The ethnic affinity of Leon is unknown, for there is no indication on this in the written sources. Some researchers consider them Abkhazians proper (no Georgian), some believe them to have been Greeks and some Georgians. This views remain within the hypothetical sphere with an equal right of existence. However, this is not essential. Important is the fact that with its language, writing, culture, religion and policy the kingdom was a Georgian state and their kings judged by this characteristics were Georgians. It should perhaps be noted here that some 10th-11th c Armenian historians, e.g. Hovhannes Draskhanakertttsy refer to this state as Egrisi and their king as the “King of Egrisi”, and the inhabitants as “Egrisians”, also the Armenian historian of the 12th c Vardan the Great considers them as a descendant of Vakhtang Gorgasali, the king in the 5th c.

The kingdom of Abkhazia was a Georgian State, if the vast majority of its population were: Karts, Egris, Svans, Abkhazians. According to Vakhushti Bagrationi (18th c) the Abkhazian kingdom consisted of eight administrative units, or “saeristavos” (eristavates): Abkhazeti, Tskhumi, Egrisi (center Bedia), Guria, Racha-Lechkhumi, Svaneti, Argveti (center Shorapani) and lowland Imereti

(center Kutaisi).

It is worth mentioning that these kings of the period of 9th-10th cc, in Western Georgia did not call themselves “King of Abkhazia”. In their Inscriptions they are referred as to the “kings ” and no matter which part of the country are they originally from their own point of interest lies in emphasizing their kingship as of the Georgian State and the guards of its statehood. The most noteworthy under this context is legal body called “Divan”. The list of the Eristavs of Abkhazia where they are mentioned as “Kings of Abkhazia” only after the first king of united Georgian feudal monarchy (“Sakartvelo”) Bagrat III 975/8-1014, King of Abkhazia.

It was during the existence of Abkhazian kingdom (9th-10th cc) and with the participation of Abkhazian “kings” that the kingdom of “Abkhazia” finally seceded – in church matters from Constantinople becoming subordinated to Mtskheta See.

It was difficult to break loose of the influence of Byzantine, but more difficult to eliminate the ecclesiastical dominance of Constantinople. To this end, the kings of Western Georgia abolished Greek Episcopate sees that served as Byzantine strong holds. Thus were abolished the Poti, Gudava and other Greek sees. In their place the kings established new Georgian episcopates. Thus in the time of George II, King of West Georgia: the Chkondidi see was founded in the time of Leon III (957-963), the Mokvi see and in the place of abolished Gudava episcopate that of Bedia was set up by Bagrat III (975/8-1014). These episcopates were the centers of Georgian culture. Henceforward the Georgian Church opposed its Greek counterpart with the Georgian language. The Georgian Church built its own churches and monasteries in the Western Georgia Kingdom.

Hagiographic and hymnographic works were written in the kingdom “Abkhazia” in Georgian language. Here at the “Abkhazian” royal court was written the “Divan of Abkhaz Kings” or the history of the Abkhazian kings in Georgian language. The great importance has the fact that the schools existing in Georgian medieval architecture: West Georgian-Abkhazian, Kakhetian, Kartlian, Tao-Klarjetian, Hers, alongside with distinctive local characteristics, have common Georgian nature. All of these are characterized by common Georgian signs. It should be emphasized that these features had been revealed before establishment of the united medieval Georgian State in the

politically independent (from each other) Abkhazian (West Georgian), Kartvelian (Tao-Klarjetian), Kakhetian and Heretian states, which on the ancient historical grounds indicates their common Georgian culture. The Kingdom of “Abkhazia” took an active part in the great struggle resulting in the creation of the single Sakartvelo feudal state.

Had that kingdom not been a Georgian state its capital would not be in Kutaisi, center of ancient Georgian statehood and culture, but Anakopia, center of Abkhazian saeristavo; its Church would not have seceded from the patriarchate of Constantinople and if it did, it would have constituted itself into Abkhazian proper Church and would have not joined the Catholicosate of Mtskheta, nor would it have introduced Divine in Georgia.

From the beginning of the 9th c, if not earlier – the Georgian language gradually acquired the dominant status in the kingdom, becoming the language of culture, royal office and Church; Georgian epigraphy is evidenced in the kingdom from the beginning of the 9th c (or the end of the 8th c).

Thus, as already noted, with the establishment of Abkhazian kingdom, the meaning of the terms “Abkhazian” and “Abkhazia” broadened and now it designated Western Georgia as well as Western Georgian and Abkhazian proper.

The meaning of the term “Abkhazian” and “Abkhazia” broadened further from the end of the 10th c, for the title of the kings of the unified Georgia began with that of King of Abkhazians. Bagrat, the heir – apparent to the royal house of the Bagrations (the King of “Kartvelians”) was successor to the Kingdom of Abkhazians (West Georgia), for he was the only legitimate successor to the Kingdom of the Abkhazians in his mother’s line. He received the title “King of Kartvelians” (title of Bagrations) only at the beginning of the 11th c, on the decease of his ancestor “King of the Kartvelians”. Following the corporation of Kakheti and Hereti, Bagrat received also the title of the “King of the Hers (Heretians) and the Kakhis (Kakhetians)”. Thus at this stage the title of the kings of the united medieval Georgia (Sakartvelo) assumed the following form: “King of the Abkhazians, the Kartvelians, the Hers and the Kakhis”.

As a rule, in Georgian written sources, the period under discussion “Abkhazia” and “Abkhazian” generally implied “Sakartvelo”

and “Kartveli”. As “King of Abkhazia” came first in the title of the kings of united Georgia in foreign sources “Abkhazian” was used generally in the meaning of Georgian and “Abkhazian”, as designating Georgia incidentally the foreigners – Greeks, Arabs, Russians were well aware that Abkhazia was the same as Iberia or Georgia. This, the Byzantine historian George Cedrenus refers to the Georgian king Giorgi I (1014-1027) as the archon of Abkhazia, while his son King Bagrat IV (1027-1072) as the archon of Iberia. John Zonaras, Byzantine historian of the turn of the 11th and 12th cc refers to same Bagrat IV as the archon of the Abazgia. In narrating about the Georgian campaign of the Emperor Basil II, Cedrenus writes that Basil set out against Giorgi the Abazgian marching towards Iberia. In oriental, Arabic, Persian sources Abkhazian stands for Georgian and Abkhazia for Georgia. The 13th c Arab geographer and historian Yaquṭ writes that Abkhazia was a country inhabited by Christian people called Kurj. According to Ibn Bibi, Seljuq chronicles of the end of 13th c, Tamar was the Queen of the Gurj (i.e., Georgians). She ruled the kingdom of the Abkhazians, capital of which was Tbilisi. Abkhazia was identified with Georgia by Nizami Ganjevi, Khagani and others, it should be noted specially that according to the Russian medieval chronic Iber is the same Abkhaz (Obez). Many more examples could be cited. The literature of this subject is extensive. There can be only one conclusion, “Abkhazian” (appearing in various spellings) in medieval Georgian and foreign written sources, as a rule, means Georgia. In the 9th-10th cc, West Georgian State was eristavate Abkhazeti and in the period of united Georgia was also Eristavate Abkhazeti and its eristavi (archon) was Shervashidze.

The maximum extension of the meaning of the term “Abkhazia” was followed by a reverse process.

As is known, at the end of 15th c, the united Georgian state disintegrated into four independent states: the Kingdoms of Kartli, Kakheti and Imereti and the Principality of Samtskhe. Abkhazia was part of the Kingdom of Imereti. The process of the feudal break-up of the country deepened with the principalities of Guria and Samegrelo coming into being. Abkhazia was within the Principality of Samegrelo (Odishi) and in the 17th c it (Abkhazia) constituted itself as a separated Principality of Odishi headed by Shervashidzes. The Abkhazian Principality of the late feudal period was politically and cultural-

ly the same as Georgia as well as other “Georgians”. Now the land to the south-east of the Kodori River formed part of Egrisi from the commencement of the feudal relation (by tradition from ancient times). This land became part of Abkhazia in the 17th c. after the founding of this “Abkhazian” Principality, the Georgians called its inhabitants Abkhazians proper.

From the 15th-16th cc, complex processes were in evidence in Georgia. Nomadic tribes from the Northern Caucasus began to settle in Georgia. The migration process timed to the gravest situation obtaining in Georgia resulted in the settlement of Daghestanian tribes in Kakheti, of Ossetians (Alans) – in inner Kartli, and of people of Circassia-Adyghe stock in Western Georgia, which were oppressed by Russia that was becoming stronger day by day. At the end of the 15th c, when Georgia broke up into four independent Georgian states, Georgia’s neighbor in the south-east was the powerful and aggressive Sapavi Iran and on the south-west the powerful and likewise aggressive Ottoman state. Throughout the 16th-18th cc, there was almost incessant warfare between these two powers (if there was a lull the sides were preparing for fresh hostilities). This warfare waged for the spheres of interest in the Near East had as one of its main aims the subjugation of Georgia, her territory serving as the arena of hostilities. The Georgian state resisted as best they could the encroachments of Iran and Turkey. The struggle took a heavy toll, resulting in a drastic reduction of the Georgian population diminished. Migration of the population from the hills to the lowland areas is a natural process in mountainous countries for the barren nature of the mountain fails to provide livelihood and the surplus population descends to the valley. Under peaceful conditions this is a normal process and is kept under control by the authorities. However, when the state is weakened, and the process gets out of hand, a grave situation arises.

It was under such conditions that the so called free (“lordless”) communes of Char-Belakani came into being in Kakheti and in the mountainous region of Inner Kartli; and later in foothill zone and in the valley too there appeared a compact Ossetian (Alan) population – people that migrated from the north and settled on the south-western slopes of the Caucasus Range. We don’t know how the people, settling in West Georgia (in Abkhazia) were called in their original homeland.

Since they settled in the ancient Georgian historical geographic region called Abkhazia, they were also named Abkhazs, i.e., residents of Abkhazia, just like Ilarion, the public figure in the 9th c, is called “Kakheli”, meaning the resident of Kakheti, but he is of the same Georgian origin.

Georgian and foreign written sources give a clear indication of the narrowing of Georgian and Christian positions from the 15th c onward.

The empowered Russia gradually crawled towards south and occupied the North Caucasian plateau. Its population sought shelter on the northern slopes of Caucasus; from there they could reach the southern side. The inhabitants of the Georgian mountains in turn demoralized by this, migrated down to the valley, where the population drastically decreased as a consequence of the Iranian-Turkish wars (16th-18th cc). this is how the compact settlement of Ossetians (Alans) and Apsuas (Abkhazs) were created in Shida (inner) Kartli and North-western Georgia respectively; in Abkhazia too, the Circasian-Adyghe ethnic compact settlements.

The secession of the Principality of Abkhazia from that of Samegrelo was followed by incessant feudal strife. At the end of 17th c, the Abkhazian princes seized the part of Samegrelo, lying between the rivers Kodori and Enguri, annexing it to the Principality of Abkhazia. This is the region known under the name Samursaqano. From those times began the “Abkhazianization” of Samursaqano. This process is well reflected in Georgian – chiefly documentary – and foreign written sources. The process in question is discussed in the specialist literature as well.

After the 15th c, the Abkhazians started raids against various provinces of Western Georgia, mainly Samegrelo. Vakhushti Bagrationi describes nearly all the inroads of the Abkhazians into Guria and Samegrelo in the 17th and the first quarter of the 18th cc. foreign written sources also tell about such raids, for instance, the representative of the Roman Catholic mission, Arcangelo Lamberti (who lived in Samegrelo in 1633-1649), also tells about such raids.

Documents of the 15th c clearly distinguished Sukhumi (Tskhumi), Dzanda, Mokvi, Ilori and Bedia were in Egrisi.

The 15th c Georgian monument “Teaching in the Faith” states that “Abkhazia has totally abandoned Christianity – it has parted

from the teachings of the Church”. It was these “Abkhazians” that made inroads from the North Caucasus into Abkhazia. A document of the first half of the 17th c states: at that time the Abkhazians turned to godlessness, “the Abkhazians corrupted the faith and Catholicosate”. These “Abkhazians” were tribes that invaded in West Georgia from the North Caucasus. The documentary material shows clearly the gradual narrowing of the jurisdiction of the West Georgian Bichvinta (Pitiunt) Catholicosate and the loss of the land for Christianity and Georgians. According to Lamberti and other foreign authors, Dranda, Mokvi, Ilori and Bedia in the mid-17th c, were still within Egrisi. At the turn of the 16th-17th cc, Nazhaneuli across the Enguri was still a Megrelian village. According to the 1626 Great Defter of the Abkhazian Catholicosate, Nazhaneuli was in Egrisi and a document of 1639 locates the same village in Odishi.

The situation changed materially at the beginning of the 18th c, in a document of 1712, in which Catholicos Grigol Lordkipanidze Wrote: “At Nazhanevi the Abkhazians had driven out the village. The Catholicos Nepsadze had paced sixty residents in the custody of Qvapu Shervashidze. One elder had been lost. The Catholicos brought out whom he could and settled them in Khobi and Khibula”. The names listed are all Megrelian (Georgian). In this way the Georgians gradually lost their positions in historical Samegrelo (Mingrelia) to the invading tribes.

The above quoted document makes an interesting observation that the Catholicos places the Georgian peasants raided by the Abkhazians, in Shervashidze’s care, thus the invading Abkhazians are different from Shervashidze, the latter too seeking shelter from the invaders. The defense gradually became difficult. The Prince Levan Dadiani (1611-1657) of Samegrelo built a special wall to defend the land from the “Abkhazians”. Vakhushti Bagrationi writes about the wall: “The great Levan Dadiani built the wall to keep the Abkhazians out”.

On Lamberti’s map this wall has a legend indicating that it was for defense from Abkhazians.

It is worth noting, that up to the 17th c, no one differentiated the land populated by Abkhazians socially, confessionally and culturally from the rest of the population of Georgia as a whole and West Georgia in particular. Foreigners, who provide noteworthy observa-

tions, considered Tskhumi as a Georgian city. Thus, Abu'l Fida, an Arab writer of the 13th c, calls Tskhumi a Georgian city, while Pietro Geraldini, Catholic bishop of Tskhumi, in a letter written in 1330 considers Georgians, as well as Muslims and Jews, as inhabitants of Tskhumi, which means that in Tskhumi of that time there were either no "Abkhazians" proper, or if there were any, they did not differ from Georgians in terms of language, religion and the way of life, so that they were taken for Georgians by foreigners. The fact is worth noting that Pietro Geraldini is called Catholic Bishop of "Lower Iberia". On the 15th c Italian maps we find a legend "Megrelian port" at the mouth of the Kelasuri River. However, the situation changed by the 17th c. The Italian Giovanni Giuliano da Lucca, who travelled to Western Georgia in 1630, writes: "The Abkhazians are scattered along the sea coast. Their way of life is like that of Circassians... The language of the Abkhazians differs very much from the languages of their neighboring peoples. They do not have any written laws, nor do they know how to use writing. By faith they are Christians without any Christian customs... Woods serve them as a cozy shelter. When they have chosen a place to live in they never abandon it. They dress like the Christians but their haircut differs from that of Christians... As they have no other habitat than the woods, their livestock is small and hence they have scanty material for their clothes. They content themselves with wine made of honey, game and wild fruit. Wheat does not grow in their land. They do not use salt".

According to A. Lamberti, the Abkhazians did not live in cities and strongholds, several families of the same kin would come together and settle on an elevated place, building thatched huts; for the purpose of defense they would enclose the place with a fence and a moat. It is interesting to note that they were never molested by others, but they attacked and plundered one another.

In the 1650, Georgia was visited by a well-known Turkish historian and Geographer Evliya Çelebi, whose description gives a clear picture of the way of life and culture of the Abkhazians of his day. By the time of the visit of Çelebi Islam has gained a fairly firm foothold. However, in his words, the Abkhazians "were not familiar with the Koran, nor had they any religion", as we can see from the abovementioned reference, compared to the Abkhazians of the pre-

vious times, the Abkhazians of those times had a life style that differed from that of Georgians. Christianity has already been almost totally lost, which could have been caused by settling here of a new ethnic group. The forgoing evidence seems to corroborate the opinion expressed in Georgian historiography on the backwardness of Abkhazians in the period under discussion and on the loss of Christianity. As noted correctly, these authors “were not superficial observers. It was their purpose and obligation to study as thoroughly and precisely as they could the customs and mores, culture and socio-economic development of the peoples they came into contact with, as well as the relationship and difference of these peoples with other peoples and so on”.

It must also be specially noted here, that the oral tradition of Abkhazians there are indications about their resettlement from north. Their folk does not mention Georgian kings David IV or Tamar, which indicates that they did not live here in those times.

In terms of settlement of the Abkhazians here, the map of the 16th c of Jacobi Gastaldi, which in the north Caucasus, namely in the middle of the Kubani River shows the “Absuas Regi” and the main named point Akva (possibly a fortress). After settling of the Apsua in Abkhazia proper, a place named Akva occurs next to the Georgian city Tskhumi. Those who came and settled here also brought the name of their own fort. It is noteworthy that on foreign maps of the 16th c, Samegrelo is marked on our part of the Black Sea Coast.

What had caused such a change? The question is answered in Georgian historiography. As noted above, in medieval Georgia, an Abkhazian was not considered as non-Georgian. The 11th c Georgian historian Leonti Mroveli (in whose work this conception most date from the 7th-8th cc ?), speaks about the origin of Caucasian peoples, considers Western Georgia as the land that fell entirely by lot to Egrisi. Niko Berdzenishvili writes about this conception: “This story is a noteworthy piece of evidence on the ethnic kinship of West Georgian tribes and their cultures – old historical and cultural cooperation (which is seen so clearly in the light of the evidence of ancient Greek and Latin authors, as especially archeological data)”.

Leonti Mroveli was perfectly aware of the existence of the Abkhazians and Abkhazia, but for him Abkhazia was Egrisi. When narrating about Western Georgia, Vakhushti Bagrationi observes that

this is the land that was first called Egrisi, then Abkhazia and then Imereti. For him, Western Georgia was equally Egrisi – Abkhazia – Imereti, although he is well aware of the existence of the Abkhazians and that they have their vernacular. In the 11th c, when the issue of the autocephaly of the Georgian Church was raised by the Patriarch of Antioch, the Georgian public figure Giorgi Mtatsmindeli brought as an evidence for the autocephaly of the Georgian Church the deeds of Andrew the First Called and additionally pointed out that one of the 12 Apostles Svimon Kananeli is buried in Abkhazia, namely in Nikopsia. These data sheds light on the fact that Abkhazia of that period is seen by Georgians as well as their neighbors as a part of Georgia. This is accounted for by the fact that historically and culturally they were Georgians irrespective of their origin.

We have no knowledge of the self-designation of the inhabitants of the Principality of Abkhazia at the time when Georgian historical sources referred to the as Abkhazians. They had their vernacular (at any rate from the 17th c). however, since they had neither script no literature, it is not recorded. It is logical to assume, that they called themselves then – as well as now – Apsua. In this connection the question of the language of the Abkhazians (Apsua) arises. In the Georgian historical work of the 13th c, in connection with the second name “Lasha” of Tamar’s son Giorgi we find the statement, which was translated as alluminer of the world (in the language of the Apsars).

Along with the phonetic similarity of “Apsua” and “Apsar”, the fact that in modern Abkhazia (the language of the Apsua) “Lasha” (“Alasha”) means “clear”, “light”, gives ground for the identification of this language of the Apsars with the language of modern Abkhazians (Apsua). But one point should be borne in mind here. The name “Lasha” however is confirmed to have been written on one of stones dated 8th c in Shida (inner) Kartli; this evidences that the Abkhaz language has nothing to do with this.

As for writing, as is known, in the Middle Ages throughout Western Georgia, following the adoption of Christianity, the language of Divine service was first Greek and after the secession of the Church from Constantinople and its joining to the Mtskheta See, it was Georgian. In the 19th c too, despite the attempts of the Russian Empire, the Georgian language preserved its status. There was an

attempt to change the language of the Church service to Slavic, which was followed by the congregation to turn its back to the Church.

Abkhazian (Apsua) alphabet was first created on the basis of Russian writing by a well-known scholar P. Uslar in 1862. As it proved very difficult to render Abkhazian (Apsua) sounds through the medium of Slavic writing, several attempts were made later to simplify this alphabet.

Thus in 1892, the educationalist Machavariani and his pupil Dimitri Gulia – subsequent founder and classic of Apsuas literature – attempted to simplify and refine the alphabet.

Then N. Marr tried to create an Apsua alphabet on the basis of Latin script. However, neither did this attempt yield the desired result. In 1938, the same Dimitri Gulia, assisted by Georgian scholars Akaki Shanidze and Simon Janashia, compiled a new alphabet on the basis of Georgian letters. But in 1954 another new alphabet was developed on the basis of Russian script. The first book in the language Apsua came in Tbilisi in 1912 (a collection of Dimitri Gulia's poems).

As to the problems of the population, as already noted, in the Kingdom of Abkhazians (in Abkhazian language – “*Apsua*”) the Georgian ethnos proper formed an overwhelming majority. The presence of North-Caucasian tribes, e.g., a part of the Jiki population, should be hypothesized in the Abkhazian Kingdom. This situation seems to have been mainly preserved throughout the Middle Ages, despite the later immigration of a considerable wave of tribes from the Northern Caucasus. This is confirmed by the data of censuses from the 19th c. According to the list of the 1886 household census in Abkhazia (Sukhumi District, by the administrative division of the period) the total number of inhabitants was 68.773. of these, 34.806 were Georgian and 28.320 – Abkhazians (Apsua). After this we have the data of the census of 1926, according to which the total number of population was 201.016, of which 67.494 were Georgians, 55.918 – Abkhazians, 25.677 – Armenians, 12.553 – Russians, 14.045 – Greeks and representatives of other nationalities. According to the census of 1939, both the Georgian and Abkhazian (Apsua) populations show corresponding growth. According to the latter census, the total population of the Abkhazian SSR was 311.900 (with 91.900

Georgians; 56.200 Abkhazians; 60.200 Russians; 49.700 Armenians). The census of 1959 gives the total of 404.700 of the population of the Abkhazian SSR (with 158.200 Georgians; 61.200 Abkhazians; 86.700 Russians; 64.400 Armenians and others). The census of 1970 shows the total of 487.040 of the inhabitants of the Abkhazian SSR (with 199.600 Georgians; 77.300 Abkhazians; 92.900 Russians; 74.900 Armenians and others). To be sure that local indigenous population of Georgians and Abkhazians (Apsua) does show a rise, but particularly striking is the growth of the non-local population of Russians and Armenians. From 1926 to 1959, the population of the Abkhazia ASSR increased by 192.000, the number of Russians growing by 66.300 and of Armenians – by 30.300. this is a population specially settled here and the purpose of this demographic policy is directed against the local indigenous population of Georgia, specifically in Abkhazia (against Georgians).

Along with social and cultural division, political division also took place. In the 19th c, this division was promoted by every means by the Russian administration. In 1820, the Prince of Abkhazia Giorgi Shervashidze adopted Russian citizenship and in 1864, Russian administration was established here; the Principality of Abkhazia was called the Sukhumi Military Department and from 1883, it was Sukhumi District under the Governor General of Kutaisi.

The Russian administration and its colonial policy actively directed and supported the process of separation of Abkhazia from Georgia. However, the administration was well aware that Abkhazia was a natural, indivisible part of Georgia, hence the assignment of Sukhumi District to the Kutaisi Gubernia and its placement under the Kutaisi governor. Notwithstanding the policy of Tsarist Russia, when the Georgian Democratic Republic was established in 1918, Abkhazia formed its integral part. Which was recognized by the government of the Russian Federation.

In the years of existence of the Georgian Democratic Republic, Georgian Bolsheviks, backed by the government of the Russian Federative Republic, tried by every means available to weaken the Georgian Democratic Republic. This was the aim set to itself by the Georgian Communist Party, which was accorded to the rights of a legal party by the Treaty of 7th May 1920, concluded between Russia and Georgia. The enemies of Democratic Georgia were most active

in the country's peripheral areas. The rising in Abkhazia against the Georgian Democratic Republic was the result of action of these forces.

The processes occurring in Abkhazia following the annexation of Georgia by the Russian SFR and establishment of soviet power on 25th February 1921 are reflected widely in the speeches and letters of Nestor Lakoba, the leader of Abkhazian Bolsheviks. On 25th March 1921, Georgia's Revolutionary Committee issued a declaration on Abkhazia and on 29th March, at a meeting of Transcaucasian leading figures, it was decided to set up an Abkhazian SSR, it is worth noting that the Abkhazian Bolsheviks Lakoba and Eshba whole demanding independence on behalf of Abkhazia, completely ignored the interest of the Georgian population of Abkhazia. At the 4th conference of the Georgian Communist Party, Lakoba noted the question of setting up an independent republic of Abkhazia had been raised by himself and E. Eshba at the Batumi meeting on 29th March 1921, Sergo Orjonikidze, Sergo Kavtaradze, Malakia Toroshelidze and Shalva Eliava took part in the work of the meeting. Lakoba and Eshba argued their demand by the necessity of eliminating inter-ethnic strife and establishment of genuine soviet power in Abkhazia. They demanded this independence as a "label" to which the Georgian Bolsheviks replied: "If Abkhazia needs this independence to establish genuine soviet power, they must receive it not only as a label, but as genuine independence".

On 15th February 1922, at the 1st Congress of Abkhazia's Soviets, Eshba stated that in the interests of the people, the working masses – in order to help them in the liberation from nationalism – it was necessary to proclaim independence. This should be done in spite of the fact that such a small republic did not exist anywhere in the world. "And then", he continued, "it was decided at the meeting of responsible workers that proclamation of Abkhazian independence – at least temporarily – was considered as necessary". It is evident that the leaders of Abkhazian Bolsheviks, who were well aware of the illegality of their claims, argued their demands by the "extraordinary situation", considering it an interim measure.

It should be noted that the concession, which surprised the Abkhazian Bolsheviks, was not made accidentally by the leaders of Georgian Bolsheviks. The talks were conducted in conditions of a

struggle for the consolidation of the Soviet Power in Georgia. The Georgian Bolsheviks badly needed the support of their Abkhazian comrades. But Georgian Bolsheviks were neither interested in or worried about the fact that by this concession they were compromising Georgia's unity – her historical borders in defense of which the Georgian people had fought over the centuries. They ignored and violated the legitimate right of Georgian people, in particular of that part of the Georgian people which had for centuries lived on their own land and would now have to live in the Abkhazian (Apsua) State. Georgian Bolshevik leaders took this decision in conditions and within the boundaries of the newly established state, which before and at the time of the setting up of the Abkhazian SSR – the majority of the population of which were Georgians. Nor did the Abkhazian Bolsheviks care for the interests or the fate of these Georgians. And symptomatically enough, neither did Georgian Bolsheviks, whose main concern was to preserve and strengthen their authority, care that in the obtaining situation, the so-called independent Abkhazian SSR was an artificially created entity, whose existence in isolation from Georgia was absolutely unnatural and untenable historically and economically, immediately became obvious and it was soon abolished. It should be said however, that the existence of Abkhazian autonomy in any form within the boundaries in which it took shape under soviet rule is absolutely unjustified. This is so, because the Autonomous Republic derives its name from the designation of its population which accounts for 17 or 18 per cent of the total, while the interests of the great majority of the population is today totally ignored – not only of the mixed, Georgian-Abkhazian (Apsua) population but also in regions of compact Georgian settlements.

Apropos of the population number, it should be noted that historically, Georgians always represented the majority of the population. True, we have no statistical census data for the Middle Ages, but the material available from the 19th c, clearly demonstrates this. As is known, the muhajir movement resulted in material reduction of the Abkhazian population in Abkhazia in the 1880s. However, the population here increased mechanically and artificially, but owing not to Georgians, but to Russians and Armenians.

As is seen from the foregoing, there is a considerable increase of population in Abkhazia, the growth being both natural and me-

chanical. Some researchers focus their attention on the growth of Georgian population in Abkhazia. It should be noted in this connection that internal migration processes are natural and legitimate in the Georgian state. But such a large proportion of growth of Armenian and Russian population as is recorded in Abkhazia is of course unnatural and purposeful.

When emphasis is made on the numerical strength of the Georgian population in the Abkhazian ASSR, it should be noted that this is a natural and legitimate situation, because the territory of the modern Abkhazian Autonomous Republic formed part of the Georgian state, being the habitat of Kartvelian ethnic from the earliest times. This of course does not rule on the possible assumption of the non-Georgian, i.e., North-Caucasian origin of the Abkhazians-Apshilai. But these Abkhazians-Apshilai here always constituted a minority. The attempts of some Abkhazian (Apsua) historians to demonstrate the Abkhazian origin of various tribes that inhabited Western Georgia, e.g., Missimians, Saniges and Sazae, can counter to the actual situation. Not a single written source favors to point to the opposite.

The literature on the subject is fairly extensive, so I shall not elaborate on that any longer. As for the Abasgoi-Apshilai proper, their origin – as noted above – is controversial. However, it is probably not disputable that historically and culturally the Abkhazians used to be Georgians. There may exist two models regarding those who call themselves Apsua, if the Abasgoi-Abshilai were of Kartvelian stock, the Apsua that came later occupied their habitat (settled down alongside with Abasgoi-Abshilai) and the Georgians called the newcomers, too, Abkhazians. But if the Abasgoi-Abshilai were not Georgian by descent, their kindred Apsua, who arrived later strengthened the property Abkhazian (in the narrow meaning of the word) element, bringing with them their own language and customs. And when under the obtaining historical situation, the decentralization tendencies gained the upper hand, the Apsuas self-consciousness strengthened gradually and the Apsua took shape, whom we – following the old tradition – call Abkhazians.

the Russian government used for its own benefit such a severely hard factor for the Muslim population of Abkhazia as was so called muhajir movement, i.e. their resettlement to Turkey. The

Georgian press of that time specially mentions the protest of Georgian public leaders against this action. The Russian government would not allow those wishing to return, neither Georgians to settle in this deserted land, settling Russians, Armenians and representatives of other nationalities there.

Thus, Abkhazian is a collective name and possessing a single meaning from “Abazgian-Abkhazian” it broadened to the concept of Western Georgian (8th c), from “Western Georgian” to generally “Georgian” (10th c), after the foundation of the Principality of Abkhazia, “Abkhazian” implied habitant of this principality. After the foundation of the Abkhazian (Apsua) Autonomous Republic, “Abkhazia” generality refers to that autonomous entity, but “Abkhazian” refers only to the part of its population whose self-designation is “Apsua”.

The Abkhazs (Apsua) have the right to reside in Georgia, namely in Abkhazia, have the right to develop their culture and enjoy cultural autonomy but they have no right to misappropriate the Georgian land and demand to cease from Georgia.

ბიბლიოგრაფია

ა

- Абдушелишвили М.** Антропология древнего и современного населения Грузии. Тб., 1964.
- Анчабадзе З.** Из истории средневековой Абхазии (IV_XVIII вв.) Сухуми . 1959.
- Анчабадзе З.** Очерки этнической истории абхазского народа. Сухуми. 1976.
- Анчабадзе З.** Дзидзария Г. Формирование дореволюционной абхазской интеллигенции. Сухуми. 1979.
- Ашхвацава, С.** Пути развития абхазской истории. Сухуми. 1924.
- Антелава И.** Очерки по истории Абхазии XVII – XVIII веков, Сухуми. 1949. (второе издание 1951 г.)
- Антелава И.** Социально-экономические отношения в Абхазии в XV- XVII вв. Очерки истории Абхазской АССР. I. Сухуми. 1960.
- Абхазия./ Кавказ**, 1886. №20.
- ეპისტოლეთა ნიგნი, სომხური ტექსტი, ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა **ზ. ალექსიძემ**, თბ., 1968.
- ალექსიძე ზ.** როდის, ან ვინ ააგო კელასურის ზღუდე. Dedicatio, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ., 2001.
- ახალაძე ლ.** ქართული და სომხური წყაროები „აფხაზთა მეფეთა ტიტულატურის შესახებ. ნელინდეული “საისტორიო ძიებანი“. ტ. VII. თბ., 2004.
- ახალაძე ლ.** აფხაზეთის ეპიგრაფიკა როგოც საისტორიო წყარო. ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები. ტ. I. თბ. 2005.
- აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები. თბ., 1998.
- აფხაზავა ნ.** აფხაზთა ეთნიკური ვინაობისათვის (რა ენაზე მეტყველებდნენ აფშილები) აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები. კრებული. თბ., 1998.
- ანჩაბაძე გ.,** ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების საკითხები. თბ., 2006.
- ანჩაბაძე გ.,** ქართველები და აფხაზები. ისტორია და თანამედროვეობა., თბ. 2009.
- აფხაზეთის და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკების სტატუსი** საქართველოს შემადგენლობაში

(1917-1982)// პოლიტიკურ-სამართლებრივი აქტების კრებული. თბ., 2001.

ბ

ბერძენიშვილი ნ., სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბ., 1966.

ბერძენიშვილი ნ., ეგრისი, აფხაზეთი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ., 1990.

ბერძენიშვილი. ნ., მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბ., 1966.

ბახია -ოქრუაშვილი ს., აფხაზეთა ეთნიკური ისტორიის პრობლემები. თბ., 2010.

ბახია -ოქრუაშვილი ს., აფხაზეთა ეთნოლოგია, თბ., 2011

ბაქრაძე, ა. აფხაზეთისთვის. კრებული. თბ., 2009.

Беридзе, В. Место памятников Тао-кларджети в истории грузинской архитектуры. Тб., 1981.

Бгажба, Х. Из истории письменности в Абхазии. Тб., 1967.

Бакрадзе, Д. Очерки Мингрелии (Самурзакани, Абхазии) Кавказ, 1866. № 48-49.

Берже А. Еще раз об Абхазии. Кавказ, 1880 №81, 82, 83.

Бахия – Окруаშвили С., Этнологическая интерпретация историко-культурных особенностей Абхазии. Очерки из истории Грузии/ Абхазия. гл. XII. Тб., 2009.

ბ

გასვიანი გ., გასვიანი თ., აფხაზეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია. თბ., 2008.

გამახარია ჯ., აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიიდან. კრებული : თეიმურაზ მიბჩუანი 70. თბ., 2010.

გამახარია ჯ., აფხაზეთი, ისტორიის და პოლიტიკის საკითხები. წერილების კრებული. თბ., 2000.

გამყრელიძე თ., ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა ისტორიიდან, - „აბაზგ“, „აბაზა“, „აფსუა“, „მაცნე“, ისტორიის სერია, თბ., 1991. №2.

თ. გამყრელიძე, ძველი კოლხეთის სატომო სახელთა

ისტორიიდან („აფხაზ-აბაზგ“ და „აბაზა“ აფსუა ეთნონიმა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ურთიერთობისათვის. ნიგნში: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

გუჯუა ბ., აფხაზეთის დემოგრაფიული განვითარების კანონზომიერებანი (1959-1989) თბ., 2005.

გვანცელაძე თ., ენობრივი მონაცემები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის კვლევისათვის/კრებული აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები“. თბ., 1998.

გვანცელაძე თ., 1561 წლის უცნობი იტალიური რუკა და აფხაზთა ისტორიული სამშობლოს ლოკალიზაცია. წინასწარი ცნობა. არტანუჯი №6. თბ., 1997.

გვანცელაძე თ., აფხაზთა თავდაპირველი სამშობლოს ლოკალიზაციისათვის...// მასალები სიმპოზიუმისა „ქუთაისური საუბრები“. II. ქუთაისი. 1997.

გვანცელაძე თ., ვინ არიან აფხაზები// „ჩემი ქვეყნის პრეზიდენტი“ №5. VII. 2005.

გვანცელაძე თ., ილორისა და ნებელდის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა XI-XII საუკუნეთა ორი ლაპიდარული წარწერის მიხედვით// მასალები სიმპოზიუმისა „ქუთაისური საუბრები“ V. ქუთაისი. 1998.

გვანცელაძე თ., კვლავ ეთნონიმ „აფხაზის“ და მასთან დაკავშირებულ ფუძეთა შესახებ// „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“. თბ., 1993.

გვანცელაძე თ., მოსაზრებანი ტერმინ „აფხაზის“ ნ. მარისეული ეტიმოლოგიების ცდის შესახებ// არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები. XII. მასალები. თბ., 2001.

გვანცელაძე თ., რელიგიასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია აფხაზურ ენაში // მოხსენებათა თეზისები რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციისა, „რელიგია ეროვნულ ურთიერთობებში“. თბ., 1990.

გვანცელაძე თ., „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილის გაგებისათვის („ალანთა ქუეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“) „ქართველური მემკვიდრეობა“ ტ. II. ქუთაისი. 1998.

გვანცელაძე თ., ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს ეთნიკური შემადგენლობა შუა საუკუნეთა ლაპიდარული

- ნარწერების მიხედვით// „ქართველური მემკვიდრეობა“ ტ. III. ქუთაისი. 1999.
- გვანცელაძე თ.**, ჯონ მანდვილის 1375 წლის ცნობის მნიშვნელობა ეთნიკური აფხაზეთის ლოკალიზაციისათვის. კავკასიოლოგიური კრებული. თბ., 2004.
- გელენავა ი.**, აფხაზეთის კულტურული ცხოვრების ისტორიიდან (1917-1921). თბ., 2003.
- გოგოლაძე დ.**, „აფხაზეთი“ საერისთავოს, დღევანდელი აფხაზეთის ძველ ეთნოსთა ვინაობისა და ეთნოსმკვიდრობის საკითხისათვის, თბ., 1995.
- Гамахария Дж. Гогия Б.**, Абхазия – историческая область Грузии. Тб. 1997.
- Гамкрелидзе Т.В.**, *Лингвистическая типология и реконструкция системы индоевро-пейских языков (соавтор: Вяч. Вс. Иванов): «Конференция по Сравнительно-Исторической Грамматике Индоевропейских Языков». Предварительные Материалы*, М., 1972;
- Гамкрелидзе Т.В.**, К проблеме историко –этимологического осмысления этнонимов Древней Колхиды (к истории термина архаз/abazg). Вопросы Языкознания №4. 1991. с. 89-95.
- Гамкрелидзе Т.В.**, «Индоевропейский язык и индоевропейцы». *Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, тт. I/II. С предисловием Р.О. Якобсона (соавтор: Вяч. Вс. Иванов), Tbilisi, 1984;
- Гулия Д. И.** История Абхазии. Тб., 1925.
- Гулия Д. И.**, О моей книге `История Абхазии~.
- Гунба, М.**, Абхазия в I тысячелетии н.э. Сухуми. 1981.
- Гунба, М.**, Абхазия во II тысячелетии н.э. Сухуми. 1989.
- Гасвиани Г.**, Абхазия. Древние и новые абхазы. Тб., 2002.
- Геджуа М.** История этнодемографического развития современной Абхазии. Очерки из истории Грузии/Абхазия. гл. XXII. 2009.
- Gamkrelidze, T.**, Aus der Geschichte der Stammesnamen der alten Kolchis: Zu den historisch-etymologischen Beziehungen der Ethnonyme ~архаз"/abazg" und ~abaza"/"apswa". *Georgica, Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens*, №15, 1992. 82-89.

დ

Дьячков – Тарасов, А., Бзыбская Абхазия. Известия кавказского отдела Императорского русского географического общества. XVIII. 1905.

Дьячков – Тарасов, А., Абхазия и Сухуми в XIX столетии// Известия кавказского отдела Императорского русского географического общества. XX.

Дьячков – Тарасов, А., Абхазети – историко-этнографический очерк. Тифлис. 1902.

Дзидзария Г. Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия. Сухуми. 1982.

ზ

ზუხბაია, ვ., ვახუშტი ბაგრატიონი და აფხაზეთი. თბ. 2000.

ზარიძე ვ., აფხაზეთის ტაბუდადებული ისტორიის ფაქტები, მხოლოდ ფაქტები. თბ. 2000.

თ

თოთაძე ა., აფხაზეთის მოსახლეობა, ისტორია და თანამედროვეობა. თბ. 1995.

Тондзе Л., К вопросу о политическом статусе Абхазии (страницы истории 1921- 1931) . тб. 1996.

ი

ინაძე, მ. ანტიკური ხანის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის საკითხისათვის. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების „მომბე“. 1960. №2.

Инал-Ипа, Ш., Абхазы, Сухуми. 1960.

Исторические и политико-правовые аспекты конфликта в Абхазии, **Жоржوليани Г., Лекишвили, С., Тондзе Л., Хоштария - Броссе, Э.,** тб. 1995.

Инал-Ипа, Ш., Вопросы этно-культурной истории абхазов., Сухуми., 1976.

Инал-Ипа, Ш., Об этногенезисе древнеабхазских племен. М. 1964.

კ

კახიძე, ო., აფხაზ-/აფხაზა.. ფუძის თაობაზე, ნიგნში: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

კვარაცხელია ბ., ნარკვევები აფხაზეთის კულტურის ისტორიიდან. ნაკვ. I. (1921-1950). თბ., 2006.

კვაშილავა კ., ისტორიული სამურზაყანოს წარსულიდან (XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნა – 1840 წელი). თბ., 2011.

კუდავა, ბ., აფხაზეთის საკათალიკოსოს ისტორიიდან. ქართული დიპლომატია, წელიწდეული. 9. თბ. 2002.

კუდავა, ბ., დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში (VI—IX სს). საისტორიო აღმანახი. „კლიო“. №15. თ. 2002.

კუდავა, ბ., კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო და დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ცენტრები (IX ს). ისტორიანი. თბ. 2002.

Кация А., Илоры (памятник XI века). 1963.

Куфтин, Б., Материалы к археологии Колхиды. 1. Абхазская археологическая экспедиция 1934 года под руководством акад. И. Мещанинова. Три этапа истории, культурного и этнического формирования дофеодальной Абхазии. 1949.

ლ

ლორთქიფანიძე, მ., ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, თბ., 1963.

ლეკიშვილი, ს., პასუხად ისტორიკოს ს. ლაკობას. გაზ: სახალხო განათლება, 1990 წ. 14 ივნისი.

ლომოური, ნ., ძირძველი ქართული მხარის-აფხაზეთის ისტორიისათვის თბ., 2008.

ლეთოდიანი დ., აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII სს-ში, თბ., 1991

ლეთოდიანი, დ., აფხაზეთის (აბაზეგების) გაქრისტიანების დათარიღებისათვის / საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. - თბილისი, 1990. - 4.

ლექვიანიძე, ა., კონსტანტინე აფხაზის შეკიდული ბეჭედი სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1955, XVI, 5.

Ладария И. К изучению дерматоглифики населения Западного

- Кавказа, Советская Этнография. М. 1975. №4.
- Лакоба, Н.**, Статьи и речи, Сухуми. 1987.
- Лакоба, С.**, Абхазия – де факто или Грузия де-юре (О политике России в Абхазии в постсоветский период, 1991-2000гг.), 2001.
- Лордкипанидзе, М. Д.**, Абхазское царство, Очерки истории Грузии. Т. II. тб., 1988.
- Лордкипанидзе, М. Д.**, Абхазское царство, в кн. Разыскания по истории Абхазии/ Грузия. Тб., 1999.
- Лордкипанидзе, М. Д.**, Абхазия и Абхазы. Тб., 1990.
- Лордкипанидзе, М. Д., Папаскири З. В.**, Единственный приоритет – неизбежность, целостность государства, По поводу мнения г-на Давида Бердзенишвили о статусе Абхазии, - газ. Свободная Грузия. №122, 13. 05. 2000.
- Ломоური Н.**, Абхазия в античную и раннесредневековую эпохи. Тб. 1997.
- Lordkipanidze, M., Otkhmezuri G.**, Abkhazias status as part of Georgia: Historical perspective The Caucasus and Globalization. Journal of Socoal, Political and Economik studies. Volume 4. 1-2. 2010. Sweden. არსებობს ამ სტატიის რუსული ვარიანტი ამავე ჟურნალის ამავე წლის ტ 4. გამ. 1-2;

მ

- მუსხელიშვილი დ.**, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, თბ., 1977.
- მამისთვალისძევილი, ე.**, საქართველოს შავიზღვისპირეთის ისტორიიდან გაზ. „სახალხო განათლება“, 1989 წ. 18 X.
- მიბჩუანი, თ.**, დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1989.
- მარშანია, ლ.**, აფხაზეთი (გუშინ, დღეს, ხვალ). თბ., 2009.
მართლმადიდებლობა აფხაზეთში და ეროვნული თვითიდენტიფიკაციის საკითხები. სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბ., 2005.
- Меликишвили., Г.** К вопросу об этнической принадлежности населения древней Грузии. Очерки Истории Грузии. I. Тб., 1989.
- Меликишвили., Г.** Колхида в VI-IV вв. до н. э. Очерки истории Грузии. Т. I. тб., 1989.
- Мухелишвили Д.**, Историческая география Грузии. IV-X вв.

Очерки истории Грузии. Т. II. Тб., 1989.

Март Н., О религиозных верованиях абхазов, Христианский Восток. Т. 4. вып. 1915.

Март Н., О языке и истории абхазов. М. –Л., 1938.

Март Н., Абхазоведение и абхазы (к вопросу о происхождении абхазов и этнологии Восточной Европы). 1926.

Миллер, А., Народы горного Кавказа: абхазы и адиги. Л., 1926.

ბ

ნაჭყებია, ბ., აფხაზეთის პრობლემატიკა XIX ს-ის ქართულ პრესაში თბ., 2000.

ო

ოკუჯავა, კ., აფშილები, კრებულში: თეიმურაზ მიბჩუანი, 70. თბ., 2008-2010.

ოკუჯავა, კ., აფხაზეთი XVII საუკუნეში, თბ., 2002.

პ

პაიჭაძე, გ., საქართველოსა და ქართველის აღმნიშვნელი ტერმინები რუსულ წყაროებში, წიგნში: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ., 1993.

პაპასქირი, ზ., ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ტ. I, II. თბ., 2004, 2007.

პაპასქირი, ზ., აფხაზეთა ქრისტიანული მენტალობის საკითხისთვის, კრ.: თეიმურაზ მიბჩუანი 70. სოხუმი, 2008-2010.

პაპასქირი, ზ., „აფხაზეთა“ სამეფოს საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის დაზუსტების საკითხისათვის, წელიწდეული ქართული დიპლომატია. რედ. რიონ მეტრეველი, ტ. 6. თბ., 1999. გვ. 325-335.

პასუხები ხშირად დასმულ შეკითხვებზე, საქართველოს სახელმწიფოში აფხაზეთის განსაკუთრებული სტატუსის შესახებ კონცეფციასთან დაკავშირებით. თბ., 2007.

პაპუაშვილი, ნ., ამბროსი ხელაია რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის შესახებ, თბ., 2003.

Папаскири, З., О национально- государственном облике Абхазии/Грузия. Тб. 2003.

Папаскири, З., Абхазское царство – Грузинское государство, в кн. И восстала Грузия от никопсии до Дарубанда, Тб., 2009.
Папаскири, З., Абхазия история без фальсификации, Тб., 2010.
Паичадзе, Г., Терминология названий Грузии и грузин в русских письменных источниках, წიგნში: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, Тб., 1993.
Пушкарев, С., Абхазия и Абхазы// Кавказ. 1854. №60-61.
Пушкарев, С., Еще раз об Абхазии//Кавказ, - 1854. №99.

ჟ

Жордания, Ф., Абхазские Католикосы. Тб. 1899.
Жордания, Ф., Хроника абхазских царей// Духовный вестник, 1902. №.126 136 14.

რ

როგავა, გ., რელიგია და ეკლესია აფხაზეთში. თბ., 2007.
Российско-грузинские отношения. Абхазский ракурс (по публикациям газ. «Свободная Грузия». Тб., 1999-2003.

ს

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა - აფხაზეთი. ტ. I. რედაქტორი **სალომე კაპანაძე**. ავტორები: ლია ახალაძე, ბეჟან ხორავა და სხვები.. თბ. 2007.
საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა - აფხაზეთი, ტ. II. რედაქტორი **სალომე კაპანაძე**. ავტორები მალხაზ ბარამიძე, გურანდა ფხაკაძე. თბ. 2009.
სონღულაშვილი, ა., აფხაზი თუ აფსუა, თბ., 2007.
სილოგავა, ვ., პატრიარქი X საუკუნის საქართველოში (პარხლის წარწერა), ნათელი ქრისტესი. საქართველო, თბ., 2003.
Сагария Б., Образование Абхазской АССР. Торжество ленинской национальной политики КПСС. Сухуми. . 1979.
Стура, Д., Сепаратистское движение в Абхазии. В шестидесятые и семидесятые годы нашего столетия. Тб. 1995.

ტ

Торнау, Воспоминания кавказского офицера. М. 1864. Торнау
Ф. Ф. Воспоминания Кавказского офицера. М.: АИРО-XX, 2000.
იხილეთ ელექტრონული ვერსია:
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1820-1840/Tornau_1/text11.htm
Тарнава, М., Борцы за Октябрь в Абхазии, Сухуми. 1981.

უ

Услар, П., Этнография Кавказа. Абхазский язык. Тб. 1882.
Услар, П., Абхазский и чеченский язык составил Услар в 1963
г. Кавказ. 1865. #83.

ფ

ფლავიუს არიანე, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო,
თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნათელა
კეჭაყმაძისა, თბ. 1961.
Фадеев, А., Краткий очерк истории Абхазии. Сухуми. 1934.

ქ

ქორიძე, თ., აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს)
საკათალიკოსო. ნათელი ქრისტესი. საქართველო. თბ., 2003.
ქართლის ცხოვრება ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა
ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ,
თბ., 1955.

ყ

ყაუხჩიშვილი, ს., მისიმიანთა ტომი, თსუ შრომები, I, ტფი-
ლისი, 1936.

შ

შონია, ა., გვარები მეტყველებენ (აფხაზური გვარები) - თბ.,
1997.
Шония, А., **Услар**, П., Правда об Абхазии.. тб. 1998.

ჩ

ჩიტაია, დ., აფხაზეთის საკითხი საქართველოს პირველ

რესპუბლიკაში. აფხაზეთის სახალხო საბჭო 1917-1921 წწ. თბ., 2006.

ჩიტაია, გ., ქართულ-აფხაზური ეთნოგრაფიული პარალელები. სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1952

Читайя Г., К вопросу о принадлежности абхазских пахотных орудий. saqarTvelos ssr mecnierebaTa akademiis moambe. 1941. t. II. #3

ც

Цулая, Г., Абхазия и абхазы в контексте истории Грузии. Домонгольский период. М. 1955.

Цулая, Г., Обезы по русским источникам., Советская этнография – т. 2. 1975.

ჭ

ჭურღულაია, ო., ნარკვევები ქართულ-აფხაზური კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობიდან. თბ., 1983.

ხ

ხორავა, ბ., აფხაზთა 1867 წლის მუხაჯირობა, თბ., 2004.

ხორავა ბ., ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XVI-XVIII სს-ში თბ., 1996.

Харчиладзе, Г., Конфликты в Абхазии. История и пути развития. Тб. 1998.

ჯ

ჯავახიშვილი, ივ., საქართველოს საზღვრები ისტორიულად და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. XII. თბ., 1998.

ჯავახიშვილი, ივ., ქართველი ერის ისტორია, I. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. I. თბ., 1979.

ჯავახიშვილი, ივ., ქართული კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. X. თბ., 1992.

ჯანაშია, ს., აფხაზთა სამეფოს ისტორიიდან. ს. ჯანაშია, შრომები II. თბ., 1952.

ჯანაშია, ს., О времени и условиях возникновения Абхазского

царства. ს/ ჯანაშია, შრომები. ტ. II. თბ. 1952.

ჯაფარიძე, ა., ეპისკოპოსი, ჟურნ. ჯვარი ვაზისა, თბ., 1989.

ჯაფარიძე, ვ., (ცხუმის) ქალაქისა და მისი „ქვეყნის“ არქეოლოგიისათვის”. კრ. თეიმურაზ მიბჩუანი, 70. სოხუმი, 2008-2010.

Джапаридзе, О. Западногрузинская культура. Очерки истории Грузии. Т. I. Тб.1989.

მარიამ ლორთქიფანიძე
აფხაზები და აფხაზეთი
მეორე შეესწავლილი გამოცემა

Мариам Д. Лордкипанидзе
АБХАЗЫ И АБХАЗИЯ
Второе дополненное издание

Mariam D. Lordkipanidze
THE ABKHAZIANS AND ABKHAZIA
The Second Revised Edition

ტირაჟი: 200 მზეშეკვარა.

გამოცემის მენეჯერი:
ომარ არდაშელია
ისტორიის დოქტორი, პროფესორი
ტექნიკური რედაქტორი:
კახა კვაშილავა
ისტორიის დოქტორი

დაიბეჭდა გამომცემლობაში „მერიდიანი“.
მისამართი: ქ. თბილისი, ალ. ყაზბეგის 47;
ტელ.: 239-15-22;
E-mail: info@meridianpub.com